DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14016

Ștefănești Memorial Book

Mi-Shṭefaneshṭi le-Erets Yiśraʿel

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

AUTHOR	Evron-Nachberg, Idel.
TITLE	Mi-Shṭefaneshṭi le-Erets Yiśraʻel.
IMPRINT	880-04 Ḥefah : Y. Evron-Nakhberg, 1989.
DESCRIPT	181 p. : ill., ports., maps ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Romania -- Ștefănești -- History.
	Ștefănești (Romania) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Romania -- Ștefănești.
ADD'L TITLE	Din Ștefânești spre Ereț,z-Israel

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

הספר מוקדש לבני עיירתי —
לזכר אלה שאינם
ולכבוד אלה שהינם.

יהודה עברון־נכברג

משטפנשטי לארץ ישראל

סיפורה של עיירה

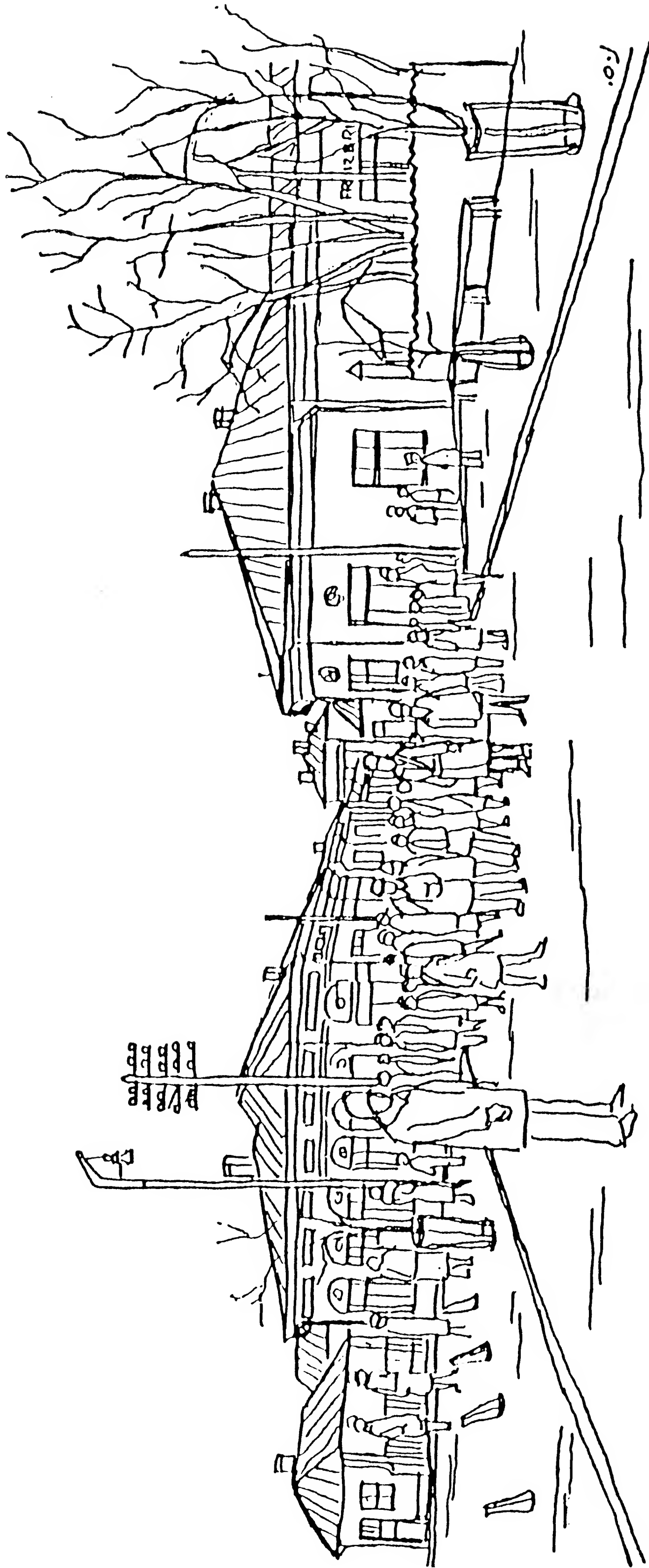
Din Ştefâneşti spre
Eretz - Israel
(Saga unui orăşel)
Idel Nachberg-Evron

הוצאה ראשונה: תשמ״ט 1989

עריכה טכנית והדפסה:
דפוס נח בע״מ — באר־שבע

ניתן להשיג הספר אצל:
יהודה עברון־נכברג, רח׳ הירקון 41, חיפה 34461

תוכן העניינים

דברי פתיחה

עמנו למוד סבל הגירושים מאז חורבן הבית הראשון ועד דורנו אנו. קהילתנו שטפנשטי טעמה את הטעם המר של הגירוש בקיץ של שנת 1941, כשצבאות גרמניה ורומניה חברו יחד ופלשו לרוסיה. החל משנת 1945, מפנים מבטם בני־עיירתנו לארץ־המובטחת והפעם בהמוניהם. לראשונה - בודדים וקבוצות קטנות של חלוצים והחל משנת 1950 — גלים־גלים. בקיץ 1969 עוזבים אחרוני היהודים את העיירה. שטפנשטי היהודית, בת 350 שנה מפסיקה את חייה.
הנדידה הפעם אינה דומה לגירושים שמגרשים בעלי חבית התקיפים, את היהודי, שחי בארצם מאות בשנים. מתוך רצון חופשי שמו בני עיירתנו את פעמיהם אל חופי ארצנו. מצטרפים הם אל אחיהם ונוטלים חלק בבנית הבית הלאומי לעם עתיק־היומין, המחדש את חייו, במולדת הנבנית.

עם יציאת אחרוני היהודים מן העיירה שחיה את חייה קרוב ל־350 שנה, הפכה זו לכפר עלוב. כל המבקר בה עתה, ושהכירה לפנים, מתאכזב מרה ממראה עיניו. הזאת העיירה התוססת שהשארתי, או שהורי סיפרו לי אודותיה? כאן פעמו חיים תרבותיים, כלכליים, ציונים ופוליטיים כפי שזכור לחלק מאיתנו. משהו מקומם אותך ואתה אומר לעצמך כי חובה להשאיר נר־זכרון לדורות הבאים לקהילה דינמית ופוריה שתססה כאן בעבר.

קהילות רבות בישראל הנציחו את עיירותיהן מהגולה, בפרסמן ספר על החיים שהיו ואינם. חשבתי כי חובה מוטלת עלי לעשות המאמץ ולתת יד בכתיבת הספר על העיירה שלנו, כפי שהיתה, על שטפנשטי, כפי שזכורה לי. התלבטתי רבות, עד שקיבלתי את ההחלטה ורבות עמלתי להעלות את הדברים על הכתב והנה הספר לפניכם.

אין זה ספר מדעי או דוקומנטרי מדוקדק. זהו ספר עדות, ספר זכרונות: סיפורה של עיירה קטנה במולדובה שבצפון־מזרח רומניה: הרקע הכללי של יהודי רומניה (בקיצור): נתונים על תולדות עיירתנו; חצר רבנו הקדוש ושושלת רוזין בעיירה; חיי הכלכלה על ענפיה; החינוך לפעוטות ולמבוגרים; חיי התרבות והפעילות הציונית; מוסדות הדת והקהילה; שטפנשטי על תקופותיה; בנינו בנדודיהם ברוסיה; תרומתם של בני עיירתנו בבניית ארצנו; פרק מפרי עטם של בני העיירה; מחיי הקהילה על האורות והצללים שבה; מעשי הליצנות שהילכו ברחובותינו וסוף דבר נוגה.

חובה נעימה היא לי להודות לבני העיירה שעודדו אותי בכתיבת הספר, שנתנו בי את אמונם ושלחו את תרומותיהם, לד״ר **צבי פיין** מנהל הג׳וינט בישראל, לחברי הוועד הציבורי ששמשו לי משענת רוחנית חשובה ובמיוחד לידידי **אלי גרינברג** שבלעדיו לא הייתי מסוגל לבצע את המשימה, לעו״ד **משה לצרס** שקרא את כתב־היד וכתב דברי המבוא, למשורר והעתונאי ***יהודה גור־אריה***, שערך והתקין את הספר לדפוס, **למר נח פרומרמן** שהדפיס את הספר, ול**דליה שרותי הדפסות** ול**יששכר עסיס**, לאמן

קופל כרמיאלי־שוורץ שצייר את האיורים, ל**נאטיס סולומון** שאייר הפרקים, ל**שמעון שוורץ** ששרטט מפת העיירה ול**מילי ויוסף קרני**, ל**מוריץ פקלר** ולד״ר **קרול וינר** שכ״א סייע כמיטב יכולתו, ואחרונה חביבה לרעייתי **דבורה** לבית **לרר**, שסייעה לי בביצוע המשימה. יבואו כולם על הברכה.

תודה לבני עיירתי שסיפקו לי את התמונות, תמונות יקרות, המעידות גם על הרמה המקצועית הגבוהה של צלמי המקום: **קופנסקי ונויאחוביץ**, תודתי על־כן ל: **אלי חיים־סינלי, בולדור חיים, בלן נח, בר (נכברג) בלה, בראון מרדכי (מקס), ברוקר מלי (ריינס)**, ד״ר **ברייאר מאיר, גלברט יחזקאל, גרינברג (סוליצאנו) רחל**, ד״ר **גרינפלד הרש־לייב (סונקו), גרץ אביב, הייניק ברונו, הפנר יוסף (מנדרו), וינר ליקה (ישראל)**, ד״ר **וינר קרול, זכטר (אלתרוביץ) רבקה, זלמנוביץ טוביה, יוקלש רינה, כהן (קרויטורו) רבקה, כהן (גלברט) שינדולה, לוטן (וייס) שרה, לרר ינקו, מורגנשטרן — (שוומר) חנה, מלי (דמידאנו) חיה־לאה, מנס מוריס, מרקוביץ מקס, פיינשטיין (דוֹנַאֶבְסקִי) אתל, פקלר מוריץ, צוקרמן שמחה־דוד, קלמן (גריסרו) מינה, קרויטורו (קרן) זיגו**, ד״ר **רבינוביץ ישראל ושוורץ וסימון (שמעון).**
כל תמונה וסיפור נדודיה. ישנן תמונות שעשו דרכן משטפנשטי לבסרביה ומשם לאסיה הקטנה וחזרה, כשבעליה מוותרים על דברים בעלי ערך כלכלי ומהתמונות האלו לא נפרדו, כך **אתל פיינשטיין (דונאיבסקי) וכך רבקוצה אלתרוביץ (זכטר)**.

אני פונה בבקשה לבני העיירה שיקראו את הספר, ובמידה וימצאו טעויות, יתיחסו־נא בסלחנות ובהבנה, כי רק מתוך שגגה ושכחה של עשרות השנים שחלפו נכתבו הדברים כפי שנכתבו. אשמח לקבל כל הערה, על מנת שהדברים יתוקנו, הן במהדורה הבאה והן בהוצאה בשפה הרומנית שאני מקוה לפרסם.

יהודה עברון־נכברג

תולדות

יהודי רומניה — ראשונים לגלות, ראשונים לגאולה

ישנה סברה כי יהודים ראשונים הגיעו לרומניה יחד עם צבאות הכיבוש הרומי. חלק מיהודים אלה היכו יתד במושבות היווניות שלאורך חופי הים־השחור. נתפרסם גם כי באתר של העיר סַרמיסֶגֶ'טוּזָה (עיר הבירה של דקיה) נתגלו שרידיו של בית־כנסת יהודי.

בעקבות ראשוני היהודים שהתיישבו ברומניה, הגיעו גלים של יהודים נוספים, כתוצאה מגירושים, פוגרומים, רדיפות, הפליות וחוקים אנטי־יהודיים.

הגל הראשון, כאמור כשהגיעו עם צבאות רומי בתקופת הקיסר **טריאן**.
יהודים שהיגרו מבולגריה, מסיבות כלכליות בעיקר.
מהונגריה, בעקבות הרדיפות של **לודוויג הראשון** (1366).
מגורשים מספרד (במחצית השניה של המאה ה־15).
יהודים שברחו מפולין, בעקבות הפוגרומים של **בוגדאן חמלניצקי**.
יהודים שברחו מרוסיה, בעקבות הפוגרומים ובדורנו אנו — ציונים שברחו מרדיפות הקומוניסטים.

רוב יהודי רומניה היו ממוצא אשכנזי ומיעוטם ספרדים. האחרונים התרכזו בעיקר בבוקרסט ובקראיובה. כן חיו בה קומץ קטן של יהודים קראים (כת קטנה של יהודים שנוסדה במאה השמינית לספירה, שהודו רק בתורה שבכתב והתנגדו לכל ההלכות והסייגים שהוסיפו חכמי המשנה והתלמוד).

עד 1666 חיו היהודים ברומניה, כמעט ללא כל אפליות. ״היבוא האנטישמי״ חודר לרומניה באמצעות המסים המיוחדים, המפלים בין יהודים ללא־יהודים, כגון: ״מס הבשר הכשר״ שהיה מס כבד מאוד.

הגזרות הקשות חודרות לרומניה מפרוסיה, אוסטריה ובעיקר מרוסיה ומקבלות את הצורות הבאות: איום גירוש יהודים מן המדינה, גירוש מהכפרים וריכוזם בערים, הגבלות על בניית בתים, הגבלות במסחר, איסור חכירת אחוזות ונכסים וגירוש אלה ש״התנהגותם״ אינה נראית בעיני השלטונות.
היהודים סבלו גם מעלילות דם שכולן הוכחו כעלילות־שווא. רוב המעלילים נענשו. בין אלה שנודעו במיוחד:

- 1710 — בטָארגוּ — נְיאָמְץ.
- 1783 — בבּוֹטוֹשַנִי.
- 1899 — בבֶּלְצַצִי, ליד יָאסְלוּי.

להקלה פורתא זוכים היהודים בימי השלטון הקצרים של **אלכסנדר יון־קוזה** הנאור (1866-1859), כאשר פירסם קובץ חוקים הקובע כי ״כל משלמי המסים לשלטון המקומי הם בוחרים ונבחרים במועצת העיר, כולל גם תושבים יהודים״.

ברטיאנו ו**רוזטי** היו מנהיגי המפלגה שכונתה ״ליבראלית״, אולם הם נשאו שם זה לשווא. הם היו גם דמגוגים, גם אנטישמיים וגם מנצלי ההמונים. שונאי ישראל

אלה לא נרתעו אף להפגין נגד ביקורו של **משה מונטיפיורי** שבא לביקור ברומניה ב־1867, כדי להגן על מעמדם של היהודים שהופלו לרעה. "ליברלים" אלה הסיתו את האיכרים הנבערים מדעת שנוצלו על־ידם, בטענה כי אסונם בא להם מהיהודים המנצלים אותם.

עם הסכם ורסאי ב־1921, זוכה רומניה למחוזות שנקרעו מאוסטרו־הונגריה, מבולגריה ומרוסיה (צפון טרנסילבניה, דרום דוברוג'יה, בסרביה וצפון בוקובינה).

בעקבות ההסכם הידוע לשמצה בין **ריבנטרופ** ל**מולוטוב** ב־1939, מאבדת רומניה רוב האזורים שניתנו לה ב־1921. הרומנים האשימו את היהודים בבגידה ובאחריות לאובדן מחוזות אלה והתנקמו בהם לאחר שחזרו לשלוט בהם (בעיקר בבסרביה ובצפון בוקובינה, ב־1941). ב־21-23 בינואר 1941 מתרחש מאבק מזוין בין השליט החדש האנטישמי **יון אנטונסקו** לבין מנהיגי התנועה "משמר־הברזל", כשידו של **אנטונסקו** על העליונה. ימים אלה, היו ימים קשים ליהודי בוקרסט. יהודים רבים נרצחו ורכוש יהודי רב נהרס, הושחת ונבזז.

בהמשך השלטון הפרו־גרמני תחת הנהגתו של **אנטונסקו** יודעים יהודי רומניה גזירות קשות: הוצאת עורכי־הדין מבתי־המשפט, לרופאים יהודים אסור לעבוד בבתי־החולים הממשלתיים, אסור ליהודים לעסוק בסחר משקאות חריפים וטבק ו"רומניזציה" (הלאמת נכסים יהודיים). בתקופה קשה זו נתגלו מקרים רבים שרומנים השתדלו לטובת היהודים (כגון משפחת בית המלוכה, חלק ממנהיגי המפלגות הדמוקרטיות, אנשי השכלה ורוח, כמה מאנשי הכמורה ואנשים בעלי אומץ־לב, מכל שכבות הציבור הרומני).

במלחמת העולם השניה, בשואה וכל מה שקדם לה ברומניה, הושמדו ומתו כ־400,000 מבני עמנו, תושבי רומניה: פוגרומים, גירושים, רעב, בתי־סוהר, מגיפות ומחנות עבודה. אולם השליטים האנטישמיים לא נעתרו לפניותיו של **היטלר** וקלגסיו לשלוח את היהודים למחנות השמדה ויהודי רומניה ניצלו מהמשרפות. יחד עם זאת יש לציין כי הרומנים ביצעו פוגרומים בבוקרסט, ביאסי, בערי בוקובינה הצפונית ובבסרביה, עם כיבושן מחדש, וקהילות שלמות גורשו לטרנסניסטריה בתנאים בלתי אנושיים; רבים מן הגברים היהודים נשלחו למחנות עבודה שבהן הועסקו בעבודת פרך, בכפיה.
עם הפלת השלטון הנאצי ב־23.8.44 הוחזרו ליהודי רומניה כל הזכויות. החזרת הבתים עוכבה דווקא על־ידי השר הקומוניסטי **לוקרציו פטרשקנו**, שהתנגד בשלב ראשון להחזיר את הרכוש לבעלים היהודיים.
יהדות רומניה מתארגנת שוב, כשארגון הקהילות היהודיות חוזר לקדמותו. התנועה הציונית והמשרד הארץ־ישראלי מתארגנים מחדש: תנועות הנוער הציוניות יחד עם פלוגות ההכשרה פותחות שעריהן: מדרשות ציוניות מרביצות תורתן; עתונות ציונית מתפרסמת והוצאת "ביכורים" מתרגמת מעברית ומשפות אחרות, כתבים ציוניים. שש אניות מעפילים הנושאות על סיפוניהן יותר מ־20,000 חלוצים, מגיעות לחופי הארץ, בטרם קמה המדינה.

בסתיו 1949, קבוצות חוליגניות, כשבראשן. ה"יֶבסֶקים" (קומוניסטים יהודים) השתלטו בכוח על הקנים הציוניים, על חוות ההכשרה, תוך החרמת הציוד והרכוש. החלוצים

נשלחו לבתיהם, ציונים פוטרו מעבודתם והחלוצים לא מצליחים להשיג מקום עבודה. בתחילת 1949 פורקה ההסתדרות הציונית ובבתי־הספר בוטלו לימודי הלשון העברית.

רוב־רובו של הישוב היהודי מרומניה מגיע בתחילת שנות החמישים לישראל. בארצנו מונים יוצאי רומניה כחצי מיליון איש ורק חבל שעדה חרוצה זו, בעלת עבר ציוני מפואר, לא השכילה להתגבש גם ככוח פוליטי, כפי שהצליחו עדות אחרות.

שטפנשטי - 350 שנות חיי קהילה יהודית

על העיירה שטפנשטי קיימות עדויות כי בחודש יולי 1500 שרפו אותה חיילים פולנים כתגמול על כך כי **בוגדן** בנו של **שטפן הגדול** פלש לפולין עם צבאותיו וזאת משום שמלך פולין דאז, **סיגמונד** סירב לתת לו כאשה את אחותו. *(נו, מה תאמרו, סיבה מוצדקת למלחמה).
ב־1513 הטטרים, בראשותו של בֶּת־גֶרֶי, בנו של החאן **מנלי** בזזו ושרפו את שטפנשטי. (מתוך "לטופ" עמ' 181, 184).
מהנתונים המופיעים במלון הגאוגרפי של רומניה שפורסם ב־1902 מציינים את הסטטוס, המיקום, גודל השטח, מספר האוכלוסין כ־3,000 עם כנסיה, בית־חולים, משרד דאר־טלפון, מפעל לעיבוד עורות לעשית עורות, בית־מרקחת, טחנת קמח שהניעו אותה בעזרת סוסים, ביח"ר לארק, ביח"ר לנרות ולסבון וכן בי"ס בנים־בנות — מעורב, וכן העובדה כי שמשה תחנת מעבר לרוסיה.

עורכי המילון הגיאוגרפי הזה לא הבחינו ביהודים, כי שכחו להזכיר אותם.
מן הראוי לציין כי בעיירתנו שטפנשטי נולד אחד מגדולי הציירים הרומנים — **לוציאן**.

בספר שאלות־ותשובות שכתב הרב **יואל סרקיס**, בשם "בית־חדש" ואשר פורסם בפרנקפורט, מצויין כי אשה משטפנשטי התאלמנה ועל־מנת שתוכל להתחתן מחדש, היה עליה להוכיח כי בעלה הראשון נפטר. בשנת השס"ה (ינואר 1604) מעיד **סטרול־יוסוב** בפני בית־הדין הרבני במזביטש בנושא זה. מכאן ניתן לשער כי כבר בשנת 1600 לספירה הנוצרית היתה קהילה יהודית בשטפנשטי. על הכתובת החרותה על קברו של הרב **מתתיהו קלמן מדורוהוי**, שנפטר ב־1824 צויין כי הרב היה בנו של הרב **טודריס**, ששימש כראש בית־הדין הרבני של ק"ק שטפנשטי.
במפת רומניה מהמאות ה־14 ועד 16 מופיעה העיירה שטפנשטי.

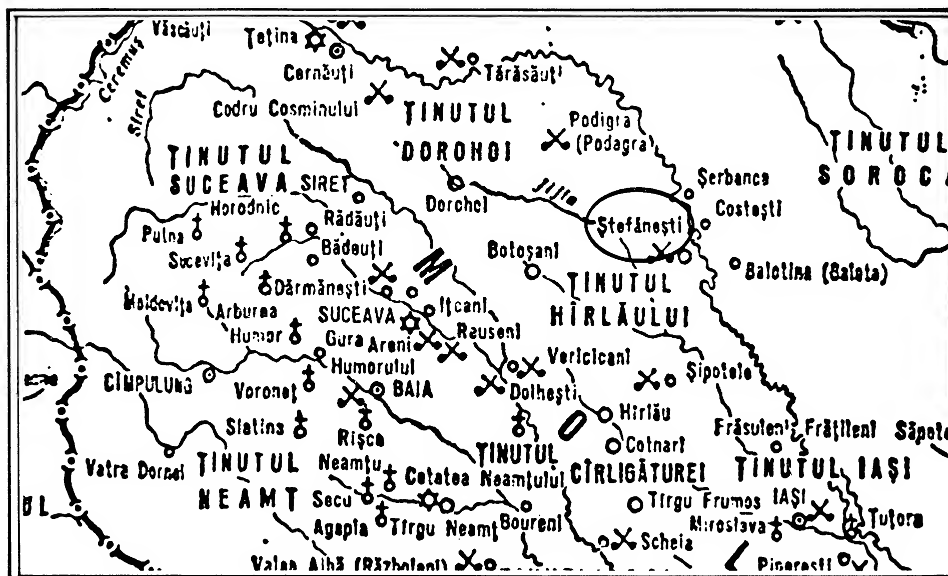
---

* הערת המחבר

מפת שטפנשטי

1) חצר הרבי 2) בית־הכנסת הגדול 3) בית־הכנסת של בעלי־המלאכה 4) בית־הכנסת חברת תהלים 5) בית־הכנסת שלמה וולף 6) בית־הכנסת של החייטים 7) בית־הכנסת הדרומי 8) בית־הכנסת "חברה ג"ח" 9) בית רב הקהילה 10) החדר של ר' יוסף־חיים 11) החדר של ר' לייבולה 12) משחטת העופות 13) בית־המטבחיים 14) בית־האיטליזים 15) האזיל 16) גן־הילדים 17) ביה"ס ע"ש "נרקיס־לבן" 18) ביה"ס לבנות 19) ביה"ס לבנים 20) מרפאת "לב אחד" 21) גורדוניה 1930–1940 22) גורדוניה 1945–1949 23) מכבי 24) ספריה 25) אפיית המצות 26) בית־המרחץ 27) אולם בינדר 28) הבנק לאשראי 29) בית־העלמין 30) הנהר פרוט 31) הנחל בשָאו 32) שדה מרעה 33) חורשה 34) תחנת הגבול 35) חוף רחצה 36) הכרם של לייב גרשון גריסרו 37) הכרם של לאון ולופו הרשקוביץ' 38) הכרם של חיים מֶרֶו 39) בורסקי־בולדור 40–41) בתי־מרקחת 42) בית הבד החדש 43) בית־הבד וטחנת הקמח 44–45) המידן והשוק הגדול 46) שוק הירקות 47) הנפחיות 48) הצומת — הרספּוּנטִיָה 49) הפרצ'פציה 50) המשטרה 51) משרד הטלפון 52) בית־המשפט 53) הפרטורה 54) בנין העיריה 55) תחנת כח 56) אספקת הדלק 57) מוסך האוטובוסים 58) מגדל המים 59) בית־החולים 60) הגן־הציבורי 61) מגרש הכדורגל 62) הכנסייה.

** ידוע כי שטפנשטי שימשה צומת מעבר לסוחרים יהודים ולא־יהודים שהעבירו דרכה סחורות מלמברג לקונסטנטינופול ובחזרה.

שטפנשטי במפת רומניה מהמאה ה־16.

ב־1834 נמצאה ביאסי (בירת מולדובה) רשימת משלמי המסים של בני הקהילה שטפנשטי, לפי הפירוט הבא: 49 סוחרים, 21 חייטים, 3 פרוונים, 2 עגלונים — מובילי משא, 2 מוכרי פרות וכן אחד מבעלי התפקידים הבאים: גנן, זגג, כורך־ספרים, מוכר סוסים, סנדלר, נגר, בעל־אכסניה ושואב ומחלק מים.

בספר על בוטושני שכתב **טוּרְיוֹן ארתור גוּרוֹבֵי**, הוא מציין כי בעקבות הקרבות שהתנהלו בין שליטי מולדובה ובין שליטי מונטניה ב־1596, פונו יהודי בוטושני ומצאו מקלט אצל אחיהם בשטפנשטי.

בעלי האחוזות השליטים על אדמות שטפנשטי ניצלו קשות את אבותינו. נמצאו מסמכים המעידים כי השליטים שישבו ביאסי התרו בבעלי האחוזות וציוו עליהם לנהוג במידת הדין, כי אחרת ינטשו יהודי המקום את שטפנשטי ומכאן יפסיד השלטון המרכזי את ההכנסות מהמסים.

מסמך היסטורי שפורסם על־ידי פרופ׳ **גֶאוֹרגֶה פלָטוֹן** ב־1970 מביא נתונים דמוגרפיים, על יהודי שטפנשטי, המראים כי 75% היו בעלי נתינות רומנית ו־25% בעלי נתינות זרה.

** (מתוך פנקס הקהילות ומתוך מאמר על קהילת שטפנשטי שפירסם **מנשקו קוטר** בירחון ארגון הקהילות ברומניה).

המיפקדים שנערכו מצביעים על הנתונים הבאים:
ב־1838 חיים בשטפנשטי 638 נפשות יהודיות.
ב־1857 חיים בשטפנשטי 1280 נפשות יהודיות.
ב־1886 חיים בשטפנשטי 2886 נפשות יהודיות.

האיכרים הגויים זוכים לקבל יחידות קרקע של כ־15 דונם (הקטר וחצי) למשפחה. זהו שיפור רב לעומת מצבם הקודם כאריסים אצל בעלי האחוזות. הם הופכים לעצמאיים, אולם לא אחת הם מסתבכים בלקיחת הלוואות עם ריבית רצחנית ומתגעגעים לאדונים הקודמים.

אולם בעלי האחוזות ממשיכים להחזיק חלק בלתי מבוטל מאדמתם ולעתים עד 8000 דונם. רבים מבעלי הקרקעות החדשים מוותרים ומוכרים אדמתם לאיכרים מבוססים המכונים "קיאבורים". נוצרים איפוא מעמדות נוספים: בעלי האחוזות; המעמד החדש של הקיאבורים; בעלי החלקות הקטנות של 15 דונם והאריסים או איכרים שעובדים אצל בעלי־האחוזה.

שטפנשטי היהודית נבנית, ובו־זמנית היא גם מסייעת לאוכלוסיה האיכרית שמסביבה. רבים מהסוחרים המקומיים קונים מראש את יבולי הדגנים, הפירות, הטלאים ומשק חי אחר, בשלמם דמי־קדימה ובכך מסייעים בידי האיכרים להתקיים עד שיבשיל היבול. רבים מהאיכרים קונים מהסוחרים היהודים בהקפה, ושני הצדדים נהנים מההסדרים הללו.

לאט, לאט מתפתחת עיירה יהודית דינמית, השוכנת בלב־ליבו של אזור חקלאי דשן, מקום מעבר לשיירות העוברות דרכה ומשמשת תחנה ביניים ואכסניה לעוברים ושבים. היא שמשה מקום מעבר לבסרביה וממנה. במאה הקודמת מקים בנו של הרב **ישראל מרוז'ין** זצ"ל, הרב **מנחם נחום** זצ"ל את חצר רוז'ין במקום ובנו ר' **אברהם מתתיהו פרידמן** זצ"ל מכהן כ־70 שנה על כס החצר החסידית.
מיקומה הגיאוגרפי, האדמות הפוריות, האוכלוסיה הלא־יהודית הרבה ולהבדיל — חצר הרבי תרמו להפיכתה של שטפנשטי לעיר ואם בישראל.

הרציפות של הקהילה היהודית בשטפנשטי נשמרת ונמשכת עד 1941, כשיהודי העיירה יוצאים לגלות בתוך גלות — הרוב לבוטושני וחלק מזערי לחרלוי (חרלאו).

במשך שלוש שנים (1944-1941) היא היתה ריקה מהיהודים שהוגלו לבוטושני ולחרלוי. החל משנת 1944 היא מתחילה לשקם עצמה, עד 1969, כאשר אחרוני היהודים עוזבים אותה ומצטרפים אל אחיהם בישראל.

כ־12 דורות של יהודים חיו את חייהם הרוחניים והחומריים בשטפנשטי, תוך מציאת שפה משתפת עם הגויים שמסביב.

זו שטפנשטי שהיתה והיום איננה עוד.

שטפנשטי - בארבע תקופותיה

שטפנשטי המוכרת לנו, במאה העשרים, ידעה ארבע תקופות:

1. פריחה ושגשוג — 1940-1926
2. שחקים קודרים — 1941-1940
3. בגלות בוטושני וחרלוי (חרלאו) — 1944-1941
4. שיקום בטרם עליה — 1947-1944

1. פריחה ושגשוג — 1940-1926

להיוולד בעיירה יהודית סואנת מפעילות בכל תחומי החיים, זוהי זכות גדולה ומחייבת; להיות עד לפריחתה; לספוג בתוכך את תמונות ההוויה שלה; ללוות אותה ואת בני קהילתה ובבוא העת, להיות מסוגל להנציח את כל הזכרונות שלה. אשרי שזכיתי לכך.

שטפנשטי עד 1933, מועד פטירתו של הרב **אברהם מתתיהו פרידמן** זצ״ל שימשה מוקד משיכה להמוני אחינו מכל קצות רומניה ואף מעבר לגבולותיה. אלפי חסידים ויהודים סתם היו באים לעיירתנו, לקבל את ברכתו ועצותיו הנבונות של הרב הצדיק. העיר שקקה חיים. הלבוש החסידי היה בן־בית בעיירה. האידיש שלטה שלטון מוחלט ברחובותינו.

עד 1940 מועד קריעתה של בסרביה מרומניה כונתה עיירתנו ״כוורת דבורים״. שני ימי המסחר שהיו מקובלים אז (ימי א׳ ו־ה׳) הכניסו לעיירה אלפי איכרים שהביאו עמם מפרי עמלם ויצאו ממנה לאחר שערכו קניותיהם והשאירו חלק גדול מפדיונם בידי הסוחרים ומספקי השירותים למיניהם.

חיי המסחר, התרבות, הפעילות הפוליטית והציונית, הספורט והתיאטרון העשירו את האוכלוסיה מבחינה חומרית ורוחנית כאחת.

השבתות והחגים הצבעוניים, כשהכל לבש חגיגיות ושמונת בתי־הכנסת מתמלאים מתפללים מבליטים ביתר שאת את החיים היהודיים בעיירה. אתה עד גם לשינויים החלים בעולם, בעידן המודרני: המכונית מחליפה את העגלה, האוטובוס — את המרכבה (הבירז׳ה) והסוסים, החשמל — את העששית והרדיו מחליף את העתון או משלימו.

בשל העובדה כי שטפנשטי שימשה צומת דרכים, אתה פוגש גם את החלוצים, בדרכם לארץ־ישראל.
אתה מצטרף לפעוטות בחדר, בגן־הילדים ומאוחר יותר לבית־הספר העברי־רומני. כאן באים לראשונה במגע עם לשוננו העברית העתיקה ומכמניה.

בו־זמנית אנו חשים לראשונה את הממסד האנטישמי וגזרותיו. החוליגנים האנטישמים — תלמידיו של פרופ׳ **קוזה** ושל האנטישמי ממוצא פולני (לפי דעתו של הסופר **פלץ**) **זֶלֶאַה קוֹדרִיאַנוּ** מרימים ראש ואתה מבין כבר בגיל צעיר כי אינך רצוי כאן וכל מה שתעשה, יתפרש לפי כוונותיהם הזדוניות.

בעקבות ההסכם שבין **מולוטוב** שר החוץ הרוסי, ל**ריבנטרופ** הגרמני, חייבת רומניה לוותר על בסרביה הדשנה והעשירה. כעיירת־גבול שבין מולדובה לבסרביה, אנו חשים על בשרנו את השנאה הפורצת, בכל צעד ושעל. הגויים האנטישמים המקומיים מרימים ראש. הצבא הנסוג, בהגיעו לשטפנשטי, הישוב הראשון על אדמות רומניה, שופך את מֵרָרָתו על עיירה. בעקבותיהם, המפונים והבורחים מבסרביה, מוסיפים גם הם לאנטישמיות הגואה. יהודים מעטים מבני העיירה עוזבים אותה ושמים פעמיהם לכיוון הערים הגדולות (יאסי, בוקרסט). רבים מבני העיירה חשים בעננים המתקדרים. הם עוברים את הנהר פרוט מזרחה בחפשם ישועה בממלכתו של ה״דוד״ סטאלין. הרוב הגדול נשאר במקום ושם מבטחו בה׳ יתברך.

הממלכה הרומנית מצטמקת, המלך **קרול** נאלץ לוותר על כס המלכות ובמקומו עולה בנו **מיחאי**, ששימש בובה בידי השליטים החדשים — תערובת של ״משמר־הברזל״ ולאומנות צבאית.

אנו חשים את התפנית. לראש המועצה המקומית מתמנה אנטישמי מובהק. בכל המשרות הציבוריות מתמנים האנטישמים המוצהרים.

הקהילה היהודית מצטמקת, הן מבחינה כמותית והן מבחינה איכותית. היא גם מאבדת את הקשר עם מחוז בסרביה ששימש לה כמשענת הכלכלית העיקרית. מסטטוס של ״כוורת דבורים״ הפכנו לעיירה דלילה, כשבאופק, העתיד אינו מבשר טובות. חששות כבדים כי גם אנו ניהפך ליהודים נודדים ואף גרוע מזה, חודר לליבנו.

הזכיה הגדולה
מימין: ברוך למפטנר — חזן שצמח בעירתנו, אידל נכברג, מלכה נכברג, בלה וקלרה נכברג, בנריסה, סונקו הרש־לייב גרינפלד, בטינה ובנימין גרינפלד. פנו קצין העיר, ינקו למל. הזוכה דודו של פנו, רעיית קצין העיר, אדלמן, ינקו נכברג, למל — נציג סוכנות הפיס

האנטישמים ההיטלראים בשלטון; רבים מבני העיירה מוצאים להם מקלט ב״אמא רוסיה״; פת לחמם של רבים מבני העיירה מתדלדלת והעתיד לוטה בערפל. על עורכי־הדין היהודיים אוסרים להופיע בבתי־המשפט ותלמידי התיכון והאוניברסיטה מוצאים מבתי־הספר.

האווירה קשה מאוד ומתוספת צרה חדשה — ״עבודות למען המולדת״, בצורה של חטיפת האנשים מהבתים ומהרחובות ושליחתם לסלילת הדרכים כדי שהטנקים הגרמניים יוכלו לעבור מתחנת הרכבת הקרובה (16 ק״מ) לעיירתנו. בחורף אנו נשלחים לנקות את התעלות והכבישים מהשלג הכבד. השליטים החדשים לא יחסכו כל מאמץ למצוא עבודה בזויה עבור יהודי העיירה.

קבוצת צעירים מתארגנת ויוצאת לכפר־הסמוך — בובלשטי לעבוד באיסוף התבואה ותפוחי־האדמה, כשהמשגיחים מצליפים בך במגלב, כאשר אינך מדביק את הקצב בעבודה. האווירה מתוחה. הצבא והנוטשים את בסרביה מגיעים לעיירתנו, המקום הרומני ״הטהור״ הראשון. השנאה ליהודים נשקפת מעיניהם הבורקות. בהיותי נער בעסק הרב־ענפי של **שייקה שוורץ** (בדים, עורות, הנעלה וסניף של טחנת קמח) נשלחתי למשרד המינהל הפיננסי המקומי להכין תעודת משלוח ל־10 שקי קמח עבור האופה והסוחר **חונה גרינברג**. היום חמים ונעים ואני מהלך לי עם הפנקס תחת זרועי ומהרהר בצער, מדוע לא עברתי לבסרביה בליל שבת, יחד עם בני **פידלמן**, שעזרתי להם להעמיס את חפציהם בטרם עזבו לבסרביה. אני מגיע למשרד המינהל והנה כל הסגל (**רוסו**, **גפנקו** ואשתו, **שלרו** ו**דרגה**) עומדים במרפסת ומפנים מבטם אל בנין המשטרה שממול. באותו זמן אני שומע את הגב׳ **גפנקו** (שבעלה והיא היו מקבלים מ**שייקה שוורץ** את העצם בליל ראש השנה הנוצרי, בתוספת מסיבה דשנה שערכו בביתם) פולטת ״טוב, טוב שיכו אותו, עוד ועוד״. אני מסתכל לכיוון המשטרה ורואה כיצד שוטרים וחיילים מובילים תוך מכות את בן־עיירתנו **גיזי רוזנברג**. חולצתו קרועה מלאה דם, פניו נפוחים ושערותיו פרועות. כשהגברת ראתה אותי וידעה שאני בא מהעסק המעניק להם את ״הצ׳ובוק״, (כינוי עממי ברומנית לשוחד) שינתה טעמה ואמרה: ״כנראה שטעה הבחור, לא צריכים להכות אותו״.
(גיזי שוחרר עוד באותו לילה, על־פי אולטימטום שהגיע מהכוחות הרוסיים).
מיהרתי להכין את תעודת המשלוח ונחפזתי לחזור. כל החנויות היו סגורות ובדרכים עוקפות הגעתי לעסק ואז התברר כי באותו בוקר התנפלו מספר חיילים רומנים על כמה מבני העיירה; **אידל קוגלר** החייט נפצע בראשו מחבטות של קת רובה ו**חינקיה וברקו קורנשטיאנו** הכניסו אותו לביתם וחבשו אותו. **מקס לייבוביץ׳**, הבן של **רוזה** ו**אברהם בקר** נפצע קשה בראשו ולאחר מספר חדשים של סבל ומכאוב, נפטר. כמה חיילים חוליגנים פלשו לחנות של **רוחל זכריס** ושדדו אותה. אשה נמרצת זו יצאה לרחוב בזעקות ועל־ידי כך הניסה אותם ולא יכלו להשלים את מלאכתם הבזויה. החנויות נסגרו וכל אחד הסתגר בביתו, עד יעבור זעם.

בימים אלה פעלו כמובן גם השלמונים שניתנו לבעלי־השררה אולם יוזכרו לטובה השופט **פושקשו** והמפקד הצבאי של העיר באותה תקופה, שהשיבו את הסדר על כנו.

החנויות היו סגורות ובימים הראשונים לא נראתה נפש חיה ברחוב. רק כדי ללכת ולקנות לחם והדרוש לקיומך העזת לצאת מן הבית. העתונות האנטישמית הסיתה את האוכלוסיה להתנכל ליהודים. הצעירים הלגיונרים החרימו את ביתו של **אברום בלומנפלד** והקימו שם את הסניף של הנוער האנטישמי וקראו לו "הבית הירוק". העתון הרומני הנאצי "פּוֹרוּנְקָה וְרֶמִיי" ("צוו השעה") מופץ בכל בית רומני. זוכר אני מאמר מערכת מאותם הימים, "תבכה נא ישראל". המאמר מפאר את גדולת העבר של אומתנו ומסיים עם המצב הנוכחי ומבשר לנו כי גורלנו יהיה מר ולא יקום לנו מושיע וגואל.

מאמר זה דיכא כל נפש יהודי. במבט רטרוספקטיווי יכול אני לציין כי למאמר זה היתה השפעה ציונית. אמנם אמורפית ומעורפלת, אבל הוכח שוב ששם, זה לא הבית שלי. נזכרתי בסיפורים על חלוצי ארץ־ישראל שקראתי בשבועון "הילד היהודי" והמאמרים שאבי ז"ל היה קורא לי מהעתון הציוני "אונזער צייט" ("זמננו") שהיה מגיע לביתנו.
המתח פג במקצת, גם בעקבות השלמונים והחיים חזרו למסלולם, אולם בהקף הרבה יותר צנוע. ליהודים אסור לעסוק במכירת משקאות חריפים וטבק ומטה לחמם של הורי נפגע.

פה ושם יש התפרצויות אנטישמיות, בעיקר עקב האינפלציה שנתנה אותותיה. לא אחת, גויים חמסנים נכנסים לחנות ונוטלים סחורה בלי לשלם. זכור לי מקרה שגוי נכנס ל**וֶולוול זיסֶס** ולקח מחבט בלי לשלם. הבת, **נחה**, לא ויתרה ופנתה לראש העיריה דאז **(מישו קֶטָנָה)** והתלוננה בפניו על המעשה. לא ידוע לי המשכו של הסיפור אולם הערכתי את המעשה הנועז של אשה זו.

הפעילות הציונית והתרבותית פסקה. לפי החוקים הדרקוניים החדשים, אסורה התכנסות, פרט לזו של תפילה בבתי־הכנסת.

הגרמנים "פולשים" לעיירה עם הטנקים וציודם הצבאי המשוכלל. המתח גובר. חששות כבדים, כי הצבא הגרמני לא בא לביקור־נימוסין בעיירתנו, מעלה סברות כי המלחמה בשער.
ביום חמישי בלילה, 18 ביוני 1941 מפנים אותנו לעיירה סוליצה (כ־40 ק"מ). ללא אמצעי תחבורה מספיקים. מכל הרכוש, פרי עמל של עשרות בשנים לוקחים מעט על הגב ומתחילים לצעוד לכיוון סוליצה. בליל שבת אנו מגיעים לעיירה ובאותו לילה נותנת העיירה את הקרבן הראשון — **משה פרידמן** , הקצב. זכורה לי התמונה כשבני **מֶנדרו — דודל (דוד)** ו**סטרול (ישראל)**, מושכים בעגלה שבתוכה ישב אביהם הזקן. ייזכרו כולם לטוב, אמן.

תמונת הגירוש עם כל אכזריותה ממחישה לך כל מה שעבר על עמנו לאורך ההיסטוריה העקובה מדם. גם עליך נפלה הגזירה לחוש מה שהגויים גמלו לנו על עמלנו ותרומתנו להם ולארצותיהם.

בסוליצה קלטו אותנו אחינו בבתיהם. שבועות של חוסר מעש, פחד, בלי לדעת מה ילד יום. מתהלכת שמועה כי עומדים לשלוח כל הגברים לבית־הסוהר הידוע־לשמצה, בטרגו זיו. כל בני שתי העיירות מתכנסים בבית־הכנסת הגדול, פותחים את ארון

הקודש וזעקות המתכנסים עולות עד לב השמים. הגזירה מתבטלת. אנו מצפים לבאות.

הכוחות הגרמניים מצליחים לפרוץ את ההגנה הרוסית החלשה וחודרים עמוק לתוך שטחה של בסרביה. מתירים לנו לשוב לעיירה שלנו. הפעם, בקלות רבה יותר הצלחנו להשיג עגלות ואנו שבים לשטפנשטי. מחצית העיירה שרופה והרוסה מהפצצות וכולה שדודה על־ידי הגויים מהעיירה ומהסביבה. הגויים ממשיכים לשדוד, גם בהיותנו כבר בעיירה. זכורה לי תמונה שהייתי עד לה: בימים הראשונים לשובנו, התגוררנו כמה משפחות, בביתו של **יחזקאל שרף. גב' וולפזון** (אמו של **מוציקה**) ביקשה ממני להצטרף אליה וללכת אתה לביתה שנותר שלם. מצאנו בדירתה גויה שעמדה להוציא רהיטים מביתה, גב' **וולפזון** שהיתה אז אשה כבת 60 ויותר, תפסה את הראי ובכל כוחותיה הדלים זרקה את המראה על הרצפה וניפצה אותה לחתיכות. את הגויה השליכה מהבית באומץ ובכאב. ראויה היתה הגב' וולפזון לכל מחמאה.

המלחמה נמשכה ובין עיי המפולת והעשן מפגין טייס סובייטי "סימני גבורה" וזורק פצצה על עיירתנו השרופה. בני העיירה המיואשים ממצבם, כשחצי מהאוכלוסיה נותרה ללא קורת גג, כל רכושם נשרף או נשדד וכולנו חוששים להמצא בעיירה שחיילי היטלר שורצים בכל פינה ופינה, יוזמים נטישת העיירה. מי שמצא חלק מרכושו מוסתר במרתפים, העמיס הכל ושם פעמיו לבוטושני עיר המחוז. היו שיצאו את שטפנשטי בלי לקחת דבר, בתקווה שישובו. כשחזרו אחרי שבועות מספר, לא מצאו דבר למגינת־לבם ולאסונם הכבד.

בכך מסתיימת תקופה קודרת ועצובה. שטפנשטי נהנתה ממעמד של ישוב אורבני, שבהתאם לחוקים דאז יכלו יהודיה להשאר, כפי שנשארו במקומם יהודי חרלוי, שהיו בסטטוס מוניציפלי דומה. הפינוי לבוטושני נעשה, כאמור לפי יזמתם של היהודים שנשארו ללא מנהיגות ודי היה בצעקות של כמה נשים, כדי שהעיר תתרוקן מיהודיה, אחרי קרוב ל־350 שנות חיים של קהילה יהודית.

היהודים יוצאים לגלות בוטושני וחלק מזערי לחרלאוי — גלות בתוך גלות.
בסוליצה נעצרו עשרה יהודים כבני ערובה ביניהם, הרב **ברייאר, גרשון ריינס, משה גריסרו, סמי לרר ינקו פקלר** ואחרים הועברו לבוטושני והוחזקו במעצר בית בבתי־כנסת כחודשיים.

מגוייסים לעבודות חובה ב־1941.
מימין לשמאל: שמחה צוקרמן, לייב מחס, הרביעי: בובי מנדלוביץ', מוריץ פקלר, השביעי: שמעון הרשקוביץ־קיטררו, בוּבּי גולדנברג, יעקב־הרש קיטררו ודוצה לייבוביץ'

3. בגלות בוטושני וחרלוי (חרלאו)

בגשם זלעפות קיבלה את פנינו העיר בוטושני. מיואשים, מפוחדים, רטובים עד לשד עצמותינו, הגענו לעיר בוטושני — בירת המחוז. הרב **בורשטיין** זכור לטוב, יחד עם כמה מראשי־הקהילה עמלו כדי לאכסן אותנו, מי אצל קרוביו ומי במוסדות ציבור כבתי־ספר, בתי־כנסת ומוסדות אחרים.

לאחר ההלם הראשון וההתאוששות מסתדר כל אחד לפי יכולתו. אחד שוכר דירה מרווחת והאחר מתמקם בעלית־גג בבית מט ליפול. כך גם לגבי פרנסה. היו כאלה שהצליחו ליצור שותפויות ולהצטרף לעסקים קיימים. אחרים מקימים עסק זה או אחר, בכוחות עצמם או בשותפות עם חבריו הגולים. במיוחד פורח ענף המתווכים ללא כל קריטריונים וריסון עצמי. הכל מוצדק כדי להמשיך להתקיים. ישנם כאלה המבקשים להקים עסקים, על בסיס של שותפות פיקטיבית. הפירמה היא על שמו של הגוי, המקבל תשלום חודשי והעסק מתנהל על־ידי הסוחר היהודי ומשפחתו. ישנם גם המצליחים למצוא תעסוקה, מי בבית־חרושת לסודה, מי בתור נער בחנות ומי בתור בעל מקצוע־מיומן אצל בעל סדנה.

התקופה אינה ורודה לבני עיירתנו, אולם לא מתים מרעב ולכל אחד יש מקום להניח את ראשו.

הגזירות מתחילות בנשיאת הטלאי הצהוב ובאיסור להכנס לשוק לפני השעה 10 בבוקר. מאוחר יותר מגייסים גברים בני 18 עד 50 והם נשלחים למחנות העבודה בטרנסניסטריה ובדוברוג׳יה. ב־1942 נשלחים מאות מתושבי בוטושני לטרנסניסטריה, ביניהם האחים **גוטמן** מעיירתנו. בין המגורשים גם העו״ד **הורודניצ׳אנו**, דמות ידועה בקהילת בוטושני. רבים מצאו מותם בגירוש זה. ינקום ה׳ את דמם, אמן!
עשרה בנים מבני עיירתנו מוצאים ממחנות העבודה ונשלחים לופניארקה. ביניהם **מוריץ פקלר, אהרון וינר, קיבה פקלר, חנה נדלר, זליג, דדי ויחיאל שכטר.**

התקווה מתחילה להתעורר בקרב יהודי העיר. החדשות המתפרסמות בעתונים ובחדשות ברדיו (למי שיש רדיו ויכול להקשיב לתחנת לונדון): חיילי היטלר נעצרו! סטאלינגרד הופכת לסמל הגבורה הרוסית ולתקוות האנושות, כי יש סיכוי שהיטלר ינוצח.

אביב 1944 מביא אתו את חיילי הצבא האדום לשערי בוטושני. שבועיים לפני כניסתם זוממים הגרמנים להגן על העיר ולעצור את התקדמותם של הרוסים ולשם כך הם חוטפים ביום אחד אלפי יהודים ומביאים אותם אל מחוץ לעיר וכל היום אנו חופרים תעלות. אותו יום אין אנו מקבלים אוכל. אך לשמחת כולנו, משחררים אותנו בלילה. אין לתאר את השמחה בבית כשראו אותנו חיים.

לבסוף, הקרב הגדול נערך ביאסי ובוטושני ניצלה. השליטים והגויים המבוססים בורחים מהעיירה והעיר היא ללא שלטון. לאט־לאט מקימים יחידת שיטור ובצורה כזאת מקבילה בוטושני את ראשוני החיילים של הצבא האדום. ערב פסח 1944, נגאלנו! רבים מצטרפים להתארגנות הפוליטית הקומוניסטית. בבנין שבמרכז העיר מניחים את היסודות של התנועות הציוניות הסוציאליסטיות: גורדוניה, דרור והשומר־הצעיר.

בני הקהילה חולמים לשוב הביתה אל שטפנשטי וראשונים מגיעים לעיירה **משה גריסרו**, **אברום־איציק ברקו**, **הרש וינטראוב**, **קרול אידלזון** ו**מוטל** ו**פרל מרקוביץ־בלן** ובעקבותיהם כ־300 מבני העיירה שגרו בה לפני כן. רבים מהשטפנשטאיים מעדיפים להשאר בבוטושני והסיבות הן רבות: לימודי הילדים בבתי־הספר התיכוניים, משרות טובות שרבים השיגו שם, וכמובן, אלה שהתבססו מבחינה כלכלית.

בכך מסתיימת תקופת שהותנו הזמנית בבוטושני, אחת התקופות המרות והקשות של עמנו באירופה. עם כל הקשיים והגזרות שעברו על הקהילות היהודיות ביאסי, בוקרסט, צירנוביץ דורוהוי ואחרים, נטלנו אנחנו אך מעט מכוס התרעלה שעבר על עמנו.

קהילת בוטושני נהגה כלפינו ולכפי קהילות נוספות (סוליצה, בוציציאה, פרומושיקה ואחרות) בצורה הוגנת, בלתי מתנשאת ומסייעת. הרב **בורשטיין** וראשי הקהילה סייעו ועודדו אותנו בימים הקשים שעברנו וייזכרו כולם לטוב.

4. שיקום בטרם עליה — 1947-1944

טיפין־טיפין שבים הגולים מבוטושני ומחרלוי. מתחילים בשיפוץ הבתים, פותחים את החנויות ובתי־המלאכה וחוזרים לעבודה.

העיירה היהודית קורמת שוב עור וגידים ומשתקמת אט־אט: חנויות מכולת, חנויות בדים, חנות סידקית, מחסן לעצי־בניה, סוחרי תבואה, חנויות לפירות, מאפיות, ירקנים, בעלי איטליז, בתי־מרזח ומסעדות, עגלונים ומובילי משאות, מרכבות להסעת אנשים, בעלי משרפות סיד, זגגים, נגרים, מסגרים, חייטים וסנדלרים. חוזרים גם רופאים ומרפאי שיניים.

הגויים של העיירה ואלה מכפרי הסביבה פוקדים את העיירה ומביאים עמם את התוצרת החקלאית מחד וקונים את מצרכיהם אצל היהודים, מאידך.

ביוזמתם של כמה מבני המקום בונים בית בד לעצירת שמן מחמניות.
המוסדות הסחטניים (המשטרה, רשות המסים — הפֶרצ׳פציה) ומשרדי העיריה עובדים במלוא הקיטור, כי יש ממי לסחוט. הקהילה מתארגנת: מתמנה יושב ראש וועד לקהילה. בית־הספר העממי על־שם נרקיס־לבן פותח שעריו וקולט תלמידים. משפצים שני בתי־כנסת חברה־ג״ח והקלויז שבחצר הרבי. בית־המטבחיים מבטיח בשר כשר בעזרת השו״ב **יוסף מילר** ז״ל הזכור לטוב. בית הקברות קולט ראשוני הנפטרים, ביניהם את אבי ז״ל **(יוסף־יעקב נכברג).**

החיים התרבותיים מרוכזים בשלב ראשון מסביב לתנועה הקומוניסטית ו״ההגנה הפטריוטית״. אלה האחרונים מקימים ספריה ובה ספרים ברומנית וברוסית. בני העיירה נוהרים אליה. הם מקימים גם בית־יתומים בביתו של **יוסף אברמוביץ׳.** אלה יתומים גויים שהוריהם נפלו במלחמה לא־להם.

איגוד הנוער הקומוניסטי מאגד בתוכו את כל הנוער היהודי, לפני שקמה תנועת הנוער הציונית הסוציאליסטית גורדוניה — מכבי הצעיר.

עם שובי לעיירה מההכשרה, לאחר מות אבי ז״ל, אני מנסה להטיף לציונות. התגובות הראשונות — לגלגנות סלחנית. אולם לאט־לאט מתגלים הציונים הראשונים — **משה גריסרו**, ציוני ותיק חוכר אחוזות ויערות בסביבה ונוסף לו **חיים גריסרו־גרשוני** הבן של **ברל קוניס** שהיה בית״רי **ויוסלה הפנר** ממשפחת **מנדרו**, שהיה בין ראשוני המצטרפים לגורדוניה, שפתחה שעריה מחדש. בקיץ 1945 מצטרפים לרעיון הציוני **מרצ׳ל סטולרו, פאול יוקלש, וסולו בורמן**, זכרונם לברכה ויבל״א **מקס בראון** וכולנו יחד מקימים את סניף גורדוניה בביתו של **סטרול בוץ**. מאוחר יותר מוקמת תנועת ״בוסליה״ לשכבת הבוגרים וכן המפלגה ״איחוד״ — מפא״י שחורי הגורדונאים והבוסלאים הם הגרעין הראשון שלה.

בעזרת הנהגת גורדוניה אנו מקבלים ספרים ופרסומים ציוניים ומניחים את היסודות להקמת הספריה הציונית במקום: ״תולדות היהודים״ של **גרץ** — ברומנית ו״תולדות הציונות״ מאת ד״ר **תיאודור לביא**, ״פלסטינוגרפיה״ (גיאוגרפיה של א״י), ״הקבוצה והקיבוץ״, כל הספרים המתורגמים על־ידי הוצאת ״ביכורים״, עידכונים על ההתישבות ועל המצב הפוליטי בארץ־ישראל וכמובן, כל החוזרים וההנחיות מהמרכז ששמרתי עמו על קשר ישיר, שנוצר עוד בהיותי בהכשרה בבוקרסט ב־1944, כשפלוגת ההכשרה שכנה לא הרחק מהמזכירות הראשית.

פעם־פעמיים בשנה היינו עורכים נשף לאוכלוסיה היהודית כולה. הנושאים היו: השואה והשחרור, הציפיה לגאולה ומחזות משל **שלום עליכם, אנסקי** ואחרים.

הכלכלה משתקמת ומורגשת התבססות, אולם המשטר הדרקוני במסווה קומוניסטי מתחיל להטיל פיקוח חריף, הנוטל מהסוחרים את פת לחמם.

בשנת 1946 מניחים את היסודות לחוג תרבותי, המקיים מדי שבת בשבתו ״ערב תרבותי״. היוזמה באה מקבוצת משכילים יהודים — קומוניסטים.בשלב ראשון הצטרפתי לחוג זה. פעילות זו נערכה בבית־הספר נרקיס־לבן וקיבצה כמה עשרות יהודים מדי שבת. ערב כזה כלל הרצאה על נושא יהודי, ציוני או אוניברסלי, קריאת פרק מ״טוביה החולב״ ודיקלום של משל מאת **אליעזר שטיינבארג.**

החיים הפוליטיים בעיירה סוערים. רוב רובם של הגויים מזדהים עם ״מפלגת האיכרים הלאומית״ של **מַניו ומיחַלקה**, כשרוב היהודים מזדהים עם המפלגות השמאליות שהבטיחו שיווי זכויות. ראש מפלגת האיכרים במקום היה העו״ד **יון סנדולאקה**, שלא חסך הערות כגון ״רומניה לרומנים״,״נהיה הבעלים של ארצנו״. הנוער היהודי והציוני מארגן שמירה בלילות מחשש של התנכלות מצד האנטישמים מבני המקום ומהאזור. נודע לנו כי **הנגר לזר** — אנטישמי ידוע — יצא לכפרי הסביבה והזמין את האנטישמים שיבואו לפרוע ביהודים. המשטרה במקום מקבלת את המידע ואנו נכונים לקראת הצפוי. לבסוף, הבחירות של 1947 נערכו בשקט ולא קרה דבר.

במשך התקופה הזאת נערכו בעיירה חתונות, מסיבות, בריתות, טכסי בר־מצוה, ולהבדיל — הלוויות.
שני בתי־הכנסת פעלו בכל ימות השנה. בשבתות ובחגים התמלאו עם רב מבני העיירה. אמנם הרעיונות הסוציאליסטיים והקומוניסטיים הרחיקו מעט את הנוער היהודי מהדת, אבל רוב המבוגרים נותרו מסורתיים.

אני הייתי בין המרצים הציוניים, כמעט בכל התכנסות ציונית. לא אחת מגיעים שליחים ומביאים ידיעות מן הארץ. הפגישה האחרונה נערכת ב־29.11.47, כחודש לפני עלייתי לארץ־ישראל. כל הקהילה מתכנסת בבית־הכנסת "החברה ג"ח" כדי לחגוג את המאורע המרנין — האומות המאוחדות החליטו על זכותנו להקים מדינה יהודית.

כך מסתיימת עבורי התקופה השלישית של השתלשלות המאורעות בשטפנשטי, בה השתתפתי כשותף פעיל ולא רק כעד פסיבי, כפי שחוויתי בשתי התקופות הקודמות. הקשר שלי עם בני העיירה לא פסק במשך כל שנות חיי בארץ: הן משום שבשנות העליה הגדולה (1950-1952) שימשתי כמנהל מעברה בעפולה וקלטתי רבים מבני העיירה, והן משום שבהרבה מקרים שימשתי כתובת לרבים מבני עיירתי, בעניינים שונים. המפגשים הבאים עם העיירה יתרחשו 22 שנה מאוחר יותר, כשאני מוצא כפר עלוב של צוענים ולא עיירה תוססת כפי שהשארתי ב־1947.

חנוכת חדר־האוכל בביה"ס ב־1946.
היוזמת רעיתו של ד"ר ישראל רבינוביץ' ראשונה משמאל, ומימין רעיתו של הדנטיסט ברקוביץ'.
עומדות — משמאל לימין: גיטו מילר־דרורי, אנוצה שיבס־אהרונוביץ', מינה קורנישטאנו־קרני, אנוצה מאירוביץ'־טסלרו, סימון קלמנוביץ', שוריקה קיטלרו־מילר, מלבינה שוורץ', רייזה מילר, יוטישקה ויינטראוב, יטי פיטרו־מררו, משה־מאוריציו גולדנברג, מנהל ביה"ס

חיי הדת
והקהילה

הרב הצדיק — נצר שושלת רוז'ין בשפטנשטי

הרב, **אברהם מתתיהו פרידמן** זצ"ל היה נכדו של ר' **ישראל מרוז'ין**, מייסד שושלת רוזין שהיה נינו של ר' **דב בר**, "המגיד ממזריץ'" שהוכתר כמנהיגה של החסידות לאחר ר' **ישראל בעל שם־טוב**, מייסד החסידות.

החסידות נוסדה על־ידי ר' **ישראל בן־אליעזר** המכונה **בעל־שם־טוב**, באמצע שנות ה־30 למאה ה־18. החסידות הנה תנועה שהוכיחה כי אפשר להנחיל ערכי הדת להמוני־ההמונים כאשר המוטו הוא "עיבדו השם בשמחה". סופר שידע לרפא בלחשים, השבעות וקמיעות. הוא קיים מנין מיוחד ובדרשות קצרות היה משמיע את תורת הדבֵקות שלו ואת גילויו שאליהם הגיע בעליית הנשמה.

מן המקורבים לו ביותר היו ר' **יעקב יוסף** מפולנאה ור' **דב בר** המכונה "המגיד ממזריץ'" שכאמור, היה אבי־סבו של ר' **ישראל מרוז'ין**, סבו של הרב הצדיק משטפנשטי.

הרבי הצדיק בחברת הגבאים מימין ר' פסח־לייב שוורץ ומשמאל, אחוז הטלית, ר' גרשון ריינס

הרבי הצדיק עלה על כס הרבנות החסידית בשטפנשטי בגיל 17 בשנת 1863 וכיהן בתפקיד זה כ־70 שנה. הרבי היה ידוע כגאון הבקי בקיאות עמוקה בש"ס, בפוסקים, במדרשים ובסוגיות התלמוד. העמיק גם בקבלה ומסתריה. התפילות בשושלת רוז'ין ומכאן גם בחצר רבנו בשטפנשטי, נערכו בקולות נמוכים, אך עמוקים, שנבעו מהלב פנימה.

בין הסגולות האישיות של הרב, מונים יכולת והתרכזות בעיקר: ענוותנות ופשטות; עצות נבונות וברכות כנות שעלו השמימה. אביו, ר' **מנחם נחום** זצ"ל, שהקים את החצר בשטפנשטי, לא אחת היה מפנה לבנו את היהודים הפונים אליו לקבל את ברכתו.

נסים רבים משייכים לרבי **אברהם מתתיהו פרידמן**; עצירת מגיפת הדבר בעיירה; שיקומו של סוחר שירד מנכסיו; ריפויו של ילד ממחלת הנפילה; עצירת שריפה שפרצה ממאפיה מסויימת וכילתה כמעט את כל העיר והחשוב מכל — הבטחון שהחדיר בליבותיהם של בני עמנו שבאו מקרוב ומרחוק ויצאו מחוזקים מהפגישה עם הרבי.

אישית, לא זכיתי לראות את הרבי, אם כי משער אני כי אבי ז"ל לקח אותי ודאי אליו. זכור לי כי תקופה מסויימת התהלכתי עם קמיע שאבי קיבל אותה כנראה מהצדיק. אתאר כאן מה שסיפר לי גוי, בן עיירה שהכרתיו. שמו היה **גריגורי לופּשקו** — איכר מבוסס. את הדברים סיפר לי בשנת 45 או 46: "התחתנתי עם **אניקה** לפני כ־50 שנה. נולד לנו בן ולאחר מספר חדשים הוא מת. כך השני וכך גם הבת השלישית. התהלכתי מלא צער ושטחתי צרותי בפני סוחר התבואות **לייב־גרשון גריסרו** והוא אמר לי ללכת לרבי שלכם. אני, שהנני נוצרי מאמין, אלך לרב יהודי? אבל מה לעשות? כשהצרה גדולה, אתה מנסה הכל. כך שבבוקר אחד אני עומד בתור עם עשרות יהודים הממתינים. ניגש אלי אחד העוזרים של הרבי, אדון **ריינס**, זכור לטוב, שאלהים יעזור לו, ושאל אותי במה הענין ואז הוא כתב על נייר בשפתכם, את הצרות שלי. לאחר כשעתיים של המתנה הכניס אותי אדון **ריינס** לרבי עם הפתק שכתב וגם הוא נשאר, כי הרבי שלכם לא ידע רומנית. לאחר שהרבי קרא הכל ושמע את דברי שאדון **ריינס** תירגם, קם הרבי, חשב כמה דקות ואמר "הבית שבנית מקולל. תהרוס אותו ותבנה בית חדש לידו" כך עשיתי ולאחר שנה נולד לנו הבן **יון** (שהיום משמש כפרופסור באוניברסיטת יאסי ונחשב לאחד המומחים הגדולים ברומניה בתחום התמחותו) אחר־כך נולדה הבת שהיתה נשואה אז לקצין גבוה, והבן הקטן שנשאר ועובד אתי במשק שלנו". זאת סיפר לי האיש, וסיים בברכה: "שהרבי ינוח בשלום בגן־העדן".

בשבוע לפני פטירת הרבי, באו רבנים מכל קצות הארץ; מפשקני, מבוהוש, מסדיגורה, מבויאני, מבורשה, ממרמורש, מבסרביה, מבוקובינה ומכל מולדובה. בתי־הכנסת היו מלאי מתפללים וכולם התפללו לאריכות ימים לרבנו הצדיק. הרבי נפטר בשבת, כ"א בתמוז תרצ"ג (1933). משערים כי בהלוויה השתתפו כ־50,000 איש. העיירה התרוקנה ואנו הילדים נשארנו בבית ואפילו לחצר לא העזנו לצאת לשחק.

ימי הזכרון לרבי הצדיק כינסו שוב אלפים רבים שבאו להתייחד עם זכרו. שטפנשטאים ומוקירי זכרו, **בעזרת** הרב ד״ר **משה רוזן**, רבה הראשי של רומניה העבירו את עצמותיו לישראל לבית הקברות ב״נחלת יצחק״ שבגבעתיים. בני העיירה ומוקירי זכרו מערים אחרות מתכנסים מדי שנה בשנה ביום מותו. יש שפוקדים את הקבר גם ביתר ימי השנה. יהי זכרו של הצדיק הקדוש ר׳ **אברהם מתתיהו פרידמן** מבורך לעולמי עד ויגן עלינו ועל כל ישראל, אמן!

מצבת הצדיק

ד״ר **דוד משה רוזן**, הרב הכולל לרומניה

ליד האוהל שאיכסן מה שנשאר עוד לשריד מהמעטה הארצי של נשמת הצדיק משטפנשט זצוק״ל שם התאספנו גם עמדנו מתוך דומיית קודש בזכרנו את האדמו״ר הקדוש. בטרם נגשנו לקיים מצות התורה של ״העלאת עצמותיו״, לאה״ק, בה מצאו מנוח עצמות אבותינו הקדושים אברהם, יצחק ויעקב, עמדנו כולנו, אנשים ונשים למאות, שהתכנסנו מהישובים הנידחים שבמולדובה למען לחלוק כבוד לזכרונות של זה שברכותיו ועצותיו שימשו תקופה של שבעים שנה כעמוד האור למגן ומחסה לאבותינו ואבות אבותינו.

ליד האוהל, שם ישבו וגם בכו בצוותא, בני ברית ושאינם בני ברית, כאילו אך תמול נאסף לו הצדיק, ולא לפני 35 שנים, כאילו לא היו אנשים באים בשנים אלא ילדים שנהיו ליתומים. ״יתומים היינו ואין אב״ כמקונן נביא החורבן. בין הבאים היו רבים שלא באו למקום בפעם הראשונה, אלא מדי שנה בשנה באו, בעגלה או ברגל, למען לשפוך שיחם ליד האוהל הזה.

בדבר זה כבר קדמו להם אבותיהם. בכל יום טוב ויום טוב הם קיימו את מצוות ״עליה לרגל״ ב״עלותם״ ל״חצר״ האדמו״ר, אף שלאמיתו של דבר ירדו ממרומי הקרפאטים לגדות נהר פרוט, בבחינת ירידה לצורך עלייה. כי ללכת ל״חצר״ הרבי כמוהו כעלייה לרגל של אבותיהם לירושלים עיה״ק למען להתאכסן בקרבת ה׳ בבית המקדש.

ביתו של הצדיק, החדר בו התבודד ימים ולילות עם בוראו, שימש להם לחסידים כ״מקומות הקדושים״ שמצוה עליהם ״לעלות״ אליו למען להרגיש בטעמו האמיתי של החג וליהנות מזיו השכינה.

זמן של שלושים וחמש שנים שימש האוהל שבירכתי בית העלמין בשטפנשט כתחליף ל״חצר״ הרבי. האדמו״ר לא היה כבר בין החיים וקברו היה המקום שם התאספו חסידיו שנה בשנה, ביום היא״צ, להשתטח עליו.

...פתחנו את דלת האוהל. שום מצבת זיכרון לא נמצאה במקום, שום ציון לא יעיד על יחסו הרם, לא ישווה את גדלותו בתורה, חכמתו, את מעשיו הטובים. אף לא מצבת־אבן פשוטה אין במקום. ״אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהם הן הן זיכרונן״ (שקלים פ״ב). מי שחושב, אולם, שהאוהל מבפנים היה ריק מכל דבר, אינו אלא

טועה. להיפך, מלא היה עד לתיקרה, מלא וגדוש עד לצפיפות, לא בזרי פרחים, אף לא בקישוטי שיש, אלא מלא, מלא עד־כדי תל של פיסות נייר. לאלפים, לעשרות אלפים, מי ידע מספרם של אותם — לא לפניך, הייליגער רבי, למי אשפוך שיחי? מי יעלה בהר ה׳ הר זה של סבל יהודי המוביל למרומי כסא כבודו של ה׳.

למראה ההר הזה, מתגלה לפני עיניך הרבי בכל הוד קדושתו. כשמו כן הוא, צדיק איש הצדק, זה שאליו פנו בצערם הנדכאים, זה שהקל על סבלם של הנרדפים, אשר הושיט נוחם למרי־נפש וחובש פצעיהם של אלה שזכויותיהם האלמנטריות נרמסו ברגל. צדק , וצדיק, שני מושגים שהאחד מהם מורה על האידאה והשני על מי שדוגל בה.

״לא היה לו קיום לעולם, אלמלא ל״ו הצדיקים שבכל דור ודור. הם עמודי התווך של העולם, בהעדרם ונחרב העולם כולו. הם הלמד־ואווניקים, מבשרים את הופעת הצדק באופק. מרעיפים ניחומים על פצעי האומללים והם מבשרי הגאולה העתידה״, מספרת אגדה עתיקה.

בשטפנשט ופשקן, אדז׳וד, ובוהוש, בערים זעירות לאין ספור, אנשים פשוטים אביונים ומנוצלים, נרדפים ונמבזים בצימאונם ל״צדק״ הם יגעו ומצאו את ה״צדיק״ האיש הדגול בצדק.

אכן, הר זה הוא המצבה הכי מתאימה לצדיק משטפנשט.

...נושאים אנו על כתפותינו את הארון. נזהרים אנו שלא יגעו בו רק שומרי שבת, חרדים ושומרי תורה ומצוות. מבין ההמון בוקע לו דרך איש אחד בעזרת מרפקיו. הוא מתעקש לשאת קצת על כתפיו את הארון. מכיוון שלא היכרתיו, חפצתי לעצרו, אבל אני נרתע לאחורי כשאני שומע את תחנוניו: אשתי חולה, תנו לי לשאת, רק באופן זה יעזור לי ה׳. רק אם הצדיק יתפלל בעדה.

העמדתיו בתור על ידי. קומתו השחוחה מדאגות ועמל כאילו התישרה והועלתה, גם היא. אין עוד מן הצורך לשאול אותו: על כמה מתרי״ג מצוות הוא שומר. ראוי הוא שישא את הארון, כי אמונתו הנלהבת שקולה, אולי, יותר מלמדנותם ואדיקותם של אחרים.

צועדים אנו בעקבות הארון כשאנו אומרים את הפסוק ״צדק לפניו יהלך״ (תהלים פה, יד). כי באמת הצדק שם לדרך פעמיו לפני הצדיק משטפנשט, הצדק שהוא היה ממייצגיו בין חסידיו. וברדת עצמותיו באדמה הקדושה עתיקת היומין, אדמה זו הספוגה משנות אלפים חזון הצדק של הנביאים וזרועת חוקי־הצדק והמשפט, תהיה להן ״עלייה״ עלייה לשמים למען לשאת לפני כסא הכבוד אותו הר של פתקאות מלאות סבל ושאיפות אנושיות.

ברוך יהיה זכרו של מורנו ורבנו ר׳ **אברהם מתתיהו** בן מורנו ורבנו ר׳ **מנחם נחום** וזכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

הרב מנחם־נחום (נחומוני) פרידמן זצ״ל

הרב מנחם־נחום פרידמן זצ״ל

ר׳ **מנחם־נחום** היה הבן של אחותו של הרב **אברהם מתתיהו פרידמן** זצ״ל ובנו של האדמו״ר **אברהם יהושע השל פרידמן** מאדז׳וד. הרבי הצדיק הועיד את בן אחותו כממלא מקומו לאחר פטירתו. למרבה הצער נפטר הרבי הצעיר כחודש לפני פטירתו דודו ובזאת פסקה שושלת רוזין בעיירתנו.
הרב הצעיר, כפי שכונה, היה ידוע כעילוי ותלמיד חכם בכל מקצועות התורה ושלט בלשון הגרמנית והלטינית. הוא היה בקי גם ברפואה. גדולי הדור התכתבו אתו והמכתבים שנותרו מגלים עד כמה שהיה נערץ.

הוא שימש כיושב־ראש קרן היסוד בעיירה. רבים ממשכילי העיר מצאו אצלו אוזן קשבת ושני הרבנים עודדו עליה לארץ־ישראל ובירכו כל חלוץ שבא להפרד מהם לפני העליה לארץ.

ר׳ **מנחם־נחום** כתב ספרים רבים ואמנה רק כמה מהם: ״דברי מנחם״ שהודפס בקרקאו ב־1913. זהו ספר המכיל 26 דרשות. דרך כתיבת הספר היתה בהוצאת פסוק ממסכת תלמודית, כשהוא מפרש אותו, לפי דרכו, באיזמל ההגיון והאמונה, בעושר לשוני, בעברית מודרנית רהוטה. הספר מתחיל בפיסקה ממסכת שבת דף פ״ט ומסיים בפיסקה ממסכת ברכות דף ל״ג: ״אמר רבי חנינא, הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, שנאמר ועתה ישראל מה ה׳ אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו׳״.

הספר השני ״מסכת אבות״ הנו פירוש נפלא על פרקי אבות. ספר זה נכתב בשטפנשטי והודפס במערכת העתון הציוני היהודי ״אונזער־צייט״ בקישינייב — בירת בסרביה. הפתיחה לספר מתחילה בנסיעתו לרומא ברכבת ובשיחה המתפתחת בינו ובין יהודי ירא־שמים מסביב לאיסור שר׳ **עקיבא** הטיל על היהודים על קריאה בספרים חיצוניים.

הספר השלישי "על אמת ושקר" גם הוא נכתב בשטפנשטי. זהו ספרון קטן המחזיק הרבה תוכן ומסתיים בפסוק הבא: "... ועתה מי שמוכיח את העם, ומקשיבים על מעשיהם הרעים, אות הוא שהוא אוהב ונביא אמת נקרא, ומי שמחניף את העם, אות הוא, ששונא הוא, נצר של נביאי השקר".

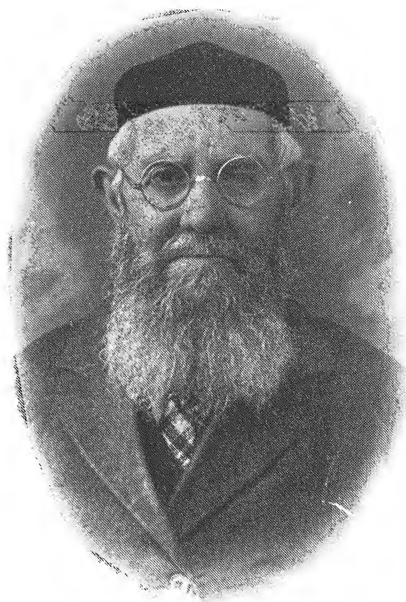
ספרים נוספים "על היופי", "החלום ופתרונו", "על האדם"

ד"ר **ארתור פרידריך** נכדו של **נוחם אלברכט** סיפר לי, כי אמו הגרה בפריס סעדה מדי שבוע את אלמנתו של הרבי ובתו שחיו בפריס בתנאים קשים ביותר.

בשנות השלושים המאוחרות הגיע לעיירתנו ר' **אשל אפתר** זצ"ל, ששהה בעיירה עד לגירוש בשנת 1941 והיה עמנו בבוטושני, עבר לבוקרסט ומשם היגר לארה"ב.

ר' שלמה־הרש לרר — שהיה מופקד על בית הרב הצדיק

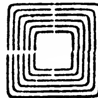

ר' שלמה אלי שווֶמר — שהיה מופקד על בית הרב הצעיר

על

האמת והשקר

מאת הרב מנחם נחום פריעדמאן שטיפאנעשט

RABBINNER N. FRIEDMANN

ŞTEFANEŞTI JUD. BOTOŞANI (ROMÂNIA)

TIP. „UNSER ZEIT" S. A. CHIŞINAU, STR. CAROL ŞMIDT 96.

על האמת והשקר
מאת הרב מנחם נחום פרידמן

פ״טז.

השתא שפת שקר קיימא. ושפת אמת שכיב לעפרא (זוהר פ׳ נשא).

חלום חלמתי הנני עומד בעבי היער שעציו גדולים ועבים מאד מאד שלא ראיתי כאלה מעולם לגודל ולעובי. אמרתי אין זאת אלא הם עומדים כאן עוד מיום בריאת העולם. והנה מסילה צרה ודחוקה מאד מאד אשר לא עבר בה איש ובדוחק גדול יוכל אדם לילך בה מבלי לנגוף בעצים העומדים מימינה ומשמאלה: אני הולך במסילה זו והנה לקראתי תולעת מנוולת גדולה מאד, צבעונית בכל מיני צבעים שבעולם, מטונפת בטנוף ומפיה זולגת לחלוחית ירוקה המבאישה את האויר עד להחניק, רוצה אני לנטות מן המסילה מפני התולעת המנוולת הזאת, אבל העצים לא יתנוני לסור לא לימין ולא לשמאל, נשארתי עומד על מקומי, והתולעת המנוולת זוחלה והתקרבה לאט לאט אלי. ובראתי כי עוד מעט תזחל עלי, סגרתי את עיני מבלי לראותה. ואחר איזה רגעים פתחתי את עיני, והנה התולעת שנתה צורתה והתהפכה לנחש גדול מאוד כאותם השכיחים רק בארץ אוסטרליה. וגם רגלים וידים לו והולך בקומה כאדם. ובראותי אותו חשבתי בלבי, אין זאת אלא נחש הקדמוני טרם ירדו מלאכי השרת וקצצו ידיו ורגליו, הנחש אמר לי במפגיע בא אתי! ומרוב מבוכתי שמעתי בקולו והלכתי אחריו, וכערך חצי שעה הלכנו יחדיו במסילה, הוא לפני ואני אחריו עד שבאנו לשער ברזל גבוה, אז פנה הנחש אלי ואמר קח פטיש זה והכה בשער שלוש פעמים לא פחות ולא יותר. נתן לי את הפטיש ובקפיצה אחת היה הנחש מעבר השער ונתעלם מעיני, עשיתי את אשר צוה באופן מכני, הכתי בשער שלש פעמים, השער נפתח מאליו ברעש גדול, גדול מאד וכמעט שנתחרשתי מרב רעש ושאון, נכנסתי בשער, והנה ארץ שממה לפני מדבר חול, והנה ענק אחד עומד שם כפוף מעט ועל כתפו הוא נושא את כדור הארץ, והוא דומה כמו הענק ״אטלאס״ בהאגדה היונית, אבל רגליו היו מטיט ומסביב לי על הארץ בחול זוחלים תולעים מנוולים למאות ולאלפים. כל אחד שונה מחברו בצבעו, ראש אדם להם וגם ידי אדם, אבל בלי רגלים, ובכל רגע ורגע הם מתהפכים לגונים מגונים שונים, וריח רע יוצא מהם המבאיש את האויר. שאלתי את הענק, מי אתה! אז פתח הענק את פיו לענות על שאלתי, והנה הנחש אשר הוליכנו עד השער זוחל לאט לאט מפיו עד שראשו ורב גופו מבחוץ, ואמר לי, לשון הענק אני, ואני אשיבך על שאלתך, דע בן אדם! שאני השקר ושמי סמאל, צחקתי ואמרתי מהתלה שאין דוגמתה. הלכתי לחפש את האמת ומצאתי את השקר, על זה ענה לי הנחש*): דע בן אדם שאי אפשר להכיר את האמת אם לא תראה בתחלה את השקר, אבל בטוח אני אם תראה את השקר ותכיר ותבן אותו היטב אז לא תלך עוד לחפש את האמת: ועתה בא אתי ואראה לך גדולת השקר ושאין דבר טוב בעולם יותר מן השקר, עליתי על שכמו ורכבתי עליו. הוא עשה עמי שלש קפיצות, והנה עומדים אנחנו על הר גבה, ומתחת להר הנה עיר גדולה מלאה אנשים נשים וטף, הוא לקח מעט ריר מפיו ומשח את עיני. והנה אני רואה את העיר ואת האנשים שבתוכה כאלו הם עומדים נגד עיני ממש, הנחש התחיל לדבר ולאמר. בן אדם! הבט נא וראה כל אותם האנשים אשר בעיר. ואם כל אחד־ואחד יהיה מוכרח להיות בפעל ממש כמו שהוא מראה עצמו וכמו שהוא רוצה להיות נחשב בין החבורה. אז כמה יעמל ויטרח, ממש למעלה מכח אנוש, ולבא לזה בלי כל עמל וטרח הרבה הם מחסים עצמם בצלי בצל השקר, הם משקרים ומחנפים עד שידמו לאנשים ישרים וטובים ושכל שאיפתם אך טוב

---

* הנחש הוא סמל השקר, לשונו החליק לשנים. פשט עורו. זחלו ועקמומית.
(אוטטו וויניגער בספרו ״איבער די לעצטען דינגע״)

וצדק. למשל ראה שם את האיש העומד כעת לפני ביתי שגן פורח לפניו, מלובש בגדים נאים על־פי המודה החדשה. טבעות משובצות בשמיר על אצבעותיו, הוא חי חיי שחצני, וכל היום הוא יתפאר בכבוד עשרו. הוא נותן וחוזר ונותן לכל הפושט יד להראות את עשרו וטוב לבו, אבל בפעל הוא עני ואביון חובותיו רבו משערות ראשו. הוא משתמש בו בשקר וגונב דעת הבריות שעשיר הוא כל אחד יתן לו את מומנו בהקפה: — שם ברחוב הולכים שני אנשים בגאון. ובפעל יש להם מה להתגאות. כי החיים והמות של אלפים ורבבות בני אדם הם בידם, דיפלומטים הם, שני שרי־הממשלה, אבל הידעת מי העלה אותם לגדולה זו. אני השקר, אני הייתי הסולם ועלי עלו עד שהגיעו למדרגה זו, הם התרגלו מנעורים בשקר בבית־ספר של דיפלומטים עד שנעשו אמנים גדולים במלאכת השקר, וכח הפועל נראה בנפעל, כי אמנם יצאו אלה מתחת ידי דיפלומטים מצויינים.

ראה שם אצל הקיר עומד קבצן אחד וכלם יתנו לו נדבה הגונה. יען יחשבו אותו לעוור. אבל בפעל רואה הוא כמו אנחנו. רק אני השקר הוריתיו איך לדמות לעור ולגנוב דעת הבריות שעוור הוא על שתי עיניו: ראה שם על הגשר הולך איש רם קומה ובריא־בשר פניו כסו בחלב. הוא מתפרנס כל ימיו רק משקר. אין לו שום משא ומתן. אבל השקר מזין ומחיה אותו בכבוד גדול. ראה שם הולך איש גבה־קומה ודל בשר לחיו לבנות ורזות, מצחו רחב ושתי בבות שחורות כסו על שתי עיניו השחורות קוצר ראות. בגדיו מעידים עליו שהוא עני כדבעי, נקיי־הדעת קוראים אותו בלשון נקיה "משלחת" וההמון קוראים אותו פשוט משה משוגע, והנחש לחש לי. דע! איש זה הוא בפועל לא משלחת ולא משוגע, רק פשוט הוא אינו יודע, יותר נכון אינו רוצה לדעת את גודל כח השקר, עקשן הוא מטבעו ואינו רוצה להשתמש בי בשקר, בעל־הזיה הוא החוזה משאות שוא, וחולם מאמת וצדק: — בעת שהנחש הסביר לי את אפיו של משה המשלחת ותכונתו, ומדוע הוא יחשב בעיני הבריות למשוגע. פגע בו איש אחד ושאל אותו בהתול מסותר, משה ידידי! הלא לדעתך החמס ועושק הרשע בפועל מלאה הארץ כעת לא פחות מב"דור המבול" השקר המרמה וטומאת הנפש הרבה יותר מבעת־המבול. מדוע מחשה הקב"ה לעולמו המכוער הזה? ר' משה השיב לו מתוך רצינות, הלא הקב"ה נשבע שלא להביא עוד מבול על הארץ. לכן נתן את בני האדם ללכת עם שארי חיתו־יער ולטרוף איש את רעהו חיים. והמלחמות בעולם מוכיחות. ר' משה! התחיל השני מחדש, הלא עינינו רואות שמי שיודע להשתמש מעט בחכמה מעט בכח הזרוע הוא איש מצליח בכל דרכיו! כן ידידי! השיב לו ר' משה, אבל החכמה טובה הוא לפעמים רק ליום אחד, יען מאד אפשר שמה שהיו נחשב עוד תמול לחכמה תהיו נחשבת היום לאולת: כח־הזרוע, יוכל להתקיים שנה אחת, יען בשנה השנית יוכל לבא איש יותר גבור, ואז השלטון והצלחה ישתנו במשך לילה אחת, לא כן האמת והצדק, הם טובים בכל זמן ובכל מקום, אמת וצדק מתקיימים לעד! ובהתול הוסיף ר' משה לאמר: אבל הידעת מדוע שקר והתחכמות אין להם קיום, ואמת וצדק מתקיימים לעד? יען בני האדם משתמשים בהם כל היום לכן הם הולכים לאבוד מרוב תשמיש. כנגדם אמת וצדק שבני אדם משתמשים בהם רק לעתים רחוקות לכן הם קימים:

הנחש התחיל לדבר מחדש ואמר, כמעט כל אנשי העיר מחוץ מאיזה בעלי־דמיון מתקנים דרכיהם על־פי השקר, ולא רק עיר זו, כי אם כמעט כל העולם כלו הולכים בדרכי השקר. הם מעריצים ועובדים אותו בכל לבם ונפשם, ובפעל יודעים הם מה שהם עושים כי כל היודע להשתמש בי נעשה איש מצליח בכל דרכיו ומתפרנס ממני בנקל ובכבוד גדול, כי רק השקרן והחנף. והיודע ללכת לפני כל רוח מנשב נחל עושר וכבוד ויקר. אשרי האיש המשתמש בי ואוי לאיש שאינו ישים לבו עלי! רוב בני אדם חכמים הם ואינם רוצים כלל לדעת ולשמוע מדמיון זה הנקרא "אמת" ואם יבא איזה בעל הזיה לדבר לפניהם ולתאר להם את "האמת" אז רגם ירגמו אותו, והצדק אתם.כי נניח למשל שיעלה חלילה על דעת אנשי העיר הזאת לשמוע בקול בעל דמיון הקורא להם לילך אחר אור מתעה

אחר האמת. וכל אחד ואחד יתחיל חלילה לדבר רק מה שבלבו. ולילך בתם ולעסק באמונה. ואותם הדברים החשובים שנחוצים לפני בני אדם כמו האויר לנשימה, היינו חנופה וצביעות, שקרנות ורמאות ישליכו אחרי גום. זאת יגרם חרבן עולם וחיי כל אחד ואחד יהיו תלואים לו מנגד, ושום איש לא ימצא מקום בטוח מפני חברו כי כל אחד ימחוץ ראש חברו ויסרט לו את עיניו, למשל, יתרחש שהיורשים, תחת לילך אחר מטת המת ולבכות בכי תמרורים, ילכו בלב שמח וישחקו ויעלוזו על הירושה, והרב דמתא בשעה שיתחיל להספיד את אחד מגבאי־העיר, מתקיפי הקהל, ידבר דברים שיהיו ממש כאלו נעשה מאבד עצמו לדעת. כי יורשי התקיף ירגמו אותו באבנים, ובשעה שעשיר יבא להראות את תורתו או גדולת חכמתו, או השומעים יאמרו מה שבלבם את האמת שראש חמור לו, אז ירדף אותם עד לחיים. בקצור האמת בלי כחל ובלי שרק יגרם חרבן, ובראות בני האדם את חשיבות השקר ואת כחו הגדול, התחילו להתרגל בשקר, ומשקרים ומחניפים בכל כחם. כמעט עוד יותר מן הצורך. כי השקר נעשה להם למניה, למין שגעון.

לכן הם משקרים מדעת ושלא מדעת. משקרים בצנעה ומשקרים בפרהסיא, משקרים להכעיס ומשקרים לתיאבון, משקרים לשם שמים, ומשקרים שלא לשם שמים, משקרים מיראה ומשקרים מאהבה, משקרים בשביל התואר בשביל הכבוד ובשביל הכסף, וכל המרבה לשקר הרי זה משובח בעיני ההמון. הנחש פנה אלי ושאל אותי בעויה של מנצח, לאמור: ועתה בן אדם! התרצה עוד לילך ולחפש את האמת? עניתי לו ואמרתיו. האיך אוכל אני להודות לדבריך ולהאמין בך אם שקר אתה. וכל אשר אתה אומר הוא רק שקר וכזב, אבל נניח כדבריך שבני האדם הם בפעל רעים וחטאים כמו שאתה מתאר אותם. מי אשם בדבר יותר ממך, סמאל השקר, נחש הקדמוני אבי אבות הטומאה? כי לולא מדת השקר בעולם ובני אדם לא יוכלו להסתיר עצמם בצל כנפיו אז משום רגש הבושה לבדה יהיו מוכרחים להתנהג כהוגן, לילך בתם ולעשות אך טוב וחסד ואז ממילא העולם כגן־עדן יהי להם. אתה סמאל השקר עשה מאדם שנברא בצלם אלקים, שד שחת, ומעולם יפה — עמק הבכא. חדל ממני! התחלתי לצעק, חדל ממנו, בריה מנוולת! נפשי חשקה ותצמא להאמת! דברי הכעיסו את הנחש עד מות, ומתוך כעס עשה עמי קפיצה גדולה! והנה אני עומד עוד הפעם במדבר אצל הענק עם כדור הארץ על כתפו. פיו עדין פתוח. הנחש השליך אותי מעל כתפו ודלק לפי הענק ונתעלם. פניתי להענק ושאלתיו, האם מעולם עומד הארץ עליך, על שכמך? הענק ענה לי, דע! כי על שלשה דברים האלה העולם עומד. על הכח, ועל השקר, ועל האמת, והעולם יוכל להתקיים רק באחד משלושת הדברים האלה, העולם כבר עמד על כתפו של הענק הערקאלעס. וממנו לקחתיו על שכמי, ואתה ראה את רגלי הלא הן מטיט, ובכל שנה ושנה ישתפך כאן שטף־גשמים. והוא ישטף בכל פעם טיט מרגלי. והן נעשות דקות, תבא העת שלא תוכלנה עוד רגלי לנשוא אותי עם הטעונה שעל שכמי, ואז אהיה מוכרח למסור את כדור הארץ להאמת שהוא שונא נפשי: פתאום התחיל הענק לנשף בחטמו והנה רוח גדולה וחזק. והגביה אותי הרוח ונשא אותי ממקום למקום עד שבאתי עוד הפעם על המסילה, ואז קמה הרוח לדממה, נשארתי עומד על מקומי וראשי עלי כגלגל, רעיונותי מסוכסכים ומבולבלים, והנה לקראתי איש גבה הקומה ותאר זקנו אשר שיבה זרקה בו ירד עד חזהו. לבוש בגדי אבל. פניו עצובים מאד ועיניו מפיקות יאוש נורא, ובידו מקל נודד. הזקן נגש אלי וישאל: אנה אתה הולך? והשבתי לו את "האמת" אנכי מבקש. במטותא מינך הגידה לי איפה היא נמצאת? צחוק קל, עבר על פני האיש, ומתוך שמחה עשה עלי "שהחיינו" בשם ומלכות. ואמר, בני! בוא אתי! הלכתי אחריו כרבע שעה, והנה כגן־עדן לפני, ארץ מלאה טוב, תנובת שדי ופרי העץ נהלי־שמן ופרחי קסם, הזקן ישב לנוח תחת תומר אחד ואמר. שב בני! וישבתי בצדו תחת התומר, הזקן הוריד לארץ ראשו ושתק. אז פניתי אליו ושאלתיו: הגידה נא לי מי אתה? וענה לי הזקן לאמר, חותמו של הקב"ה אני. "אמת" אני ומשעה שנטלני הקב"ה והשליכני לארץ, מני אז נודד אני בארץ. וכשתבא העת שבני אדם יקבלו מלכותי עליהם אז אמצא מנוח: אחד־עשר חודש בכל שנה הולך אני מסוף העולם עד סופו.

יען קול קורא אלי מן השמים לאמר: לך והגיד לבני אדם שלא ילכו בדרכי השקר, שלא יכחשו ויבגדו איש באחיו ואך האמת תהי שאיפתם, והקול הקורא מוסיף להציקני לדפקני בכל יום מחדש לאמר: לך והזהיר והקשיבם על רעות השקר: הולך אני וקורא בעיר ובשדה, ביער ובמדבר בבקעה ובהר, על הים והנהר. לאמר, אחים יקרים! נשמות טהורות! רדפו אחר השקר, אחר הנחש הקדמוני והשמידוהו. ואם לא, לכל הפחות תדעו להתרחק מעל המנוול הלזה. לבל יטמא את נשמותיכם הטהורות ולא תתגאלו בו לעולם. אבל לשוא אני מכלה כחי לשוא אני משחית דברי כי שומע אין להם, כן תועה אני ממקום למקום, סר וזעף כל היום. כי בני אדם ילעגו לי לאמר הראיתם את איש הרוח, את המשוגע הזה, ולצחוק אני בעיניהם, וכשאני רואה את רע לבבם ואת ערפם הקשה רוצה אני לחדול מלדבר עוד, אבל אין מפלט ומנוס לי מפני היד השלוחה בי לאמר. לך וקרא באזני בני אדם ההולכים עמי קרי ומקשים ערפם וילעגו על דברי לאמר, בנים שובבים! עד מתי שפתותיכם ידברו שקר ולשונכם עולה תהגה! עד מתי איש ברעהו יהתלו ואמת לא ידברו! כי מקטן ועד גדול כלו עושה שקר. אין קורא בצדק ומדבר באמונה, האמת נעכרת וסר מרע משתולל. כה אני נודד ממקום למקום כקין מבלי למצוא מנוח ונפשי עלי אבלה:

הזקן שתק איזה רגעים, והתחיל לדבר מחדש, בימי נדודי טרם שנתודע לי את שנאתם הגדולה שבני אדם שונאים אותי נסיתי לילך לבתי, בני אדם לנוח מעל עמלי ונדודי ולדבר על לבם, אולי ישמעו בקולי ויקבלו עליהם את האמת, ואז אפטר מהנודד הנצחי. פעם אחת נכנסתי להיכל המלך, ואך פתחתי פי לדבר מחשיבות האמת, מיד ענה לי המלך כי זמנו קצר ומלאכתו מרובה, ואין לו פנאי ולדבר דברים בטלים, רמז לאחד מעבדיו, והלה גרש אותי בבוז מהיכל המלך, הלכתי משם אצל שר הממשלה. ואך התחלתי לדבר מהאמת וגודל חשיבתה, ענה לי השר בקצף, האם באת לחתר חתירה תחת ממשלתי, והורה לי את הדלת; פעם אחת באתי לבית־המדרש לנוח מעט תחת התנור וחשבתי אולי יעלה בידי לדרוש שם לפני העם בגנאי השקר ותשובת האמת, אבל לאסוני מצאתי שם מגיד אחד עומד ומטיף לפני העם ומדבר בשמי לשקר. זאת עורר חמתי, חוצפה שאין דוגמתה, ואך פתחתי את פי להמחה ולערער על דבריו ולהורות את העם כי שקר בפיו, מיד התנפל עלי גבאי בית־המדרש ולקח אותי ומסר אותי להשמש והוא השליך אותי בבוז החוצה. בלב מר וענוי הנפש הלכתי משם לבית הרב דמתא, וכאשר שמע הרב כי באתי לא לגרש את אשתי, ולא לדין לפניו, גער בי ויאמר בקצף שלא לבטלו מלמודו. מני אז לא אנסה עוד לילך לבתי בני אדם, רק הולך אני בחוצות ומזהיר את בני אדם על השקר ומדבר בשבח האמת, אבל גם בחוצות לא יתירו לי לדרך ומדריכים מנוחתו.

כי בני אדם יזרקו אבנים עלי וירעו בפני, וילדי הרחוב מורטים לי את שערות זקני: ובקול אטום מדמעות מחנקות אמר, מי יודע כמה שנות עמל תשלוט עוד השקר בתבל, וכמה עוד דם רב ישפך וכמה רבבות קרבנות יעלו למוקד על מזבחו מזבח השקר! ובאנחה מעומק לב הוריד הזקן לארץ ראשו ושתק. אחרי רגעים אחדים כשהרגיע מעט, שאלתי, כבר אמרת לי שרק עשתי־עשר חדש נע־ונד אתה בארץ, ועתה בחדש השתים־עשרה היכן אתה? פני הזקן צהבו מהנאה, וענה לי לאמר, זאת חלקי מכל עמלי בחדש השתים־עשרה אני מולך בעיר קושטא מעבר לנהר סמבטיון הזורק חול חצים כל ימי השבוע. ורק ביום השבת ינוח. שם בעיר קושטא יושבים בני משה שנמלטו שמה מחרב נבוכדנצר. ואני מלכם. יען הם מתנהגים בדרך האמת, ומעולם לא שקרו.

וגם מאבק של שקר הם נזהרים. היום מתחיל חדש מנוחתי החדש שתים־עשרה, ואני הולך כעת לעיר קושטא. ויען כבר גלית לי שהאמת אתה הולך לבקש. לכן בא אתי ואראה לך את העיר היחידה בעולם שהאמת מולכת בה. הזקן הרים עצמו ממקומו והלך ואני אחריו. עד שבאנו לנהר סמבטיון והוא זורק חול כחצים לכל עבריו. ואי־אפשר להתקרב, הזקן לקח מצלחתו מס של זהב, שעליו היתה חרותה המלה "אמת" והשליך אותו לנהר, והנה בקעו המים, והלכנו יחדיו בחרבה, ואך עברנו את הנהר וישבו המים והחול כחצים נזרק כמקודם: והנה חומה גבוהה

מאבני בדלח. ובחומה שער של זהב. ועל השער אותיות גדולות של אבנים טובות. והיו נקראות "עיר קושטא" ומתחת זה היו בכתב באותיות של אש "דובר שקרים לא יכון לנגד עיני". הזקן לקח מצלחתו עוד הפעם כמין טס קטן וזרקו לארגז שהוא בצד השער. ואחרי רגעים אחדים נפתח השער על־ידי שומר־הסף, נכנסנו יחד להעיר. ואך נתתי רגלי מעבר להשער, ואך התחלתי לשאף אויר עיר קושטא. הרגשתי רגש נעלה, מעין עולם הבא, אויר טהור ונקי מכל טומאת השקר. הזקן פנה אלי ואמר, הוה זהיר שלא תכשל חלילה, בדבר שקר או באיזה אבק של שקר כי בנפשך היא, כי מות תמות מיד, לכן הזהר והזהר!

הזקן נכנס עמי לבית אחד בקיר החומה, פשט את בגדי אבל, ולבש בגדי מלכות, על חזהו לבש כמין חשן ובאותיות של אבנים טובות היתה כתובת, "חומתו של הקב"ה אמת". ונתן כתר על ראשו שממעל לו מלות "אמת" מאותיות של אש. אנשי עיר קושטא קבלו את מלכם בשמחה וביריות הכבוד, אבל בלי שום חנופות וכבוד במדה נפרזה של כחש וצביעות כמו שיתנהגו העם אצלנו. הלכתי עמו להיכלו היכל המלך, וביום מחר הורה לי את העיר והנהלתה, ראיתי את העם חי שם באשר ובשלוה, כלם מתענגים על רוב טוב, מאשרים בחלקם, לא ישמע ברחובותיהם קול פרץ וצוחה מדנים וריבות מוזרים הם להם, כולם עובדים את עבודתם ברנה ונהנים מאור התורה והחכמה: כלם חיים באור החופש והדרור, אשר תפקידה הוא האמת והשלום. בה לא יאמר צר לי המקום לשבת, כי ברכת ה' במעינותיהם, בקצור גן־עדן ממש. כל זאת ועוד רבות ראיתי אשר ילאה כל עט לתארם וכל לשון תקצר לספרם:

וכאשר עבר חדש ימים חודש של עונג לא מעלמא הדין בבקר אחד אמר לי הזקן מוכרח אני לעזוב את העיר ולנדוד בתבל ולהזהיר את בני אדם משקר ולהקשבם על גדולת וחשובת האמת, ועתה עזב עמי את העיר כי מן הנמנע שתשאר בעיר קושטא מבלעדי. כי כל זמן שהייתי עמך, הייתי משגיח עליך ופקחתי על כל מעשיך שלא תכשל חלילה משגגה באיזה אבק של שקר ועתה כשלא יהי עוד מי להשגיח עליך סוף סוף מתוך ההרגל תכשל בשקר או לכל הפחות באבק של שקר ואז תמות מיד, ועניתי את הזקן והתחננתי לפניו להותר בעיר, באמרי מוטב לי למות בעיר האמת מלחיות בעיר מלאה שקרים וצביעות, אבל הזקן לא הואיל למלא את בקשתי באמרו. מיום הוסד קושטא לא קרה שום אסון, ולא אוכל בשום אופן להכניס חרפת מות בעיר. שמע בקולי ובוא אתי. הלכתי אחריו, עד שבאנו אצל הבית שהוא בקיר החומה, הזקן פשט את בגדי מלכות ולבש בגדי אבל. ולקח את המקל־נודד בידו. ועזבנו שנינו יחדיו את העיר. ואך יצא יצאתי מן העיר. והאויר של העולם השקר הליט אותי עד שלא יכלתי לשאף רוח. והייתי קרוב להחנק, הזקן נתעלם מעיני ואני נשארתי עומד גלמוד ומלא יאוש. במר לי בצר לי בראותי כי עלי לשוב למקומי ולעירי ולחיות חיי שקרים וחנופות, ואשאל את נפשי למות, ואמרתי אל אלקים חיים ומלך אמת! קח את נפשי. כי קצתי בחיים. אני עומד ומתפלל תפלתי בלב נשבר ונדכא, והנה הנחש הקדמוני לקראתי, ולאט לאט יתקרב אלי, אימה גדולה ופחד נורא נפל עלי. חיל ורעדה אחזני, ובקול גדול התחלתי לצעוק, שקר! שטן המשחת! גש־הלאה טמא, השמר לך אל תגע בי! ומרוב התרגזות הקצותי והנה חלום:

אוי ואויה! בכו אחי הודיעו צער השקר מנצח, העולם
חוזר תוהו ובהו
("מאדאש" דיע טראגיידיע דעם מענשין)

מוסד הרבנות בשטפנשטי

חכם המנהיג עדה בישראל, פירושה רבנות. (לא כל רב הנהיג עדה). מאז ומתמיד עסקו חכמים בהרבצת תורה, בפסיקה, בהוראה ובשפיטת עברייננים.

הרב יוסף ברייאר
רב הקהילה

מעמד הרבנות נפגע בעקבות המאבק בין המתנגדים לחסידים, אולם במרוצת השנים שכנו ביחד מוסד הרבנות — רב הקהילה עם החסידות — הרבי הכריזמטי של החסידות.

מוסד הרבנות במולדובה הושפע ממוסד הרבנות של פולין וזאת משום שרבים מיהודי מולדובה היו בני־בניהם של יהודים שהיגרו מפולין ומרוסיה.

השלטון המרכזי ברומניה ביטל את הכרתו הרשמית במוסד הרבנות. בבוקרסט לדוגמא, לאחר פטירתו של **המלבי״ם** (הרב **לייבוש בן יחיאל־מיכאל**) זצ״ל לא נתמנה שם רב במשך 57 שנים. רק בדצמבר 1922 נערכה בבוקרסט ועידה ארצית של כל רבני הרגאט (הממלכה הרומנית) תחת הנהגתו של הרב **נימרובר** ז״ל. הוועידה אישרה תקנות האגודה והביאה לכך כי ב־1928 נתקבל חוק הדתות, שחיזק את מוסד הרבנות ואת מעמדו של רב הקהילה.

שבעה סעיפים נקבעו בקשר למוסד הרבנות:

1. חובה לצרף את רב הקהילה לוועד הקהילה.
2. הרב הנו הסמכות הבלעדית בכל הנוגע לעניינים הדתיים בקהילה.
3. הרב ממנה שו״ב, מוהל, חזן ומורה להוראת היהדות.
4. דעה מכרעת לרב בכל הנוגע לחינוך הדתי בבתי־הספר.

5. בידי הרב הפיקוח על שחיטה ובדיקת החלף.
6. הרב משגיח על מכירת הבשר, הכשרות, אפיית המצות, מקוואות, קביעת תחום עירובין ובתי העלמין.
7. פיקוח על עריכת טכסי חופה וקדושין, חליצה וברית מילה.

רב הקהילה של עיירתנו היה ר׳ **יוסף ברייאר** זצ״ל, שנולד ברוזיין והגיע עם אביו המנוח, אשר כיהן כרב הקהילה. הרב **ברייאר** היה מקובל על הבריות וזכה להערצת האוכלוסיה היהודית. דבריו נאמרו בנחת והשיעורים שלו זכו לקהל רב. הרב **ברייאר** היה ציוני מסור ונשא נאומים נלהבים בזכות הציונות וארץ ישראל. הרב **ברייאר** שימש גם כדיין. הצטיין ביכולת רבה ליישב סכסוכים ולהרבות שלום בין הבריות.

הוא עלה לישראל בשנות ה־60 והתיישב באחוזה בחיפה שם שימש כרבה של קהילת הקשישים ״סיני״. לאחר מכן עבר עם רעיתו שתחיה לירושלים ושם נפטר.

מאמר מקיף על הרב **ברייאר** כתב בנו, ד״ר **מנחם מ. ברייאר** בפרק ״מפרי עטם של בני העיירה״.

הרב ברייאר וברקו סוליצאנו, מיוזמיה העיקריים של העברת עצמות הרב הצדיק, בקבלם ספרי תורה משטפנשטי

השוחטים־ובודקים

ארבעה שוחטים־ובודקים זכורים לי בתקופתי. ידיהם היו מלאות עבודה כי הבקר, הצאן והעופות הכשרים למיניהם היו בשפע ברומניה דאז. במוצאי שבתות הם היו עוסקים בשחיטת הבקר בבית־המטבחיים; בעונת האביב — את הטלאים שמהם פשטו את הפרוות שיוצאו לאמריקה, ובכל ימות השבוע היו שוחטים את תרנגולי־ההודו, האווזים המפוטמים, הברווזים, התרנגולים המסורסים והמפוטמים (קלפונים בלע״ז) והתרנגולות ואף הפרגיות. השיא היה בערב יום כיפור, כשכל נפש בעיירה היתה שולחת לשחיטה את העוף ככפרתו.

השוחט הראשון המבוגר הזכור לי, היה ר׳ **צוליק שור**, יהודי מכובד, שאחת מבנותיו, **אסתר** מילאה מקום של מורה ובעיקר הכינה תלמידים לבחינות חיצוניות.

השני היה ר׳ **מוטל פידלמן**, שבניו היו בין נושאי הפעילות התרבותית, הספורטיבית והציונית בעיירה. הוא עזב יחד עם כל בניו את העיירה ואני עזרתי להם להעמיס את חפציהם בעגלות הריקות שהביאו המשלוח האחרון של קמח מהכפר צ׳יוצ׳וליה. הייתי מוכן להצטרף אליהם כש**מרצ׳ל** (הבן) שאל אותי, האם הורי אישרו לי וכשהשיבותי בשלילה, סירבו לקחת אותי.

השו״ב השלישי שהיה גם מוהל, היה ר׳ **גרשון רייניס**, שבנוסף לתפקידים אלו שימש כגבאי של הרבי הצדיק. ביתו היה בית ציוני ואצלו התארח **נחום סוקולוב** יו״ר ההסתדרות הציונית, שביקר בעיירה בשנות ה־30. ר׳ **גרשון** היה תומך בקרן היסוד ורכש חלקת אדמה בארץ ישראל. עם בואו לארץ בשנות החמישים, הדבר סייע לו והקל

השוחט והגבאי של הרה״ק, ר׳ גרשון רַיינֶס ורעייתו

את שלבי הקליטה שלו ושל בני משפחתו. שלוש בנותיו ובנו, בנו גם הם את ביתם בישראל.

צירוף מקרים מענין: באותו יום שטמנו את עצמותיו של רבנו הצדיק באדמת הקודש, הובא לקבורה גם ר׳ **גרשון רייניס**. יהי זכרם ברוך!

השו״ב הרביעי היה ר׳ **יוסף מילר**, שהגיע לשטפנשטי מהכפר אלבשטי, שם כיהן בתפקיד עד לגירושם של היהודים מהכפרים. ר׳ **מילר** שימש בתפקיד זה גם אחרי שובנו מבוטושני, עד עלייתו ארצה, יחד עם רעייתו שתחיה ועם שתי בנותיו ובנו שהקימו ביתם בישראל.

כל השו״ב, שחלק מהם שימשו גם כמוהלים, עשו מלאכתם מתוך ידע רב ותוך שמירה על כללי השחיטה והבדיקה כאחת.

בתי־הכנסת בעיירה

בית־הכנסת היהודי מילא תפקידים נוספים לתפקיד המרכזי של מקום תפילה בציבור. הוא שימש בהרבה מקרים כבית־מדרש לציבור הרחב, בהיותו מצוייד בספרים תורניים רבים. ישנם בתי־כנסת הממלאים גם תפקיד של אולם להתכנסויות ולעריכת שמחות.
בעיירתנו שטפנשטי שכנו כבוד עשרה בתי־כנסת: בחצר הרבי הצדיק היו שלושה בתי־כנסת ובראשם, ״הקלויז״, ששימש כעין מועדון לחסידיו של האדמו״ר. כאן היו מתאספים החסידים לתפילה וגם לסעודת מצווה, ליארצייט (יום הזכרון) של הצדיקים שנפטרו וכאן היו מקבלים את פני הרבי. ליד ״הקלויז״ היו בחצר שני בתי־כנסת צנועים יותר.
בית כנסת החברה־ג״ח (גמילות חסדים) נבנה במרכז העיירה, כשיתר בתי־הכנסת, ששה במספר, נבנו על גדות הנחל בשאו, בצד המזרחי של העיירה.

בית־הכנסת הראשון נבנה ב־1720 ושוקם מחדש ב־1854. באותה שנה נבנה בית־הכנסת על־שם תלמוד תורה. ב־1859 בנה נדבן יהודי בית־כנסת שנשא את שמו — **שמואל־משה**. ב־1868 נבנה בית־כנסת על־ידי **שמואל וולף**. ב־1867 נבנה בית־הכנסת של בעלי המלאכה ומאוחר יותר נבנה בית־הכנסת הגדול, בן קומתיים. בית־כנסת זה היה מרשים במיוחד, בגלל הציורים היפים שציירים בהנחייתו של **שטפן סטרויאן** מבוטושני ציירו על התקרה הקמורה וכל הנכנס בה לראשונה, היה נפעם מהאמנות הגבוהה. הציורים כללו סמלים של שבטי ישראל והמזלות.

בביקורי בעיירה ב־1969 מצאתי רק את בית־הכנסת החברה־ג״ח ובביקורי השני ב־1979 גם בית־כנסת זה נהרס עד היסוד.

ניחוח החגים

החג במקורו הנו עצירת חיי היום־יום, כשהמועד הזה לובש שינוי תוך עריכת טכסים, תפילות ופעילויות סמליות אחרות. החג מציין מאורע מיוחד, על־פי רוב טבעי, מיסטי, דתי או היסטורי.

מקורות חגינו נובעים מהכתוב במקרא.

כיצד נשקפו חגי ישראל בקהילה כשלנו שמנתה כמה מאות משפחות, מרוחקות מצור מחצבתן, הן מבחינת המקום והן מבחינת הזמן? וכיצד חגים אליה נחוגו אצל בני עיירתנו, כפי שזכורים לי?

שני חגים עיקריים חדרו חזק לתודעתי: חגי הסתיו — הימים הנוראים, סוכות, שמיני עצרת ושמחת־תורה, וחג האביב — חג הפסח.

ראש השנה ויום הכיפורים

לקראת החגים היתה העיירה מחליפה צבעה והלובן של הסיד הטרי נתן חזות חדשה לעיירה. מזג־האוויר הנוח בשני החגים כאחד הוסיף לאווירת החגיגיות. פניהם של בני הקהילה קרנו מנקיון, מחגיגיות ומשמחה. הבגדים והנעלים החדשות שלטו בכל ויצרו כעין אשליית שוויוניות בין כל בני העיירה.

החנויות היהודיות היו סגורות, בתי־הכנסת המו אדם והטיולים בגן הציבורי ובגבעה הסמוכה לעיירה בשעות אחה״צ פירקו מתח מחיי היום־יום.

ההבט הדתי הופגן בתפילות מרשימות שנערכו בכל בתי־הכנסת בעיירתנו. המפגש עם בני העיירה בבתי־הכנסת, כשאנו מתפללים ומקשיבים לקול החזנים מילא אותך הרגשה כי אינך לבד וכי אתה שייך לקהילה.

כמובן, גם התחום הגסטרונומי אינו נטול חשיבות לגבי חגי ישראל. כל חג עם טעמיו ומטעמיו, בתוספת היי״ש והיינות המפורסמים מקוֹטְנָרִי ומֶאוֹדוֹבֶּשְׁטִי.

הימים הנוראים הקרינו על בני העיירה כעין מורא ופחד מפני יום הדין. בתי־הכנסת התמלאו מתפללים והעיר כולה התרוקנה מתושביה, בשעות התפילה.

כל אחד מאתנו בא לבית־הכנסת עם המחזור והטלית, כשכולנו עוקבים אחרי תפילת החזן. תקיעות השופר נשמעו כל בוקר החל מהראשון לחודש אלול והן חדרו לליבותינו ועוררו חרדה, בבחינת ״אריה שאג, מי לא ירא?״

את טקס התשליך קיימנו ליד הנחל בשאו שזרם בצד המזרחי של העיירה.

בעת התפילה, האווירה היתה רצינית בדרך־כלל, אולם פה־ושם היו משמיעים בדיחה. בתום התפילה שבים הביתה למטעמים שהבלבוסטה (בעלת־הבית) הכינה

ברוב כשרונה וכמסורת רבת־שנים: קרפיונים מבושלים עם תפוחי־אדמה, המרקים השמנים עם כיסונים ממולאים כבד טחון, בשרים למיניהם שהוכנו בבישול, בטיגון או צליה, בתוספת הצימעס (דייסת גזר ושזיפים מיובשים) הקיגלים (פשטידות) בתוספת הליפתנים, שהוכנו לרוב משזיפים ומישמשים מיובשים, בתוספת צימוקים.

בתפילת מנחה של ערב יום־כיפור היה מביא כל מתפלל את ההשתתפות הכספית השנתית שלו להחזקת בית־הכנסת: קראו לזה "מביאים לשיסל" כלומר, מניחים את הכסף בצלחת חרס, המיועדת לכך. באותו זמן נמצאו שם גם מתרימים מטעם קרן־היסוד, קרן־קימת וארגונים אחרים.

לתפילת "כל נדרי" היינו מביאים נר זכרון עשוי שעווה, גדול ועבה, באורך של כמטר, שהיינו תוקעים בארגז חול גדול, שהוכן מבעוד מועד ולשם כך היו שוכרים שרותיו של גוי, שהיה שומר על הנרות שידלקו עד גמר יום הכיפורים ולא תיגרם תקלה או שריפה.

עם תקיעת השופר בסיום תפילת נעילה מעטים ביותר נשארו לתפילת מעריב ורובנו רצנו הביתה, לסעוד את לבנו לאחר הצום הארוך.

החזנים הזכורים לי מתקופתי, שהנעימו לנו התפילות היו:
ר' **יוסף חיים**, מלמד הדרדקים בחדר, ומר **יחזקאל פיינשטיין**, מורה לעברית ומנהל ביה"ס העברי־רומני, ששימשו כחזנים בבית־הכנסת הגדול, **פייבל ויינטראוב** ב"חברה־ג"ח", **יוסל הקר** בבית־הכנסת הקיצוני בצד דרום, **לופו וֶנדֶר** בבית־הכנסת של החייטים, **שלמה פוקס** בבית־הכנסת ע"ש שלמה וולף, **שמעון סינלי**, **ואברהם רבינוביץ'**. עם הזמן צמח גם דור של חזנים צעירים: **יוסף נדלר** ו**ברוך למפטנר**.
חג נוסף בעיירה התרחש כשחזן בעל־שם כ**מרגוליס** היה פוקד את עיירתנו ומנעים לנו בקולו הערב.

חג הסוכות

היו בתים בעיירה, שבהם התקינו את הסוכות במיוחד, אולם בדרך־כלל, חדר מסויים בכל בית, ששימש כמטבח, היה מכוסה בגגון שניתן היה להרים אותו ובמקומו להניח סכך, ובכך ראו את קיום מצוות הסוכה. לאחר גמר התפילה בבתי־הכנסת, היו באים השמשים לבתינו עם הלולב והאתרוג וכך הורגלנו לברך על ארבעת המינים מילדותנו.

לא זכור שהתייחסנו למשמעויות החקלאיות של חג הסוכות כ"חג האסיף". התבססנו יותר על המומנט הדתי מספר ויקרא (כ"ג-מ"ג)... "למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ־מצרים".

הושענה־רבא ושמיני עצרת

רבים מאתנו הלכו ברגל עד הנהר פרוט והביאו ענפי ערבה שהיינו מתקינים מהם הושענות לחבוט אותן בחג.

שמחת תורה

בחו״ל נחוג חג זה למחרת שמיני עצרת, שהוא יום טוב שני של גלויות. איפיוני החג היו:

כל הבא לבית הכנסת נתכבד בפרוסת עוגת דבש.

כל מתפלל מגיל 13 ומעלה קיבל עליה לתורה.

כל מתפלל מגיל 13 ומעלה זכה להקפה עם ספר תורה (הן בערב והן בתפילת שחרית).

במוצאי החג, במקום שמחת בית השואבה היו מקיימים שמחת הסעודה — דג מלוח, קיגל, מיץ ענבים וזמר חסידי.

לרוב, ראש השנה התחיל במזג אוויר חמים ונוח ואילו שמחת תורה היה מסתיים במזג אוויר סגרירי שבישר את בוא הסתיו הקריר והגשום.

חנוכה

כל בית היה מדליק הנרות לפי ימי החג, בני הבית משחקים בסביבון ואוכלים לביבות מתפוחי־אדמה, וסופגניות.

בתנועות הנוער נהוג היה לספר על גבורת המכבים, המאבק נגד המתבוללים ומעלים על נס את גבורת־ישראל. גם החדר ומלמדיו תרמו לידיעה והזדהות עם החג.

ט״ו בשבט — חג האילנות

כל משפחה היתה מתכנסת לסעודת חג ואבי המשפחה היה מספר מסיפורי ארץ־ישראל, אגדות מן העבר ומן הנעשה באותו זמן. לקינוח הוגש מזמרת הארץ — תמרים, תאנים, חרובים, תפוזים, צימוקים, שקדים ובוטנים.

פורים

החל מהחדר ידענו כי המן שונא ישראל רצה להשמידנו. זאת למדנו ממגילת אסתר שידענו פירושה כי תורגמה לשפת האידיש ששלטה בעיירתנו. השתתפנו בקריאת המגילה בבית־הכנסת כשאנו מרעישים ברעשנים, כל אימת שהקורא הזכיר את המן הרשע. וכמובן — נהוג היה מנהג משלוח־מנות, משפחה אחת לחברתה.

מקובל היה כי המשפחה המורחבת התכנסה לסעודה רבתי (נהוג היה לשחוט תרנגול־הודו ולהכין ממנו מטעמים).

האמהות הכינו את דברי המאפה המיוחדים לחג זה: אזני־המן ממולאים בפרג או באגוזים ממותקים, שטרודלים לבנים וחומים — בצק דק ממולא באגוזים, קקאו

וסוכר וכן עוגות למיניהן.

צעירים הכינו מערכונים קצרים על נושא המגילה, רבים היו מתחפשים במסכות שונות ומשונות ומבקרים אצל מכרים, תוך שירה וריקוד להנאת החוגגים. בתום ההופעה נהגו לכבד את המתחפשים והמציגים בדברי מתיקה ובמקרים מסוימים, אף לתת להם מתת כסף.

נהוג היה גם לערוך נשפי פורים, נשפי מסכות באולמות ציבוריים, כשההכנסות מוקדשות למטרות ציוניות (קרן־היסוד) או ציבוריות אחרות.

פסח

חג הפסח כלל עריכת שני ערבי סדר, כנהוג בגולה. קריאת ההגדה התנהלה לפי המסורת, כשראש המשפחה מסב על כר. על השולחן היתה צלחת ה״סדר״ ובה כל הדברים הסמליים לסבל אותו עבר עמנו: חזרת (מרור), תפוחי אדמה מלוחים (דמעות) הזרוע, הכרפס וכמובן — החרוסת, המסמלת את חטיט שממנו ליבנו אבותינו את חלבנים לבניית הערים פיתום ורעמסס. בחג הפסח, היתה מתכנסת המשפחה המורחבת, כאשר החוקים היו קבועים ומסורתיים שהועברו מאב לבן במשך הדורות. לעריכת ה״סדר״ קדם נקיון יסודי והכנות מדוקדקות: הורדת הכלים מעליית הגג והגעלת הכלים. מכל ימות השנה היו אלה ימים של חוויות בלתי נשכחות: ביעור החמץ, ההכנות הגסטרונומיות המסורתיות שאסור היה לשנותן כהוא־זה, ודרשו עמל של שבועות תמימים: קניית המצות, קמח המצות ויתר המצרכים — הבשר, השומן, הירקות והפירות ללפתנים, היו חלק בלתי נפרד מארוחות ה״סדר״.

בליל ה״סדר״, לאחר שהגברים היו חוזרים מבית הכנסת, והשולחן היה ערוך כתיקונו, ניתן היה לשמוע מעין מקהלה אחידה בוקעת מכל בית ישראל בעיירה.
שירי החג הידהדו בקול עליז ונאה מרגע תחילת ה״סדר״ ועד סופו.

המטעמים המיוחדים של הפסח היו: הלאטקס (לביבות), החרֶמזלֶך (מעין סופגניות המתוקים, הקניידלך (כופתאות) הביצים השלוקות ותפוחי האדמה המבושלים.
כל שבעת ימי החג נשמרו בקפדנות ולא היינו נוגעים בלחם, אורז או ממליגה (דייסת קמח־תירס, המאכל הלאומי הרומני). אורז וממליגה היו מותרים רק בשעת הדחק.

במוצאי החג ניתן היה לראות כיצד מוכרי הכעכים עושים את ״עסקות חייהם״ מהפעוטות שבאו לאכול חמץ, אחרי שבוע של מצות.

המבוגרים נהגו להמתין עד למחרת (כאשר אפיית הלחם היתה נעשית שלא בחג) והיו גם מחמירים שאכלו חמץ רק כעבור יומיים.

חג השבועות

לקראת החג נהגו לקשט את הבתים בענפי עצים ובפרחים. התפילות כללו פרק באקדמות — פיוטים שנושאם תרי״ג מצוות ומנינן.

חג השבועות נחוג בגולה יומיים, כשכל יום ומטעמיו: ביום הראשון נהוג היה לאכול מטעמים העשויים ממוצרי־חלב — כיסוני גבינה ממותקת, עוגות גבינה, עוגות בצק ממולאות בדובדבנים וביום השני — מאכלי בשר.

מעט מאד ידענו על איפיוניו החקלאיים של חג השבועות כגון "חג הביכורים", "חג קציר השעורים". נהוג היה לקרוא בתפילה את "מגילת רות" וכמובן שגם החדר ובית־הכנסת תרמו תרומתם להבנת ההבטים הדתיים של החג.

תשעה באב

בערב הייתי מצטרף לאבי ז"ל שהלך לבית־הכנסת וכאן היינו מתישבים על השטנדרים (עמודי התפילה) שהושכבו ובקול נכאים קוראים את ספר איכה לזכר חורבן בית־המקדש.

למחרת נהגנו לאסוף דרדרים כדי לזרוק אותם לשערותיהן של הבנות, מסיבה זו יצאו הבנות לרחוב ביום זה כשעל ראשן מטפחות למניעת היתפסות הדרדרים בשערותיהן. לא ידוע לי מקורו של מנהג מטופש זה, אולם בימי הילדות זה שימש עוד תעלול שנהנינו לעסוק בו. (יש סברה שמנהג זה, של זריקת כדורי הדרדרים בידי הילדים, ושהיו נתפסים בבגדיהם ובזקניהם של המתפללים האבלים, נועד לאפשר אתנחתא של התפרקות ופורקן המתח של אווירת הנכאים והאבלות שבה היו נתונים היהודים ביום זה).

החגים בכללותם כינסו את היהודים תחת גג בית־הכנסת וגיבשו את הקהילה. החגים המתיקו מעט את החיים הקשים שבגלות ונסכו מעט שמחה וחגיגיות בחיי היום־יום האפורים.

השמחות בעיירה — ברית, בר־מצווה, אירוסין ונישואין

השמחות בעיירה כשלנו הקיפו לרוב את מרבית בני העיירה: הברית או ה"בריסצה" (לבנות) נערכה בבית־היולדת כשתלמידי החדר היו באים ומקיימים את ה"קרי־שמעליינען" (קריאת שמע לשלום הילוד ואמו). לאחר הטכס היו הדרדקים מתכבדים בפרוסת עוגה טעימה וסוכריות. בשבת היו עורכים את המסיבה בבית היולדת, כשהמוזמנים מתכבדים במטעמים שהוכנו על־ידי ה"סארוועס" (בשלניות ואופות מומחיות) שהיו מכינות את המאכלים, תמורת תשלום.

חגיגת הבר־מצווה נערכה בשבת בבית־הכנסת, כשחתן הבר־מצווה זוכה לברכת אביו "...שפטרני מעונשו של זה". הקהל מתכבד בתקרובת ומשקה חריף והחתן עולה לתורה ולרוב זוכה לקרוא את ההפטרה. בתום התפילה מוזמנים המתפללים לבית המשפחה

החוגגת, כשחתן הבר־מצווה צועד בראש, מלווה באמו ואביו, ומשמאלו הסבא או הרב. בבית־החוגג שותים לחיים ומגישים תקרובת כיד המלך או כגודל כיסם של ההורים.

טכסי אירוסין רבים נערכו בתקופתי. כתיבת התנאים לוותה בשמחה ובמטעמים רבים וטעימים, כשהיין והיי״ש אינם חסרים.

בטרם חופה וקידושין. מימין יושבת: מלבינה שוורץ עם בעלה לעתיד סימון שְוורץ. עומדים בהמשך: בֶּנִי טִימֶן עם לאה לבית פרידמן, מֶנְדֶל פורמן ליד הבת של אִידֶס בלוּמֶנְפֶלְד ומינדל צ׳ובוטרו

החתונה בעיירה

זוגות הגיעו לחופה כתוצאה מחברות ארוכת־שנים או כתוצאה ממלאכת שידוך. את החופה היו עורכים בחצר רבנו הצדיק וזוכים לברכתו ולאחר פטירתו נערכו ליד בית־הכנסת ״חברה־ג״ח״ שבמרכז העיירה. הסעודה נערכה לרוב באולם של הגבי׳ **שרלוט בינדר** ומשם היו הולכים רגלי (כמאתיים מטר) לבית־הכנסת ושם נערך טקס הנישואין, מלווה בכליזמרים של העיירה או אלה שהובאו במיוחד מעיר המחוז בוטושני. לאחר הטכס חזרו לאולם ונתכבדו במטעמים רווי שומן, מתיקות וטעם טוב. עם סיום הארוחה נפתחו מעגלי ריקודים שנמשכו עד אור־הבוקר, כשמדי פעם מגישים כיבודים ויין כיד המלך.

אך היו גם מקרים שפרצו סכסוכים שהעיבו על השמחה. המחותנים היו שוכרים בעלי־עגלות או מרכבות שנשלחו להביא את המוזמנים. היו מקרים שמוזמנים נפגעו מכך שהמרכבה נשלחה אליהם בנסיעה השלישית, במקום בשניה או בראשונה. סיבה נוספת למחלוקת נבעה ממקום הישיבה בסעודה, בין מי למי הושב המוזמן.

אם הכל עבר כשורה, בשעות המוקדמות של הבוקר הובילו את החתן והכלה למשכנם החדש ועוד משפחה יהודית מצטרפת לקהילה ובונה את קנה בעיירה.

פרנסי העיר וועד הקהילה

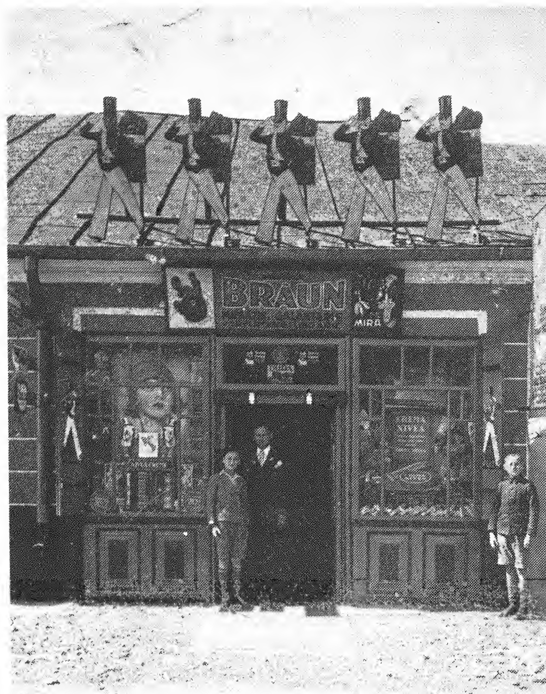
קהילה יהודית חייבת היתה לייסד בית־משפט פנימי, למנות שופטים ושרותי־עזר, למנות ולקיים את הרב המקומי, לבנות בתי־כנסת ומקוואות, להבטיח קיומם של השו״ב, ו״כלי קודש״ אחרים, קופות גמילות חסדים ועזרה לנזקקים, לבנות בית־חולים, מוסדות חינוך כמו החדר, בית־הספר והישיבה, לתמוך ביתומים, לרכוש קרקע עבור בית־העלמין, ולהבטיח שירותי קבורה באמצעות חברא־קדישא, להבטיח עזרה לכלה יתומה או עניה (״הכנסת כלה״) ולהיות משענת לנזקקים כגון ״קמחא דפסחא״ להקים מוסדות להכשרה מקצועית ועוד.

עם מפלת השלטון האנטישמי־הקחיסטי ב־1938 יצאו יהודי העיירה להפגין. במרכז התמונה: הרב יוסף ברייאר, רב הקהילה ולידו שמוּלוֹבִיץ׳ יו״ר ועד הקהילה, לידו: נוילו בְּרָאוּן. ימינה מהרב: סרוּל מֶנְדְרוּ ומאחוריו ימינה מֶלֶך ברקוביץ׳. על אדן החלון: סַמִי לֶרֶר. משמאל: הרש מִיחְאֵילֶנֶר ומעט ימינה למטה: פאול יוּקֶלֶש. כורעים — מימין לשמאל: לֵיזר גריסרו — הַסַּפָּר, ברש מַנֶס, נח הרמן, שמואל צָרְנוּ. שמאלה ממילו בְּרָאוּן: לֵאון ברקוביץ׳ ומאחוריו ברקו סוּלִיצֶאנו

ועדי הקהילה בעיירתנו קיימו רק חלק מכל המשימות שפורטו לעיל. אני מתייחס לוועד הקהילה עד 1941, שפינו אותנו לבוטושני ולוועד שפעל החל משנת 1944, המועד לאחר ששבנו מ״גלות״ בוטושני.

ועד הקהילה לפני המלחמה כלל 7 חברים כשאחד מהם משמש יו״ר. מזכיר־גזבר הוועד היה **אוזיאס גולדמן** מופקד על המינהל המתהייב. יו״ר הוועד הראשון שהכרתי היה **אלי שפירא**, סוחר תבואות ידוע ובעל טחנת קמח בכפר חנשטי, כ־50 ק״מ מעיירתנו. כסגנים שימשו **לייזר מרקוביץ׳**, סוחר תבואה **ולופו אלטרוביץ׳**. לאחר פטירתו של **שפירא** שימש יו״ר הקהילה הרוקח **שמולוביץ׳**. לאחר שובנו מבוטושוני, ב־1944 שימש כיושב ראש הוועד, הסוחר **מילו בראון** ולתקופה קצרה **ברקו סוליצאנו**,

מילו בראון, יושב ראש ועד הקהילה עומד בפתח חנותו.

לופו (זאב) אַלְתֶּרוֹבִיץ׳ —
חבתן במקצועו
סגן יושב ראש הקהילה ואיש ציבור

סוחר בדים וקונפקציה. לאחר שובנו מבוטושני מילא תפקיד מזכיר־גזבר ועד הקהילה **שמעון שווארץ**, החי עמנו בחיפה, יחד עם רעייתו ובני משפחתו.

ועד הקהילה דאג לשכרם של הרב המקומי, השו״ב, החזיק את בית־המטבחיים, בנין השוק והאיטליזים, גן־הילדים, בית־הספר העברי־רומני על־שם נרקיס־לבן, בית המרחץ והמקווה, בית העלמין ושירותי הקבורה, קמחא דפסחא וסיוע כספי צנוע לנזקקים. כמו־כן סייע ועד הקהילה בפעילות תרבותית במקום.

אחרי המלחמה, כשהעיירה היתה הרוסה בחלקה, נטל על עצמו הוועד משימות של שיקום ובניה ושיפוץ מבנים ציבוריים, שיפוץ שני בתי־כנסת, המקווה, וחלוקת בגדים שהגיעו מהג׳וינט. מאוחר יותר טיפל בנושא זה של חלוקת בגדים ארגון הנשים המקומי שאשתו של ד״ר **רבינוביץ׳** ניהלה אותו.

ההכנסות של הוועד באו מהשחיטות, מדמי קבורה וכן ממכירת חלקות קבר בבית העלמין המקומי.

המודל של ועד הקהילה בשטפנשטי מייצג את המבנה המקובל של תפקידי ועד הקהילה שהיו נהוגים באזור וכנראה ברומניה כולה, פרט אולי לקהילות בוקובינה, בסרביה, מרמורש וטרנסילבניה, שהסטנדרטים שלהם היו גבוהים יותר.

לפי מיטב הערכתי, מחובתו של כל ועד קהילה היה גם להבטיח הקמת בית־ספר מקצועי מקומי לבוגרי בית־הספר היסודי, כדי להכשירם לעבודה במקצוע מועיל ומפרנס.

זכורה לי פרשה הקשורה בבחירת יושב ראש הוועד, שהסעירה את עיירתנו באמצע שנות השלושים:

היושב ראש ״הנצחי״ היה **אלי שפירא**, יהודי אמיד ובעל בעמיו. בתחילת שנות השלושים עברה לעיירתנו משפחת הרוקח **שמולוביץ׳**, מעיר מרוחקת, ברלד. (איש זה היה גיסו של ד״ר **מנדלוביץ׳**, רופא ומנהל בית־החולים המקומי) הרוקח **שמולוביץ׳** הגיש מועמדות לתפקיד יושב ראש הוועד. לא ידועים לי מניעיו. אולי הכיר מבנה שונה של ועד בעיירתו ורצה להביא להעלאת רמת פעילות הוועד, או שחיפש כבוד, או שרבים מבני העיירה השתמשו בו כדי לנגח את **שפירא**. עובדה היא, כי העיירה התפלגה לשני מחנות ואף בתוך המשפחות התפלגו הדעות. הואיל וגרתי בבית הסמוך למרכז העיירה, שבשבתות שימש כעין ״פרלמנט־זוטא״, זכורים לי הוויכוחים הקולניים בין שני הפלגים. לבסוף ניצח **אלי שפירא**, שהמשיך לכהן בתפקידו עד פטירתו ולאחר מכן נתמנה אמנם כיושב ראש ועד הקהילה, הרוקח **שמולוביץ׳**.
בועד הקהילה שמשו בתפקידים שונים **אוזיאס לצרס**, **מוריץ רבינוביץ׳**, **ינקו פקלר**, **אידל־לייב ברקוביץ׳**, **ברקו סוליצאנו**, **שמואל צ׳אושו**, **אידל־לייב הייניק** ואחרים.

שוליות ונערי שרתות בחנויות

ילד שנולד להורים מבוססים נשלח ללמוד בבתי־הספר התיכוניים או שלמד באופן אקסטרני (קיבל שיעורים מסטודנט או מורה במקום ופעמיים בשנה היה נוסע ונבחן בבי״ס, שבו נרשם). האחרים, ואלה היו הרוב, ניצבו בפני שתי אפשרויות או שלוש:

אפשרות אחת לבני האמידים, שלא רצו ללמוד, היתה השארותם בבית וסיוע בעסקי ההורים. האחרים יכלו לבחור באחת משתי האפשרויות: או שוליה אצל בעל־מלאכה או נער משרת בחנות. בשנים הראשונות, השוליה היה גם כעין משרת של בעלת־הבית, ורק במרוצת הזמן היה מקדיש רוב זמנו ללימוד המקצוע, תוך התנסות מתמדת.

הנער שנשלח לעבוד בחנות היה ממלא תפקידים רבים: אם החנות היתה נפרדת מהדירה, הוא עסק רק או כמעט אך ורק בענייני החנות: לטאטא בבוקר את החנות, המדרכה וחצי כביש שלפני החנות, להציב דוגמאות של הסחורה לפני החנות, לסייע במכירת התוצרת ולסדר הכל בסוף היום, תוך ניקוי החנות.

קשה ומר היה מצבו של הנער, לעתים ילד בגיל 12-13, שנפל בידי בעלי עסקים שהדירה היתה צמודה לחנות ועסקיהם השתרעו על ענפים שונים: יום העבודה שלו התחיל בשעה 5. היה מגיע לחנות מהחצר האחורית, מתייצב לפני בעלת־הבית, שכבר טרחה עם המשרתת במטבח. כאן קיבל רשימת קניות שעליו לבצע בשוק — בשר, פירות וירקות. עם שובו, נשלח לקנות לחם טרי מהמאפיה; פתיחת החנות והסרת תריסי העץ הכבדים; טיאטוא כל האזורים שהוזכרו; הצבת הדוגמאות בחזית

החנות. מאחר וביצע משימות שמעבר לתפקידיו, הוא נתכבד בכוס תה עם שאריות הלחם שנשאר מאתמול ומשבת. אם העסק כלל כמה ענפים, היה עליו ללכת למשרדי מס־ההכנסה (פרצ׳פציה ברומנית) ומכין תעודת משלוח על־מנת לשחרר סחורה (קמח, משקאות וכו׳). בדרכו למחסן היתה ״חוטפת״ אותו המשרתת ומטילה עליו משימה לשפוך דלי עם אשפה (לא היה ביוב) ובשובו היה עליו להביא בזרועותיו, סוואר של גזרי עץ להסקה. סיים עבודות אלו, הוא ניצב יחד עם בעלת הבית והזבנים הבוגרים ומצטרף אליהם לעזור במכירה: כאן למשוך הקונים, שם להוריד הסחורה מהמדפים העליונים. עם סיום יום המסחר, היה עליו לסייע בסידור הסחורה למקומה, לבצע קניות נוספות ולטאטא שוב את החנות. יום כזה השתרע לא אחת משעה 5 בבוקר ועד 10 בלילה. השכר שנער משרת קיבל היה מזערי ולא פלא הוא שנער כזה לא יכול היה להחזיר אהבה והגינות לבעלי־הבתים האלה. לא אומר כי כזה היה מצבם של כולם, אולם היו גם מקרים בודדים כאלה בעיירתנו.

אילו ועד הקהילה היה מקים בית־ספר מקצועי, היו נערים אלו נהנים ולומדים מקצוע ואינם משועבדים כה קשה, כפי שקרה במקרים מסויימים.

חיי הכלכלה

שטפנשטי - כוורת דבורים / חיי הכלכלה והמסחר

שטפנשטי נחשבה לאחד המרכזים החשובים ביותר של צפון מולדובה. עיירה זו שהיתה שרויה בבוץ סמיך, מחודש אוקטובר ועד שלהי האביב קיימה פעילות מסחרית־כלכלית אשר העמידה בצל עיירות וערים בעלות אוכלוסיה כפולה ומשולשת. הגורמים להערכתי, לחשיבותה הרבה על עיירתנו נבעו מהסיבות הבאות:

ישנן הוכחות כי ברבע הראשון למאה ה־17 התגוררו יהודים בשטפנשטי ושימשו כמוכסים בצומת הדרך המסחרית שבין למברג לקונסטנטינופול. בדרך זו עברו השיירות של סוחרים יהודים, פולנים וספרדים, שהובילו מרכולתם ממערב לתורכיה ובחזרה, בהביאם מוצרים אוריינטליים לארצות המערב.

שטפנשטי נמצאה בנקודת המעבר שבין בסרביה ובין מחוז מולדובה. היתה זו עיירה יחידה ברדיוס של כ־50 ק״מ, בלב־ליבו של איזור חקלאי פורה, עם גישה לתחנת הרכבת, המרוחקת רק 16 ק״מ בלבד ממנה. תושבי הכפרים היו זקוקים למרכז מסחרי, שם יוכלו למכור את תוצרתם, שכללה דגנים, בקר, צאן, ירקות ופירות, פרוות של טלאים, דבש, צמר וכל מה שאיכרים חרוצים אלה ייצרו. מאידך, אותה אוכלוסיה שהביאה תוצרתה לעיירתנו, היתה בו־זמנית הצרכנית למוצרים שסוחרי המקום סיפקו: מחרשות ומזרעות, בדים, הלבשה והנעלה, דברי מכולת, עצים מעובדים, פחים, צבעים, סידקית, משקאות ומזון מוכן ושירותים שונים, כולל רופאים, עורכי־דין, בעלי־אכסניות, מסעדות ובתי־מרזח.
חריצות התושבים באה לידי ביטוי בעבודתם של בעלי העסקים יחד עם נשיהם ובני ביתם, וכן הנערים שעבדו יחד עמם מן השעות המוקדמות של הבוקר ועד השעות המאוחרות של הלילה. המקח־וממכר היה אצל רבים מסוחרי המקום, אמנות ממש. ראשית, הם דאגו להבטחת אספקה סדירה של המוצרים, שיהיו מוכנים בבוא הנחשול של הקונים. סוחרים אלה היו קונים מוצריהם מהערים בוטושני, יאסי, בקאו, קישנאו, בלץ, צ׳רנוביץ׳, ועד בוקרסט הגיעו. בנוסף לכך, פקדו את העיירה עשרות סוכנים, שהיו מקבלים את ההזמנות והסחורה היתה מגיעה לאחר־מכן בעזרת שבט האחים **בַּלַן** — בעלי מכוניות המשא.

העובדה כי בעיירתנו הוקמה חצר השייכת לשושלת רוז׳ין וכאן כיהן כ־70 שנה הרב **אברהם מתתיהו פרידמן** זצ״ל תרמה לכך, שבמשך השנה ביקרו בעיירה אלפי יהודים שהיו זקוקים לאכסניה ולמסעדה. בהרבה מקרים היו קונים כאן מוצרים שונים לביתם.

הקריטריונים האובייקטיבים, המסווגים דרגת הפעילות המסחרית אינה תלויה בכמות החנויות של כל ענף וענף, אלא בעיקר בגודל הפדיון היומי, השבועי והחודשי. מבחינה זו אין ספק כי הפדיונות היו גבוהים ביותר. מכאן ניתן להסיק כי הפדיונות לסוחר היו גבוהים בהרבה מאשר בערים אחרות. בימי השוק התנהלו שיירות ארוכות של מאות עגלות איכרים שבאו לעיירתנו מארבע רוחות השמים ובעיקר מבסרביה.
אנסה למסור בשורות הבאות, פירמות, אישים, סוחרים וענפים, החל מהסיטונאים ועד לקמעונאים. אם פה ושם יישכח מאן־דהוא, יש לחפש הסיבה בגיל ובאבק השנים המכסה על הזכרון ובזאת אבקש סליחה מאלה שלא הזכרתים.

יצוא משטפנשטי

ארבעה ענפים קיימו יחסי מסחר ישירות עם חו"ל:

1) הבקר שנקנה ונאסף בשטפנשטי על־ידי **יוינה (יונה) וינר** ובני משפחתו. הבקר נשלח לרחבי אירופה ואף לארץ־ישראל. רבים מהמלווים היו חלוצים שניצלו אפשרות זו לעליה ובדרך זו חסכו גם סרטיפיקטים שהיו קשים להשגה.

2) יצוא דגנים לאירופה — בעיקר לצרפת, של השותפות **גריסרו, ישאנו וגולדשטיין.**

3) פרוות טלאים שנאספו בדרך־כלל אצל **פיני קיז'נר־קוז'וקרו** ואחרים וכאן מיין אותם הסוחר **שלמה־אלי**. עם סיום המיון מצאו דרכם לעיר הנמל קונסטנצה ומשם ליבשת אמריקה. סוכן ממולח זה, בעל ראייה מקצועית חדה, קבע ממבט אחד מה הוא קונה ומה לא וכל הפצרה נוספת לא הועילה.

4) ביצים — שיוצאו לגרמניה באמצעות הפירמות של **סרול (ישראל) שכטר** ושל **אברום (אברהם) בלומנפלד.**

אורזים ביצים ליצוא לגרמניה. ראשון מימין (במגבעת): שמואל פוני, ראשון משמאל: יענקל דונאייבסקי, לידו: יוסל ברמן

יוינה וינר — יצואן בקר.

יוינה ויינר, סוחר הבקר, זכה להערכה ולכבוד, הן בעיירתנו והן בסביבה הכפרית. הוא היה ידוע כאדם "הגומל־חסד" ומשאיל שוורים לחריש ולכל עבודה חקלאית הדרושה. כאשר אחד האיכרים נתקע באביב ללא בהמות עבודה, יונה וינר היה משאיל לו זוג שוורים, ללא כל תמורה, לכל עונת העבודה. האיכר התחייב להחזיר את הבהמות במצב טוב, כפי שקיבלם. האיכרים היו מכנים אותו "איש קדוש". הם היו מקבלים אותו בסבר פנים יפות ובכבוד רב, כשהיה מגיע לכפריהם.

ענפי המסחר

בעלי חנויות המכולת

הסיטונאים שבהם היו **אִיטֶה ושוֹמֶה (שמאי) גולדנברג**, שנודעו בידם הפתוחה, **איציק (יצחק) ציפוֹרֶס, יוסל (יוסף) קֶלֶקְנֶר, אליקים כהן ובנימין גרינפלד.** הם עסקו גם בקמעונאות.

הקמעונאים שבהם היו **ינקו פּוֹלִישטיאנו, הרמן גולדנברג, משה קיטרר־הרשקוביץ׳, יוסל אוֹרינג, יוֹנה לרר, חַסקל, שרה אִידֶלְסוֹן, לוּפּוֹ שְׁפִּינֶר, יוסל בֶּרמן, מנשה קרויטורו, פִּישל סגל, בֶּרקו גְרִיסָרו, וַיְסמו, זַלְמָנוֹבִיץ׳, רוֹזן, אִיצִיקוֹבִיץ׳ למפיטס, קיבה פקלר** ואולי היו נוספים, שאינני זוכרם.

ענף הטלאים

החל מהימים הראשונים של האביב ועד קרוב לימי הסתיו, בני העיירה שהתמחו בענף זה, היו מתחילים בקניית פרוות הטלאים. מעבדים ומייבשים אותן ולאחר מכן ממיינים אותן לפי דרגת איכותן ויופיין. רוב הסחורה רוכזה בביתו של אחד הפרוונים (**פיני קוז׳וקרו**) וממתינים לסוכן הראשי מצ׳רנוביץ שהיה ממיין את הסחורה, מאשר קנייתה, קובע המחיר, מוסר קבלה והכסף נמסר לסוחרים המקומיים בצ׳רנוביץ. בהרבה מקרים באמצעות המתווכים הנאמנים שפעלו בענף.

שיטת המיון היתה בצורה הבאה: הפרוות היו ארוזות בחבילות קשורות. **שלמה־אלי** היה מוציא חבילה, מדפדף בקצות הפרוות ובודק אם לא משחילים לו איזה ״בובל״ — פרווה שלא ממין החבילה. עם חתימתו, החבילה עברה לאריזה ולמשלוח, לתחנת הרכבת הקרובה (בטרוששטי) ומשם לבוקרסט או לעיר הנמל קונסטנצה.

סוחרי הפרוות היו משני סוגים ושניהם ראו במסחר זה, ענף הכנסה נוסף: הסוג הראשון כלל סוחרים ובעלי־מקצוע שונים כגון **חנא ונטע גרינברג, ברל** ו**שלמה קוניס, חיים־אידל שווארץ, בויום רִיזל, חנא וייס, ברוך קיטלרו,** האחים **ברקוביץ׳ מוטל בראונשטיין, יוֹנה ויינר** ואחרים. הסוג השני של הסוחרים בענף כלל הפרוונים שכל ימות השנה עבדו יחד עם השוליות והעוזרים בסדנא שהיתה ממוקמת בחדר אחד שבדירתם. התוצרת שלהם כללה כובעי פרווה, אדרות פרווה, חזיות פרווה וגם מעילים מפרוות אסטרחן לנשים, בענף זה פעלו **בֶּריש מַאנֶס, וֶולְוול (זאב) צוֹרָרוֹ, ינקו (יעקב) קוֹז׳וֹקָרו** ובנו, **אברהם סגל** — אביו של **לופו סגל, פיני (פנחס) קיז׳נר, אביגדור רפילוביץ׳,** משפחת **מנדרו, מחל־מיכל, -קופל־קוז׳וקר** ואחרים.

המנופקטוריסטים — סוחרי הבדים

הקונפקציה טרם חדרה לעיירתנו ברמה שאנו רגילים בה היום ורק סוחר אחד, כמדומני, פעל בתחום זה (חתנו של **מחל־מיכל-קופל־קוז׳וקר**). ענף זה פעל בעיקר בהבאת הבדים ובמכירתם. כל מי שרצה בגד, חייב היה לקנות בד עם יתר האביזרים

להעבירם לחייט או לתופרת, ובעלי המלאכה היו מודדים — פעם ראשונה לקבלת המידות ובפעם השניה, כשהלבוש היה כבר גזור.

השכירים שעבדו בחנויות אלה, היו פותחים את החנויות בשעות המוקדמות של הבוקר, מציגים את הדוגמאות בחלונות ועל הדלתות ובעזרת בני המשפחה, הפקידים והנערים ביצעו תפקידיהם בכשרון רב, לעתים בהתחכמות וברוב המקרים בסבלנות רבה ובכושר שכנוע וג׳סטיקולציות תיאטרליות.

הגב׳ ז׳נטה פקלר — אשה נדיבה, מהסוחרות הבכירות בבדים

הסוחרים בענף זה היו **לופו (זאב) שרף**, אמו ואחיו, **ז׳נטה וינקו (יעקב) פַּקְלֶר, בִּינֶס וְזִילְבֶּרְמָן, חייקה־לב וקסלר, חִינְקֶה וברל (דב) קוֹרְנִישְׁטֶאנו, ברנשטיין, וולודי (זאב) וסרמן, רחל ומוטל גרץ, לאון (אריה) ברקוביץ׳, דוד וולפסון, איציק (יצחק) סגל, סרול (ישראל) מֶנְדְרוּ, נחום הֶלֶר, לֶבִּינְזוֹן, האס, רובין (ראובן) מוֹטִיס, חיה־בְּרַנָה** עם בנותיה ובנה **סרוּלִיקָה (ישראל) גרוס, ינקו (יעקב) שוֹר, סרול (ישראל) זְכַרְיָאֶס, אִיטָה שווארץ**, הבנות של **פסח־לב הגבאי**, האחים **איציקוביץ׳, טִימָן** ו**לייבולה סרול (אריה ישראל) דער סטוֹלֶרקיס**, שנפטר בגיל צעיר. בזמני נפתחו ארבע חנויות חדשות של צעירים שהתמחו בצעירותם, הקימו משפחה ופתחו עסקיהם העצמאיים: **סימון ומלבינה (שמעון ומלכה) שווארץ** — בחלק מחנות הפירות של אביה, **נח הרמן**, בביתו של **אלקה ומקס** המכונה ״אופאי״, **אהרונל**, חתנו של **רִיבַן (ראובן) בֶּקר האופה**, בביתו של **משה** ו**ריבה בובוֹלֶסְקוּ** ו**אידל צ׳יחון**.

ענף ההנעלה והעורות

בענף זה ניתן היה להשיג תוצרת מוגמרת משני סוגים: היו סוחרים שסחרו רק בהנעלה תעשייתית: כאלה היו **לופו בָּרַד, הלפרין** ו**פרויקה וכסלר**, עד לנסיעתו לאמריקה. חנויותיהם היו מצוידות במיטב הנעלים. האיכותית ביותר נחשבה הנעל של ״דרמטה״. היו סוחרים שהעסיקו סנדלרים בעונות המתות של הקיץ. תוצרתם לא היתה מודרנית אולם הביצוע והחוזק היו ברמה טובה, לעתים טובה יותר מהתעשייתית. ניתן היה

להשיג גם "אופינקה" — נעל דמוית סירה עשויה מעור חזיר, שהאיכרים נעלו. סוג שלישי של סנדלרים היו האומנים־האמנים שהכינו נעלים, לפי מידה.

הסוחרים האחרים שסיפקו גם עורות וכל יתר האביזרים היו **שייקה שווארץ, הרש שווארץ** ו**נתן שור**. הסנדלרים שהכינו עם שוליותיהם נעלים חצאיות, נעלים גבוהות — ("בוקנצ'ים") ומגפיים. כאלה היו **שלום צ'אושו־אושרס, אברהם מיכאילוביץ'** המכונה **בולֶנדרֶה, פלדמן, פורמן** ואחרים.

סוחרי התבואות

פרט לפירמה שעסקה גם ביצוא, פעלו עוד כ־20 סוחרים בענף זה, מי בהקף גדול ומי ברמה מצומצמת יותר. פעולתם המסחרית היתה מתבצעת בדרכים שונות. אתאר כמה מהן:

א) קשר קבוע עם האיכרים — מגדלי הדגנים. הסוחר היה נותן לחקלאי מקדמה על חשבון התבואה שיספק לו, כשברוב המקרים, המחיר נקבע מראש והעסקה גמורה. בדרך זו פעלו **ישעיהו לַצְרֶס, ברוך קִיטְלָרו, בֶּרְל קוֹנִיס** ויתכן שהיו גם נוספים.

ב) קניית הסחורה ישירות מהאיכר, שהביא אותה לעיירה ואיכסנו אותה במחסנים ובאסמים שהיו בחצרותיהם: הסוחרים שפעלו בשיטה זו היו: **גרשון אוֹדֶם, שלמה וברל גְרִיסָרו־קוניס, חוֹנֶא (חנא) גרינברג**, האחים **לייבוביץ', חיים כהן**, האחים **ברקוביץ', לייזר (אליעזר) מרקוביץ', ינקו (יעקב) מרקוביץ', ינקו מאירוביץ', חנא וייס, סטרול (ישראל) ברד, טוביה זלמנוביץ', שעיה קיבס, שמעון סנלי, מנדל שוורץ** ואחרים.

ג) סוכנים של פירמות גדולות שעסקו רק בתיווך — הבאת העגלות עם התבואות, בעיקר לפירמות הגדולות. כאלה היו **אברום (אברהם) קורח, ינקו צְרָנו** ואחרים.

סוחרי ירקות ומוצרי חלב

קשה היה להתפרנס רק מענף הירקות בלבד וזאת משום שרומניה הנה בעלת אקלים חורפי קשה ועונת הירקות השתרעה רק על־פני חודשים ספורים בלבד. הסוחרים שעסקו בירקות ידעו את מלאכת האחסון והשימור, כך שיכולת להשיג פטרוזיליה גם בחורף וכך גם תפוחי אדמה או בצל. את הפטרוזיליה והגזר היו מאחסנים במרתף בארגזי־חול ענקיים, הבצל הועלה לעליית־הגג והיו מכסים אותו בשקים שלא יקפא בחורף, ואילו תפוחי־אדמה היו מאחסנים בתפזורת במרתף.

זכורים לי שלושה סוחרי ירקות שהתגוררו ברחוב הסמוך לשוק: **מאיר שורגיס** ו**מאיר־איציק**, יהודי ססגוני, ירא־שמיים, חשוך־ילדים. בעתות הפנאי היה יושב בחנותו, בדרך־כלל על־גבי שק תפוחי־אדמה או בצל, עם ספר קודש ביד ומשנן בקול, כשלצידו אשתו הנאמנה. בביתו התחנכה בתו הקטנה של **ינקל (יעקב) קובליו** (הנפח), **ציפורה**, שזכתה להגיע ארצה ולהקים משפחה נפלאה. ר' **מאיר־איציק** חזר לשטפנשטי אחרי המלחמה והמשיך לשרת אנשים ואת ה' יתברך. סיפר לי נכדו **אליהו קורן**, כי בשנים האחרונות, כשהיהודים פחתו בעיירתנו ומעטים נשארו להתפלל בבית־הכנסת, קיים את מצוות תפילת "כל־נדרי" ותפילות יום כיפור בבית־העלמין, בהיותו בטוח כי מתוך אלפי הנשמות יימצא מנין להתפלל יחד עמו. יהי זכרו ברוך!

אשה נמרצת שהתאלמנה, התפרנסה ממכירת ירקות, היתה הגב' **נחומה**, אמא של

ליובה ולייבולה. הסוג השני של סוחרי ירקות כלל את אלו שבצד יתר הענפים, כללו גם הירקות: **נֶסְיָה ואדולף פינקלשטיין** שסחרו במוצרי חלב וירקות ולעת־מצוא, גם בפירות. האחיות — אשתו של **מנדל פרידמן** ואשתו של **אליקים כהן**, שליד חנות המכולת, סחרו גם בירקות. **שורה (שרה) אידלסון**, שליד חנות המכולת מכרה גם מוצרי חלב וירקות. אשה נמרצת זו הגיעה ארצה בשנות החמישים וחזרה לרומניה ואחרי מספר שנים חזרה שוב, התגוררה בקיסריה והקימה שם משק עופות. ילדיה בנו ביתם בישראל. **משה** — הבכור חי הרבה שנים עם משפחתו באילת. **קרול** נפטר לאחרונה.

מוצרי החלב נעשו ידנית: כמעט בכל בית היתה מחבצה, שבעזרתה נהפכה השמנת לחמאה, גבינת פרה היתה עשויה מחלב מלא. גבינה מיוחדת היא גבינת הכבשים שהיו ממליחים אותה בתוך חביות עץ וסיפקה צרכי המשפחה בחורף.

בשנות השלושים המאוחרות הקים **מוריץ רבינוביץ'** משק פָּרות בחצר שהיתה שנויה במחלוקת משפחתית בין **סרול (ישראל) ברד ולייב (אריה) לבר**. משק זה יצר חמאה תעשייתית וגבינות, שסופקו לתושבי המקום ולערים הסמוכות.
בעונת האביב הופיעו גבינות המכונות קַש והאורדה, שחיקוי מהם אנו מוצאים גם בארצנו.

שמחת הילדים באביב היתה ליהנות מתפוחים כבושים **שלייב (אריה) מררו, חיים מררו, וולוול (זאב) מררו, ציחון** ו**שולמוני** היו מכינים ומוכרים לכל דיכפין.

ציוד חקלאי, כלים וחומרי מתכת

עיירתנו והאזור כולו נזקקו לחומרים, כלי מתכת וציוד חקלאי. כל אלה סופקו על־ידי שלוש פירמות: החנות המרכזית היתה של **רחל זכריס** הזכורה לטוב, שניהלה את העסק יחד עם בנה **לייב** ז״ל (שנפטר בשנה שעברה) עם **מריצה**, אשתו של **טוביה זלמנוביץ'** שיחיה, ובתה הקטנה **אלקה**. עד כמה שזכור לי לא העסיקו עוזרים, אבל קנו שירותיו של צועני מהפרוור, שהיה נאמן ביתם. החנות השניה היתה של **שרה לייבוביץ'**, אשה אלמנה שהתגוררה מול חנות הסיד של **יוקלש** ובהמשך לה, העסק של האחים **קוז'וקרו**, גיסיהם של **מוזטי רוטרו**.

לאחר שובנו מבוטושני עסקו בענף זה **פאול יוקלש** ואביו ז״ל, האחים (כל אחד בנפרד) **לייב (אריה)** ו**איסק (יצחק) לייבוביץ'** שנפטר בחורף זה.

סוחרי הסיד
משפחת **יוקלש** משפחת **וולפזון ומשה קיטררו־הרשקוביץ'**.

אכסניות, מסעדות ובתי־מרזח

המפורסמת באכסניות היתה זו של **שורקה כהן**, שכללה גם מסעדה. אשה זו, שהיתה אלמנה, ניהלה את העסק יחד עם בנותיה הנמרצות. כאן התאכסנו הנבחרים שבאורחים. מקום אכסון נוסף בעל רמה, היה אצל **שמואל וחייקה רוטרו**, לאחר שבנו בית נוסף למטרה זו. וזאת בנוסף למסעדה ובית המרזח שהיו ברשותם. ״בית־

מלון" ברמה בינונית ומטה היה זה של **אורל** בסמוך **לשילובסקי**. כאן מצאו מקום לינה, שחקני הלהקות היהודיות ואף הקבצנים הנוודים שפקדו את עיירתנו.

המסעדות ובתי־המרזח שירתו בעיקר את האוכלוסיה הלא־יהודית. במוצאי־שבתות היו באים למסעדות אלו גם בעלי־מלאכה שעמלו כל השבוע ועתה נכנסו לאכול, לשתות ולפרוק את המתח משבוע עבודה קשה ולשוחח בינם לבין עצמם, ללא העין המשגחת של הפלונית שלהם.

הבולטת שעסקה בענף זה היתה הגבי **שרלוטה בִּינְדֶר** המוכשרת, שליד המסעדה המשולבת שלה השכירה את האולם הסמוך לחתונות ולארגונים השונים שקיימו כאן את הנשפים שלהם. יתר בעלי המסעדות ובתי המרזח היו **יֶטי ויונה יוֹנֶס, שמוּאֶל סטוֹלֶרוֹ, סרול (ישראל) גריסרו, סֶרֶל ויצחק גריסרו, רַשֶׁלָה ומוריץ לייבוביץ', נָאֶה יָרוֹבִיץ, פרויקה פֶּסְקָרוֹ,** הגבי **בויום. יוסל בּוּרִיכוֹבִיץ' סרול בוץ טימן** ו**נתן מֶנְדֶלוֹבִיץ'** עסקו רק במכירת משקאות חריפים.

אנשים חרוצים אלה עמלו קשות יחד עם בני־ביתם מהנץ החמה ועד מאוחר בלילה. היה עליהם להביא את הבשר והירקות מהשוק, להכין תבשילים ומאכלים וביום היריד לספק תיאבונם של המאות שהיו פוקדים את עסקיהם לאחר שגמרו את ענייניהם ומכרו את אשר הביאו העירה.

ליד היהודים עסקו בכך גם כמה גויים: הגבי **פטקו**, משפחת **אנטונש, קוסטיקה סבה, דרנגה, רושו, בֶּגֶ'ן וקְדִינוֹיוֹ**, בכניסה לכפר הסמוך, בדיאוצי.
בעלי כרמים שייצרו יין היו **לופו הרשקוביץ', משה בובלסקו, לייב גרשון גריסרו** ו**חיים מררו**.

עסקי זכוכית וקדרות

בחנויות אלה יכולת להשיג כלים מצופים באמאיל, מטחנות לקפה ולפלפל; צלחות, כוסות וסירים. הסוחרים הבולטים בענף זה היו **וולוול זיסיס** עם בתו וחתנו, **שלמה פוקס, ברוך פוניס, שלמה אולרו** עם אשתו הנמרצת **טאובה, לייזר קרפט** ועוד שתי אלמנות, קרובות למשפחת **פוניס. כמו־כן פעל בענף זה ברל דון** ואמו החרוצה.

ענף העצים

על מי הנהר פרוט בכפר הסמוך בְּרָנִישְׁטֶאָה, בשטחה של בסרביה, הפעיל **שטרנברג** מנסרת עצים. את תוצרתו היה מוכר לאזור כולו. סוחרים בעץ להסקה היו **משה גְּרִיסָרוֹ** וחמי **שמואל לרר.**

חמשת סוחרי־העץ בעיירה רכשו את העצים מהמנסרה הסמוכה והיתר — מהמנסרות שבאזור הקרפטים. **שרול (ישראל) בוץ** עסק בענף והסכים להעמיד לרשותנו את ביתו כדי להקים בו את הקן של גורדוניה, לאחר ששבנו מבוטושני. האחרים: **מרדכי בובולֶסקו** — מול הכנסיה; **אדולף שִׁילוּבְסְקִי** — מול בית־המשפט; **סרוליקה מרקוביץ'** — בדרך ליאסי; ו**מרדכי אַלְבְּרֶכְט** — בסמוך לכפר בדיאוצי.

סיכום

עד שבסרביה עברה ידים והפכה למחוז של בריה״מ, שירתו הסוחרים אוכלוסיה של רבבות תושבים. אחרי 1940 מאבדת שטפנשטי את המשענת הכלכלית העיקרית, הן באשר לקניית התוצרת החקלאית והן במכירת המוצרים המוגמרים.

עם שובנו מבוטושני ב־1944 מצטמצמת הפעילות הכלכלית עוד יותר, כשרק חלק קטן מתושבי העיירה חוזרים אליה.

התעשיה הזעירה

מהיכן ואיפה ״תעשיה״ בשטפנשטי? ובכן, אין כוונתי לתעשיה כבדה ממש, אלא למפעלים קטנים, שמהותם גבלה בין תעשיה למלאכה ופה ושם — אף ״מפעלונים״ בזעיר־אנפין של תעשיה קלה.

היה ״בית־החרושת״ לייצור נרות, בבעלות משפחת **שטרן**. המפעל כולו היה ממוקם באחד מחדרי הבית. הנרות היו צהובים ועשויים מדונג. התוצר הסופי שווק בחנויות העיירה ונמכר בעיקר לשירותי הקבורה של הנוצרים. והיה בית החרושת לנקניקים ויתר מוצרי בשר צלוי, בבעלותו של **אִיזִידוֹר בֶּרְנִישְׁטֶאַנוּ**. התוצרת של מפעל זה נמכרה למסעדות ולבתי־מרזח של העיירה ופה ושם, גם בעלי־בית פרטיים הרשו לעצמם לקנות מהמוצרים הללו.

שני מפעלי לליבון לבֵנים פעלו בטשפנשטי: אחד היה בבעלותו של **שלמה לייבוביץ׳־קוניס** והשני של **יוסל (יוסף) אברמוביץ׳**, בעל שני בתים, שבאחד מהם התגוררה משפחתו והשני הושכר לחברת הטלפונים. לבנים אלה שימשו את צורכי הבניה של העיירה ושל הכפרים בסביבה. הסחורה נחטפה כלחמניות טריות בגלל איכותה, יופיה ומחירה הסביר.

מוריץ רבינוביץ׳ היה בעליה של טחנת קמח, בעיקר לטחינת תירס, בית־בד לשמן חמניות, תחנת־כוח וחוות־פָּרות, שבה הפיקו גבינות וחמאה. מפעלים אלה שירתו גם את האוכלוסיה החקלאית שבאזור ותוצרתה שווקה לערי המחוז.

מפעל לצביעת צמר, שנוסד על־ידי אמו של **אלי בויאנג׳יו־מאירוביץ׳** ובהנהלתו.

מטווייה שהוקמה על־ידי משפחת **ברמן**, שהגיעה אלינו מבסרביה בשנות השלושים המוקדמות.

מפעל בורסקאות פעל בשטפנשטי בבעלותו של **בוֹלדור**, חותנו של **יונה וינר**. המפעל הוקם על חוף הנחל המקומי, הבשאו והתוצרת שווקה לחנויות העיר במקום ובסביבה.

שלושה מפעלים למי־סודה היו בעיירתנו: הוותיק שבהם, שעגלון קבוע הוביל את תוצרתו, היה של **יוסיב (יוסף) כהן**. הוא היה המתמיד ביותר וסיפק את התצרוכת של כל העיר. השני הזכור לי היה של **לופו הרשקוביץ'**, שבשלב מאוחר היה בעל כרמים ויצרן של יין. יצרן הסודה השלישי היה **אברהם מוזס** הסַפָּר, שאחיו **משה**, היה מופקד על תחום זה.

לאחר שובנו לשטפנשטי מההגלייה שבבוטושני בשנת 1944 התאחדו כמה משפחות (האחים **אלי** ו**משה גרינברג**, **אלי בויאנג'יו**, **חיים כהן** ו**שמרל לייבוביץ'** מסבני) הם הקימו בית־בד לסחיטת שמן מחמניות. "המוח הטכני" שעמד מאחורי המפעל היה המסגר הלא־יהודי **יוֹנֶל פוטופ**. מפעל זה עבד יומם ולילה כדי לספק את תצרוכת המקום ואף היה "מייצא" לבוטושני וליאסי. כיצד ניתן היה להעביר מוצר, (שמן) שאסור היה להוציאו מהעיירה? העגלות שהובילו את חביות השמן (על־ידי השבט **בלן**) כוסו בסיד, מוצר שמותר היה לשווקו ולהעבירו ממקום למקום. המוח היהודי — עבד ומצא תחבולות...

בעיירתנו פעלו גם לא־יהודים בענפי התעשיה הזעירה; בית־בד בבעלותו של הנוצרי־הגרמני **פרדיננד**, שפעל בדרך המובילה ליאסי. מפעל זה התקיים עד שנת 1940, כאשר היטלר קיבץ לארצו את הרומנים ממוצא גרמני.

מפעל לזיקוק יי"ש, בבעלות **אוֹפְּרִיקָה**, שביתו ומפעלו היו סמוכים למגרש הכדורגל ומהבאר שלו היינו שותים מים בימים החמים, שמשחקי הכדורגל נערכו בעיירה. מפעל הקדרות פעל תחת ידיו האמונות של **פיטקובסקי**, ממוצא פולני. הייתי נהנה להביט בתהליך העבודה ומתרשם מהמהירות ומהאיכות של מוצריו.

אפיית המצות

הבנין שבו הכינו את המצות לפסח ואת קמח המצות, היה מכונה "בית־הזקנים", אף שהמבנה שירת כל ימות השנה כגן־ילדים דווקא וכמקום מפגש לאגודת "מכבי" ומשכנה של אחת הספריות.

לפני חג הפסח היו מעתיקים את הגן לעזרת־נשים של בית־הכנסת "חברה־ג"ח". אז היה הבנין כולו הופך למאפיית המצות, כאשר כמניין אנשים עושים במלאכה, בהתלהבות ובזריזות. המצות וקמח המצות סופקו לתושבי המקום וליהודים שהתגוררו בכפרי הסביבה, ברדיוס של כ־50 ק"מ.

מונופול הייצור היה בידיהם האמונות של **פייביש ויינטראוב** ובניו. בכל יתר ימות השנה עסק ר' **פייביש** במלאכת הפחחות ושימש גם כחזן ושליח ציבור בבית־הכנסת "חברה־ג"ח".
מסגל העובדים זכורים לי **ראובן**, החרש־אילם, בחור חזק ונבון, שהיה מופקד על הלישה. **יוסל שעיס**, שרוב ימות השנה היה בעל־עגלה להובלת משאות, בעונה זו הופקד על אפייתן של המצות ועצם עמידתו ליד התנור היתה ערובה לכך שהמצה תהיה מעולה, ואכן המצות היו טעימות ביותר. בשקילה עבד אחד מהאחים **רוזנברג**. עבדו שם עוד כמה נשים ונערים בהכנת הבצק, גזירתו וסידור המוצר הסופי בערמות.

פרט למצה, הכין המפעל גם קמח־מצות, שבלעדיו הפסח אינו פסח. איזה ערך יש לחג זה בלי "לאטקעס" (לביבות), "קניידלעך" (כופתאות), ו"חרעמזלעך" (כעין לאטקעס טבולות בדבש), עשויים מקמח מצות.

קניית המצות והקמח היתה מלווה בשמחה, וזאת משום שמוצר זה בישר על החג החשוב והאביב הקרב. העגלות (קוטיוגות) של **גרשון קלפון** ושל **לייב רקיס** הביאו הביתה את הארגזים עם המצות ושקיות הקמח, כשהפעוטות מלווים טכס זה בשמחה וברינה.

מפעלים אלה תרמו רבות לכלכלת העיירה, משום שאיפשרו פעילות מסחרית ענפה, בכך שמוצריהם שירתו את תושבי המקום ותושבי האזור הקרוב והרחוק, כאחד ואיפשרו קיומו של כעין משק אוטרקי - עצמאי.

בעלי המקצועות החופשיים

ברומניה, הרשויות המקומיות היו בעלות שלוש דרגות: העיר, הישוב האורבני והישוב הרוראלי־הכפרי. שטפנשטי היתה בעלת סטטוס של ישוב אורבני ולכן פעלו בה מירב המוסדות — עיריה, בית־משפט, משטרה ומשרדי המינהל הפיננסי (הפרצ׳פציה).

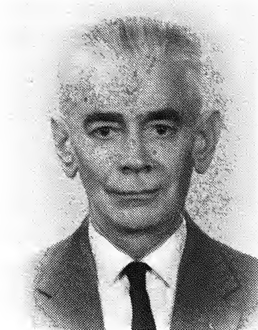
בעיירתנו היו עורכי־דין, רופאים, רוקחים, רופאי־שיניים, מורים וגננות. בדור האחרון נתרחב המעגל ונתוספו כימאים, מהנדסים, עיתונאים, סופרים, רואי־חשבון, שחקנים, ציירים, מנהלי־חשבונות, מרצים ופקידים בכירים.

בית־המשפט המקומי שירת את צרכי המקום והאזור כאחד. סביב בית־המשפט פעלו בעיירתנו כעשרה עורכי־דין — שמונה גויים ושני יהודים, האחים **יצחק לצרס** ז"ל ויבלח"א **משה לצרס**. **יצחק** ו**משה לצרס** היו בין המנהיגים הבולטים של הציונות בעיירה שלנו ואחר־כך בבוטושני — עיר המחוז.

ארבעה מעורכי הדין הגויים כיהנו גם כראשי העיריה: **ראיליאנו** — מטעם המפלגה הליברלית, שלהערכתי היה ההגון והנוח ביותר, **סנדולקה** — מטעם המפלגה האיכרית־לאומית, **לאונטנסקו** מטעם המפלגה הקוזיסטית האנטישמית ו**לוצ׳יריק**, שהיה ממוצא פולני, ששירת תחת השלטון הנאצי. עורכי דין אחרים היו: **רוֹטרסקו** שנחשב לעו"ד מעולה, אך הגזים באהבתו לטיפה המרה. **סוצ׳באנו** האנטישמי מאנשי **קוזה** ועוד שניים בסטטוס נחות, **פּוּנְטֶסקוּ**, שהיה כעין טוען משפטי **ויוּרְדַקה**, ששימש כמזכיר העיריה.

עורך־הדין **יצחק לַצרס** ז"ל נחשב לבר־סמכא ברוב התחומים המשפטיים והשופטים **סן־גיורג׳ה, אַטַנַסיו, גאוֹרגסקו ופושקשו** היו נועצים בו בטרם מתן פסיקתם במשפטים שעורכי־הדין הגויים היו מופיעים בהם. **יצחק לצרס** היה יושב־ראש המפלגה היהודית

ומנהיגה של ההסתדרות הציונית בעיירה. הוא עלה ארצה בשנות החמישים ושימש בתפקיד יועץ בכיר במשרדי מס־ההכנסה, במשרד הראשי בירושלים.

עו״ד לצרס משה

עו״ד לצרס יצחק

משה לצרס שיחיה, עלה ארצה באותה התקופה ושימש כנוטריון ציבורי ומזכיר ראשי של בית משפט השלום בפתח־תקוה, שהנו הגדול ביותר בערי השדה.

כמזכירים של בית־המשפט שימשו **מִיחַאִילָה, שַׁלָרוּ** ו**פִּיאֶטְרוֹבִיץ׳**. האחרון, שימש בשנים 45־46 גם כראש העיריה, תקופה קצרה.

עם שובנו לעיירתנו לאחר המלחמה מצאנו בעיירה רק את **יון סנדולקה**, ששימש גם כיושב ראש מפלגת האיכרים־הלאומית, שכללה בתוכה גם את האנטישמים. (המפלגות האנטישמיות לא הורשו לפעול). לא פעם התבטא עורך־דין זה בנוסח לאומני: ״רומניה לרומנים״ וכד׳. זוכר אני שפעם הגעתי למשרד הדואר המקומי ואני שומע אותו מדבר בלהט ומראה לאיזו דרגה ״שפלה״ הגיעו אנשים בכך, שהם כורתים עצים צעירים מהיער גוּרַנְדָה. לא יכולתי להתאפק ואמרתי לו: ״אדון ז׳ניקה, עצים אתה מבכה, כשבמלחמה זו רצחו מליון וחצי תינוקות וילדים יהודים״. השתתק האיש ואמר כי אני צודק, אולם הרגשתי שהוא רתח מזעם. יחד עם זאת רוצה אני לעשות גם צדק עם האיש. אתאר כאן דברים ששמעתי מפיו של עו״ד **משה לצרס**: עם עלות השלטון האנטישמי ברומניה, נאסר על עורכי־הדין היהודים להמשיך ולהופיע בבתי־המשפט. האחים **לצרס** נשארו באמצע מלאכתם כשהרבה תיקים היו באמצע הטיפול. שקלו האחים למי לפנות. לבסוף החליט האח הבכור שיפנו לעו״ד **סנדולקה** וביקשו ממנו שימשיך לטפל בתיקים שבידיהם, כשההונורר (שכר הטירחה) יתחלק שווה בשווה. עו״ד **סנדלוקה**, לא רק שהסכים לטפל בכל התיקים, אלא שסירב לקבל פרוטה אחת. עורכי־דין יהודים נוספים מבני עיירתנו שפעלו בערים אחרות היו האחיות **חנה** ו**מינה הלפרין, לילי בוץ, מוריץ׳ דנילוב**, הבן של **מלכה פקלר, מרתין בנינוביץ׳** ובארץ — **שמעון שגב** — בן הזקונים של **שמעון סין־אלי**

הרופאים בעיירה

הקהילה היהודית הקימה בית־חולים משלה, אולם לאחר השריפה הגדולה שפרצה בתחילת המאה הזו, לא שוקם בית־החולים. בעלי־המלאכה היהודיים הניחו יסוד

למרפאה יהודית שנשאה את השם העברי "לב אחד", אולם לא זכתה לסיום ועד ביקורי שם ב־1979, השלד של הבנין נותר כפי שהיה. **אלי גרינברג** סיפר לי כי בביקורו בשנים האחרונות, ראה שהמלאכה הושלמה.

הרופאים בעיירה היו יהודים. שלא בתקופתי שימש ד"ר **גיורגיו** — לא יהודי — מנהל בית־החולים הממשלתי, אחריו ד"ר **מנדלוביץ'**. לאחר שהאנטישמים עלו לשלטון, שימשה כמנהלת בית החולים ד"ר **קוֹנסְטַנטִינֶסקוּ**, כלתו של הכומר האזורי וגיסתו של העו"ד **יון סנדולקה**.

היהודים המקומיים נמנעו מלהעזר בבית־החולים הממשלתי. במקרים חמורים הביאו את החולים ליאסי, לבית־החולים היהודי על־שם **גלרטר**.

הרופא בעל המוניטין הגבוהים ביותר היה ד"ר **יוסף וקסלר**, דמות אהודה בקהילה היהודית ובאזור בכלל. לאחר פטירתו המשיך בקליניקה באותו בנין, קרוב שלו, ד"ר **נידר**, ששימש גם כיו"ר ההסתדרות הציונית, תקופה קצרה. הרופא השני היה ד"ר **מנדלוביץ'**, ששימש גם כמנהל בית־החולים, אישיות אהודה, רופא טוב ומתחשב במצבם הכלכלי של הנזקקים לשירותו. את זאת אני קובע לפי הנסיון האישי, כי לא פעם נזקקה משפחתי לרופא ותמיד נעזרנו בו.
רופא שנחשב למאבחן מעולה היה ד"ר **צֶפֶּלְמַן**, שבא לעיירתנו מבסרביה. הוא זכה בעיקר ללקוחות שבאו מבסרביה ויכלו לדבר אתו בשפה האוקראינית ששלטה בהרבה כפרים בבסרביה. רופאה מקומית ילידת שטפנשטי היא ד"ר **בלה רבינוביץ'־גרינברג** שבעלה היה רופא שיניים. ד"ר **רבינוביץ'־גרינברג** נמצאת עתה בארץ.

הרופא הצעיר, שבא מיאסי ונשא לאשה את הגננת **פנצ'יו** היה ד"ר **נשקו שְׁוַורְצֶנבֶּרג**, המתגורר עתה בירושלים. ד"ר **שוורצנברג** שירת את האוכלוסיה היהודית גם אחרי שובנו, בשנים 1944-1947.

בשנות ה־30 המאוחרות הצטרף אלינו הרופא **ד"ר סגל** — חתנו של **וולוול צ'וררו** הפרון, שגם הוא נמצא עם רעייתו ובני משפחתו בארץ.
לאחר שובנו, החל מ־1944 שירת האוכלוסיה היהודית בן־העיירה ד"ר **ישראל רבינוביץ** הנמצא עם משפחתו בארץ.

בסיום פרק זה אזכיר מעשה עצוב שקרה לרופא שהשתתף בנשף אצל הרוקח **קולה**, לקראת עזיבתו את העיר ויציאתו לבוקרסט. בנשף זה, שנערך באמצע שנות השלושים התערב ד"ר **ז'ק** כי יאכל כמות רבה של נקניק. הוא זכה אמנם בהתערבות אולם התערבותו זו עלתה לו בחייו. ניסו להציל אותו והובילו אותו ליאסי, אולם בדרך נפטר.

רופאינו היו רופאים כלליים ולא היו ביניהם מומחים למחלות ספציפיות כמקובל היום. הרופא היה בקי בכל המחלות. כשלא הצליחו למצוא מזור למחלה, היו ממליצים לשלוח את החולה לבוטושני ובעיקר ליאסי.

התרופות שנהגו להשתמש בהן היו: כוסות־רוח להצטננות, עלוקות להקזת דם, מי־חמצן ויוד לפצעים, משטחי יוד לדלקות־גרון, משחות למיניהן וכדורים. כן קיבלנו זריקות חיסון (ואקציינות) לחיסונים מפני מחלות ילדים וכד'.

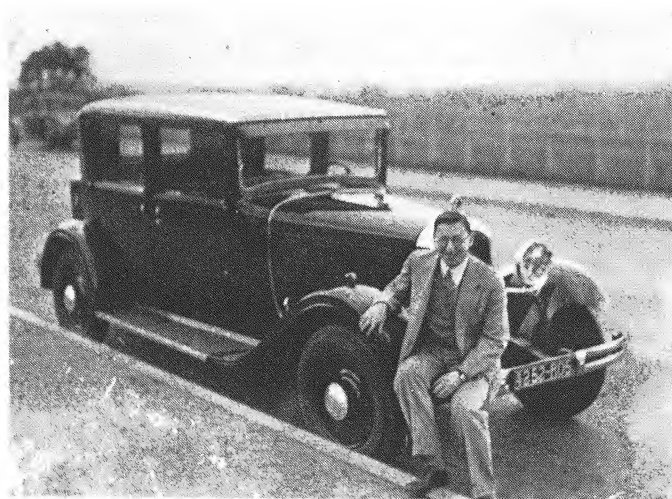
מעמדם של הרופאים בעיירה היה מן הגבוהים ביותר.
מן הראוי לציין כי בימי המסחר השתרעו עשרות עגלות ובהם ממתינים חולים להתקבל אצל הרופאים היהודיים ומוותרים על השרותים של בית־החולים.

רופאי השיניים והדנטיסטים (מרפאי השינים)

שני רופאי שיניים טיפלו בבני העיירה. הגב׳ **סוֹפר**, שהקליניקה שלה שכנה בביתו של **בְּאִיצֶאנוּ** והד״ר **גרינברג**, בעלה של ד״ר **רבינוביץ׳־גרינברג**. הקליניקה שלו הבריקה בנקיונה ורוב בני המקום היו לקוחותיו. לאחר המלחמה שימשו כדנטיסטים (מרפאי שינים) האחים **ברקוביץ׳**, שנמצאים היום בארץ.

מדען שטפנשטאי שאבד למשפחתו ולישראל
(כפי שסופר לי על־ידי בן־דודו, **חיים בולדור** מרחובות)

ד״ר **אוזיאס בינדר** למד כימיה בפאריס והגיע להשגים מרשימים. ד״ר **חיים וייצמן**, הציע לו להצטרף לסגל שהקים את מכון ויצמן. **אוזיאס בינדר** הגיע ב־1938 לשטפנשטי כדי להפרד מאמו ולשכנע אותה להצטרף אליו, לאחר שתחסל עסקיה בעיירה. לאחר שובו לפאריס, לא עבר זמן רב ופרצה המלחמה, צרפת נכבשה על־ידי הגרמנים והוא נשלח במשלוח הראשון למחנה השמדה בשלזיה. פרטים אלו נמסרו למשפחת **בולדור** ולגב׳ **שרלוט בינדר**, על־ידי אנשי הצלב האדום. הרב **ברייאר** קבע שיש לערוך את האזכרה שלו ביום כיפור, בגלל מעמדו וחשיבותו של האיש. בישראל הקימו אנדרטה לזכר יהודי צרפת שהושמדו במלחמה. גל־עד הוקם בחורשה ליד קיבוץ נתיב הל״ה בעמק האלה ושמו של ד״ר **אוזיאס בינדר** מופיע בין יתר ההרוגים.

ד״ר אוֹזִיאַס בִּינְדֶר, הכימאי שד״ר חיים וייצמן ביקש ממנו להצטרף למייסדי מכון וייצמן ברחובות

והנה רשימה כוללת של בעלי מקצועות חופשיים מבני העיירה:
רופאים: **הרמן לייבוביץ׳**, **הרווין וכסלר**, **ננו בובולסקו**, האחים **נשקו**, **קרול ושוריקה אילוביץ׳ (וינר)**, **אנוצה מקסים־פיינשטיין**, **סוכה פיינשטיין־רוסין**, **סונקו (הרש־לייב)**

גרינפלד, מריקה לייבוביץ׳־שוורץ, לילי וחיים הרשקוביץ׳, חיים־קרול מוזס, סוריצה ווכסלר.

ד״ר ישראל רבינוביץ׳ וד״ר וקסלר,
בתו של גרשון וקסלר

מהנדסים: **בני שוורץ** ז״ל ויבל״א **בוז׳ו כהן־דרורי** ושני בניו **מישו** ו**אמיל**, **ולופו קורנשטיאנו.**

רוקחים: **אנוצה בריט (מרקוביץ׳), סימוניקה (שמעון) פקלר** ו**לייב (אריה) מוזס שכונה לייב אַ בְּרַנְאֵי.**

צייר וקרמיקאי: **מוריס מַנֶס.**

פקידים בכירים: **קרול (חיים) בינס** — במשרד הקליטה ו**קרול (חיים) בראונשטיין** — במשרד החוץ.

שחקנים: שטפנשטי הוציאה מקרבה את אחד הבדרנים המעולים ביידיש וברומנית הלא הוא **יעקב בודו**. עד היום אני מצטער ש**יענקלה** לא המשיך לשחק על הבמה העברית. קשה לשכוח אותו בתפקידיו המרשימים ב״מעגל הגיר הקאוקזי״ **לברכט** וב״קרנפים״ **ליונסקו.**

בעלי־המלאכה

עיירתנו בעלת הפוטנציאל הכלכלי הגבוה, נזקקה לבעלי־מלאכה שיספקו את הצרכים של האוכלוסיה המקומית והאזורית הרחבה. בכל ענף וענף היו בעלי־מלאכה בדרגות שונות: החל מ״קרפצים״ — מטליאים, אחריהם — בעלי מקצוע ברמה סבירה ובראש — בעלי מלאכה — אומנים במלאכתם. המצער הוא כי האומן לא זכה לתמורה נאותה בהתאם למומחיותו ולזמן שהקדיש לביצוע עבודתו. הוא לא הסכים

להתפשר ולעשות עבודה גרועה יותר מחשש שיאבד המוניטין, אולם הסיבה העקרית נבעה מדרכו בחיים, ומאופיו — לחתור לשלמות.
הענפים שבהם עסקו בני העיירה היו במלאכות הבאות: חייטים, סנדלרים, **גזרנים**, תופרות לבנים, תופרות־נשים, נפחים, עגלנים (עושי עגלות), עגלונים למרכבות, בעלי עגלות־משא וקוטיוגות להובלות פנימיות, סבלים, מילדות, סַפרים, אופים, שענים, זגגים, פרוונים, מתווכים, קונדיטורים, עושי שמיכות, צלמים, נגנים־כליזמרים, בנאים וסרוורנס — מומחיות לדברי מאפה ותבשילים לשמחות.

החייטים

החייט נדרש לתפירת חליפות — לעתים עם חזיות, אך לרוב — מכנסיים בלבד או מעילים. הואיל והקונפקציה לא הגיעה לעיירתנו, אם דרוש היה לך בגד כלשהו, היה עליך ללכת עם החייט לחנות הבדים, לבחור את הבד והאביזרים הנלווים ולאחר שהחייט לקח את המידות פעמיים, זכית לבגד הגמור. אם תפרת את הבגד אצל בעל מקצוע טוב, זכית לשבחים כשהופעת במרכז העיירה בשבת אחר־הצהריים. אם הבגד נעשה על־ידי "קַלִיקֶר" (בעל מקצוע גרוע) שאלו אותך: "איזה נגר עשה לך את החליפה?" סוג שלישי של תפירה היה הפיכת חליפה או מעיל משומש לבגד חדש־ישן.

בעלי מקצוע זה, שרוב ימות השנה היו רוכנים על הבד עם מחט ביד, מודדים את הבאים לסדנא להכנת הלבוש, גוזרים ותופרים במכונה ומענגים את בני העיירה. כל חג היווה גם "תצוגת אופנה" של הלבוש החדש ותעודה לחייטים שביצעו מלאכתם.

החייטים עבדו עם שוליות ועם בני משפחתם, המעולה שבהם, לטעמי, היה **אידל־לייב ברקוביץ'**, איש מכובד בעיירה, עם זקן דרוויניסטי, איש חכם והגון, שלא נפל במאומה מרמתם של ראשי־הקהילה. החייטים האחרים היו: **יַנְקו מוסקוביץ', הֶרְש בולְגַרו, (וולף) מנדל גלברט, לזר בוטושניאנו, אידל קוגלר, יוסל דורוחויֶר, אלי שיוביץ, יוסל** ו**ברל סוליציאָנו, ברוך** ו**משה סְבִינְאַנו, זֵיְדֶה** ו**סרול גורְגִילס־חַרַבַּג'יו, מֶלֶך ברקוביץ', זֵיקַנְסְקִי, פישל סְקוּלֶץ** וגיסו **הרמן** ואחרים. לאחר שובנו מבוטושני חזרו אתנו **מנדל גלברט, לייב בוטושְׁניאָנו, שלמה פורמן** ואחרים.

כל שולייה היה חייב להתמחות בחימום המגהץ עם פחם. היו ממלאים המגהץ עם פחם, מפזרים על הפחם מעט נפט מדליקים והמומחיות התבטאה בעשית סיבובים מעל הראש כשהמגהץ פתוח ומתלהט ושום דבר לא נופל מהמהגהץ.

הסנדלרים

שלושה סוגי סנדלרים זכורים לי: הסוג שהיה מסוגל רק לתקן נעלים וגם היו מבצעים עבודות קבלניות עבור חנויות הנעלים. הסוג השני, שהעסיק גם שוליות רבות, ניצלו את "העונה המתה" והכינו נעלים חצאיות, נעלים גבוהות, — (בוֹקַנְצִי) ומגפיים ובעונת הסתיו מכרו לקונים מהכפרים. הסוג השלישי — המועט שבמועט — שהכינו נעלים לפי מידה. קשה היה להגיע אליהם, הן מבחינת המחיר והן מבחינת הזמן. הסנדלרים בעלי הכתר של מומחיות היו **משה צַרַנו**, חתנו של **שמואל צרנו, יוסף בֵּייליס (קרויטורו)**. יתר בעלי מקצוע בענף זה היו **שמואל ושולם (שלום) (אושרס) צ'אושו,**

פורמן, **שמעון סולומונוביץ'**, **שומה (שמאי) מומֶליגָה** — יהודי מאמין וצנוע, **סטרול זיידס**, **לייזר בוטושניאנו**, **פלדמן**, **אנצ'ל קרופרו**, **אלי פראון**, **הרש מצנקו**, **ולמפטנר**, שאהב את הטיפה המרה ורק אשתו היתה מביאה את הנעלים הגמורות לבית הלקוח, כדי שהתשלום לא יפול בידי הבעל.

הגזרנים

בעלי המקצוע שהיו גוזרים העורות בטרם יתקינו את הסוליות ויחזקו את הגפות: **טוביה**, **שמעון**, שבנו עשה חיל בארץ בתחום הקונפקציה וכן **אלי קרופרו**, חתנו של **אושר צ'אושו** ו**אייזיק**, שגר בביתו של **פופר** ושהגיע אלינו מבסרביה.

תופרות לבנים

גם בענף זה לא חדרה הקונפקציה ונזקקנו לתופרות לבנים, חולצות, תחתונים ארוכים — (גאטיס) וכלי מיטה. הזכורה לטוב במקצוע זה היתה הגב' גיטל **בוֹדְאוֹאגה**, אמו של השחקן **יעקב בודו**. תופרת לבנים לא־יהודיה היתה הגב' **נַסטָסֶה** שבעלה נגן בתזמורת כלי הזמר בחתונות.

תופרות בגדי הנשים

גם בענף הזה, כבכל יתר הענפים, לא היתה קונפקציה ומי שרצתה לבוש כשמלה, חצאית, חולצה או מעיל, חייבת היתה לעבור את התהליך של בחירת התופרת, רכישת הבד והאביזרים, מדידות אין־ספור — ולאחר־מכן להמתין עד להשלמת המלאכה.

היחסניות תפרו לעצמן בגדים בבוטושני או ביאסי. התופרות בשטפנשטי היו הגב' **אידס בלומנפלד**, הגב' **לייבוביץ'**, רעייתו של **אדולף לייבוביץ'**, הבנות של **חיים־מרדכי**, הבת הבכורה הנאה של **שמעון סולומונוביץ'**, שנפטרה בגיל צעיר. בטוח אני שהיו תופרות נוספות, אך לצערי איני זוכר אותן.

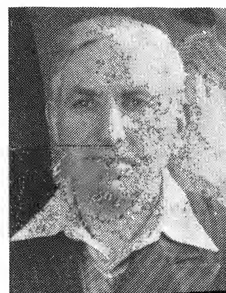
הנפחים

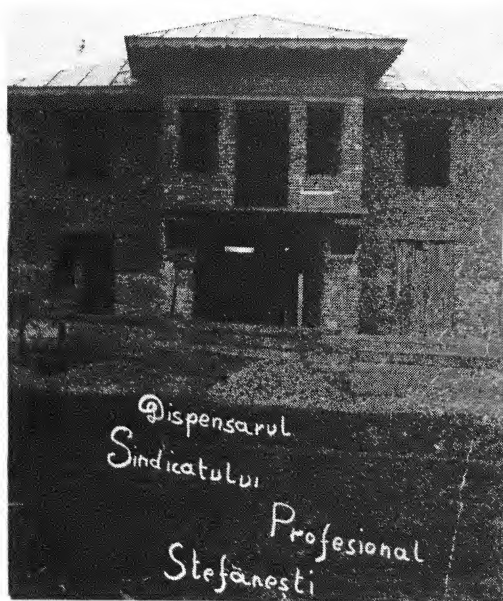
בצד המערבי של השוק, ברחוב המכונה ״הדרך לאסי״ שכנו מרבית הצריפים של הנפחים. שלוש נפחיות נוספות היו — אחת בקירבת חצר הרבי, של **דמידאנו**. השניה: בקירבת בית־הכנסת הגדול, על גדת הנחל, של **גולדנברג**, אביו של **בובי קופ** וחותנו של **מנדל וויינטראוב** והנפחיה של **אברהם בלומנפלד**, בחצר ביתו. הנפחים בצריפים שליד השוק כללו את האחים **קופלר**, **מושקה**, אבא של **סימון שוורץ** ועוד רבים אחרים.
בעלי מקצוע אלה ביצעו את העבודות הקשות מבחינה פיזית בחום הקיץ ובקור החורף. מלאכתם כללה פירזול רגלי הסוסים, הכנת חישוקים לגלגלי העץ של העגלות, חיזוק מתכתי על חלקי העץ של העגלה. היה עליהם לחמם את הברזל, לחשלו על־מנת לעצב את הפרסות, החישוקים וכל יתר החלקים הדרושים, במהירות מירבית, לפי המימרה הידועה ״הכה בברזל בעודו חם״.
זה מקצוע קשה ביותר. לפי מיטב זכרוני, לא זכה ליורשים מקרב בני קהילתנו. השוליות באו מקרב הלא־יהודים.

חבתנים, עגלנים וגלגלנים

העיירה היתה מוקפת גבעות שעליהן השתרעו כרמי גפנים, שמענביהם הפיקו יין, שעד לשתייתו זקוק היה לאיחסון. הענבים לאחר הבציר וליין המוגמר נזקקו לחביות. ההובלות והנסיעות הצריכו עגלות. כל אלו נעשו על־ידי מספר בעלי־מקצוע, שמסוגלים היו לעשות הן את החביות והן העגלות והגלגלים.
שלושה בעלי מקצוע בענף זכורים לי: ר׳ **ולוול אלתרוביץ׳**, איש מכובד ופעיל בהנהלת מוסדות שונים בעיירה — שימש כסגן ראש־העיריה וסגן יו״ר ועד הקהילה, חבר בהנהלת הבנק המקומי וחבר בכיר בהנהלת אגודת בעלי־המלאכה. הסדנא היתה בחצר ביתו ליד הכביש שהוביל לבסרביה. הבית הבהיק בנקיונו ובנותיו היו מן הפעילות בארגונים הציוניים והתרבותיים במקום. אחיו **הייניק**, שהתגורר לא הרחק מביתו של **יונה ויינר** עבד גם הוא באותו מקצוע. בעל־מקצוע נוסף שהיה פעיל בארגון פועלי־ציון בעיירה היה **גרוסמן אביגדור**, גיסו של **מלך ברקוביץ׳**.

אברהם וינר המנוח פיתח ענף של ״חלקי חילוף״ מוכנים לעגלות. היה נוסע למיחאילני ומביא משם גלגלים, עולים, עיצולים ומוכר לאלה שנתקעו בפנצ׳רים.

יהודה־לייב הייניק
מיחמי בנין המרפאה

שלד בנין המרפאה בשם ״לב אחד״ שבעלי המלאכה בנו מכספם

הנגרים והטפסנים

הנגרים הותיקים הזכורים לי היו **אידל־לייב הייניק**, שהיה עסקן צבורי ידוע **וסרול דמידאנו**, שהיה בין ראשוני הציונים בעיירה. בני עיירתנו לא נהגו להחליף רהיטים, כפי שנהוג בימינו. קנית רהיטים פעם אחת בחיים, זה הספיק לך וליורשיך. יתכן כי החומרים והעבודה היו ברמה שונה מזו הנהוגה היום. הנגרים והטפסנים ביצעו עבודותם באמונה. זכור לי טפסן יהודי שהגיע מבסרביה ועבד יחד עם **שמעון בלן**. כינו

אותו "שמשון הגיבור". בשבת אחת, אחר־הצהרים, האחים **טנסה** הגויים האלימים הציקו ליהודים שטיילו בגן העירוני. טפסן זה תפס סולם שהיה בקרבת מקום, השכיב אותו ועשה כמה סיבובים על בני **טנסה** האלימים, שנשכבו על הארץ ואחר־כך נעלמו בלי לומר מלה. מעשה נוסף של טפסן זה קשור לקרקס שה"גולית" שלו היה אחד בשם **זייקין**. בתום כל הופעה, הענק הזה, שהיה בעל ממדים עצומים, היה מתייצב במרכז הבמה, כמו גולית, ושואל: "מי מוכן להתמודד אתי ולנסות להשכיב אותי?" הטפסן שלנו התנדב, עלה על הבמה, תפס את **זייקין** ובתנופה אחת הרים אותו והשכיב אותו על הקרשים, לצחוקם ולהנאתם של הנוכחים. יותר לא הגיע **זייקין** זה לעיירתנו.

בשנות ה־30 הגיע לעיירה נגר מבסרביה. שמו היה **ברבר**. הוא הקים את הנגריה שלו בביתו של **פופר** ויחד עם בניו יצרו רהיטים בשיטה המונית — זול, מהיר, צבעוני ו...זקוק להחלפה מדי שנה... נגרים נוספים היו **שמואל סטולר**, ליד ביתו של **צוליק שוחט**.

בעלי המרכבות (בירג'ות)

לפני חדירת האוטובוסים שלטו בכיפה המרכבות. שתי משפחות הובילו את הענף: האחים **שולים (שלום) ושמואל בודאוגה**, עד שנטשו את המרכבות והצטרפו לחברת האוטובוסים המקומית. המוביל השני היה שבט **הבלנים**, שגם הם נטשו את הענף הזה והקימו חברה למכוניות־משא. זכור לי גם כי **חיים** (הגידם) **ויינר** עסק בענף זה.

בעלי עגלות־משא

עד לחדירת מכוניות המשא וגם לאחר המלחמה, הובילו משאות מהעיירה שלנו לתחנת הרכבת הסמוכה ובשובם הביאו הסחורות והמוצרים מתחנת הרכבת ומהערים הסמוכות. בין אלה היה **יוסל שעיס** — (אופה המצות בחודש מרץ) ואחרים.

הקוטיוגרים — עגלונים להובלות פנימיות

"הקוטיוגה" — עגלה מורכבת משלד שטוח צר, כשלצידיו שני קרשים כבדים מחוברים ביניהם וסוס, לרוב — שלד עצמות. שניים היו בעלי הקוטיוגות הללו: **גרשון קלפון ולייבולה רקיס**. הם נראו שבורים ומכופפים מנשיאת המשאות — קמח, נפט, שמן, קרשים, עץ להסקה ומה לא. הייתי מתבונן בתמיהה כיצד אדם אחד מצליח להוריד לבדו חבית שמן במשקל מאתיים קילו. לחיים קלים לא זכו אולם מעולם לא שמעתי מפיהם כל תלונה: היתה להם פילוסופיה בריאה על החיים. השלישי, שבמקורו היה סנדלר בינוני, ולעת מצוא היה מצטרף לענף זה, היה **הרש מצנקו**.

סבלים

מלאכתם כללה פריקת עגלות תבואה, שקי קמח, העמסת לבנים והבאתם למקום הבניה ופריקתם. שנים זכורים לי: **שעיה פפר ושלמה יוסל**, שבשנותיו האחרונות עשה בארץ בקרית־שמונה.

המיילדות

היולדות היהודיות העדיפו ללדת בביתן ולא בבית־החולים הממשלתי. המיילדת — היא אשר סייעה להבאת הרך הנולד לאוויר העולם. השולטת בכיפה היתה ה״**בובה שורה**״, אשה מבוגרת, כבדת בשר, שהיתה עושה מלאכתה במיומנות ובאמונה. מיילדת גויה מקומית, שזכתה למוניטין ושירתה גם את האוכלוסיה היהודית היתה הגברת **אקסינטה**. במקרים קשים היו מזמינים גם רופא.

הספרים

המספרה שימשה כעין ״פרלמנט בזעיר אנפין״. לכאן היו מגיעות הידיעות הרכלניות. כאן ידעו לראשונה מי חטא ומי פשע. במספרה העבירו תחת שבט הביקורת מעשיהם של ראשי־הקהילה.
בנוסף לעבודתם כספרים, החזיקו הגלבים עלוקות והיו מרפאים חולים, שהאמינו כי העלוקה מוצצת את ה״דם הלא טוב״ מהגוף. כמה ספרים מכרו גם עתונים והיו גם שמכרו טבק.
ההכרות הראשונה שלי עם הענף הזה היתה אצל **מוריץ שווארץ**, יהודי שנון עם הרבה חכמת־חיים. כשאמי ז״ל הביאה אותי לתספורת הראשונה, לא פסקתי לבכות. כל הפצרותיה של אמי לא הועילו. רק כש**מוריס** אמר לאמי: ״מלכה׳לה, תני לו לבכות ולהתפלל שתהיה לנו שנה טובה״, באותו רגע הפסקתי לבכות. בפסיכולוגיה המעשית שלו נתן לי משימה אחרת לבכי שלי. קודם בכיתי כי פחדתי ורציתי תשומת לב והנה הוא מטיל עלי משימה, שאלך להתפלל... מאז נעשינו חברים ועד ליציאתו ליאסי, הייתי בא רק אליו להסתפר.

הספרים שירתו את האוכלוסיה המקומית ואת אוכלוסית האזור. במקרים נדירים במיוחד, היו הספרים הולכים לבתיהם של הגבירים, כשהם נושאים את כליהם בתוך תיק קטן, דומה לתיק של רופא.

הסַפרים של העיירה היו **מוריס שווארץ**, כאמור, **לייזר (אליעזר) גריסרו**, (חתנו של **מו־ריס שווארץ) סרול (ישראל) שמרלס, איציק (יצחק) קובַליו**, חתנו של האופה **אברהם פוילישר, פישל פייביש** ו**אברהם מוזס**. לאחר שובנו מבוטושני פעלו **פישל פייביש, סרול שמרלס נחום קרוצ׳רו** והאחים **אברהם** ו**יצחק מוזס**.

הספָּריות

מאז ומעולם טיפחה האשה את שערותיה. בעיירתנו נהגו נשים רבות לגדל צמות ארוכות, אחרות אספו את שערותיהן, בכעין קוקו בעזרת סיכה. אך זמן רב לא היתה בעיירתנו ספרית, שתטפל בְשער הנשים, והנה באה העת ובת המקום התמחתה ביאסי ושבה מדופלמת ומסוגלת לבצע תספורת ותסרוקת מודרנית. **ביאנקה** היה שמה. מלאכתה נעשתה בביתן של הנשים הלקוחות כשהיא באה מצוידת ב״אינסטרומנטים״ שלה: מלקחיים ארוכים שהיתה מחממת על פרימוס וכך מבצעת התסרוקת, (כולל הפיכת השער החלק לתלתלים דמויי בקבוקונים). בשבתות, בחגים ובשמחות היתה מופיעה הנערה או האשה בתספורת של שחקנית קולנוע. זה היה ״משהו מן הסרטים״.

האופים

רוב בני הקהילה נזקקו לשירותי המאפיות. מעטים בלבד אפו בעצמם, לתצרוכתם העצמית.

האופים סיפקו את הלחם הלבן והשחור (עגול ומוארך), חלות ברמות שונות ובמיוחד החלה הגדולה לפורים, פיתות ו״קוֹלָצִי״ — כעין כעכים גדולים קלועים, שהגויים השתמשו בהם ל״סעודות הבראה״ לאחר ההלוויות.
בעלי המאפיות סיפקו שירות ללקוחות שלהם בערב החגים בכך, שאיפשרו אפיית המאפה הביתי — בתנוריהם. האופים שפעלו בעיירתנו: **חייקה** ו**חנא גרינברג, אלי כהן,** שעסק גם באפיית הכעכים, **רוזה ואברהם לייבוביץ׳, ברנה מוזס, אברהם ויסמן — פוילישר, ברמן** מביבולארי, **ינקו מרגוליס** ובנותיו, **אודל וייסמן, יוסל מוסקוביץ׳, ראובן בקר**. מאפיה של הגויים שכונתה ״הקואופרטיב״ פעלה מול הבית של **שורה אידלזון**.
שתי מאפיות נוספות פעלו תקופה קצרה. זו של **צוקרמן** — ליד הבית של **סמי לרר** (חותני) ושניה — של **יוינה צ׳ובוטרו**, ליד חצר הרבי. כעכים אפו: **אֶלי** — מול המסעדה של **דרנגה** ואביו של **מוינה** מבסרביה, שמאפייתו פעלה על גדת הבשאו ליד החייט **אידל קוּגְלֶר** ולא הרחק מ**פריסַקָרו.**

השענים

אהבתי להתבונן משך שעות בעבודתם של אומנים אלה. השען היה בעל מקצוע ובו־בזמן גם סוחר, שמוכר שעונים ותכשיטים למיניהם. הוותיק והבכיר ביניהם היה **ברולה ברד** סוציאליסט בהשקפתו. דירתו נשקה בסמטה שגבלה עם הגן־הציבורי. ביתו היה מטופח ביותר ואשתו דאגה גם לגינה נאה שהקיפה את הבית. השען השני שהגיע לעיירתנו בשנות השלושים היה **לופו סגל**, קרוב משפחה של **יוקלש**, שהקים את הסדנה שלו בביתו של **גולדמן** ולאחר שובנו מבוטושני חידש את סדנתו בביתו של **יוקל קובליו**.
זכור לי כי באחת הפעמים שהתבוננתי במלאכת השען, הייתי עד למו״מ בין גוי לשען, על קניית שעון מעורר גדול. לאחר עמידה על המקח אומר הגוי. ״אתה יודע מה? אני אתן לך את המחיר, אבל תוסיף לי את השעון הקטן״... (שמחירו כידוע, היה פי כמה מהשעון המעורר).

הזגגים

מלאכתם כללה מכירת זכוכית לכפריים, התקנת זכוכית בחלונות שנשברו, מיסגור מראות וזכוכית לבניינים החדשים.

הזגגים שפעלו בעיירה היו **וולוול זיסס, שלמה אולרו** ואשתו **טאובה, פינקו קליין ולייזר קרפט**.

הפרוונים

אקלים חורפי קשה, שלפעמים נמשך כחצי שנה ובאיזור מבורך בפוריות גבוהה של כבשים, חברו יחד והצמיחו את ענף הפרוונות.

מוצרי הפרוונים היו כובעי הפרווה, אדרות פרווה, ומעילי פרווה גסים — קוז'וקים. הפרוונים הוזכרו למעלה בקבוצה של הסוחרים בענף. **סין אלי קרול** הגיע לדרגת התמחות גבוהה.
אסיים בסיפור אישי. הורי נתנו לר' **יענקל קוז'וקרו** — יהודי בדחן, שיעשה לי כובע מפרווה. חג החנוכה כבר עבר ואני מהלך עדיין בברט ואוזני קופאות. אמי ז"ל אומרת לי: "לך לר' **יענקל** ותגיד לו כי אינך הולך הביתה עד שלא יסיים את הכובע שלך." אני בא אליו ומקווה כי הפרוון יעשה משהו. כששמע את המסר, הוא צעק **לאלקה** אשתו: "אלקה, תגדילי את הקיגל לשבת כי יש לנו אורח". בפעם השניה, הכובע היה מוכן לשמחת אוזני...

המתווכים

התיווך בעיירתנו נסב בעיקר מסביב לענף בעלי־החיים — בקר, סוסים, פרות טלאים ותבואות.
הזכורים לי מענף זה היו **מרדכי (מייקלר) נדלר**, **אברום (אברהם) קורח**, **יענקל צרנו**, **סרול פוניס** ואחרים.

בתי־קפה וקונדיטוריות

בעונות השלוות של הקיץ ובימים הקרים מאוד של החורף היה הרבה פנאי, שבני העיירה היו מבלים אותו כשהם גודשים את בתי־הקפה, יחד עם אלה שסיימו את עבודתם או התפקיד שלהם: בבתי־הקפה שתו בעיקר תה בחורף, אכלו גלידה בקיץ ושיחקו דמקה, שחמט, דומינו ובמקרים מסוימים — גם בקלפים.
בית־הקפה שקלט את האוכלוסיה המבוססת יותר, היה זה של **יוקל** הנפח, שנוהל על־ידי רעייתו ובנותיו. בקצה השני של אותה שורת בתים, היה בית־קפה של "עמדי" שנוהל על־ידי **משה**, המכונה "משה גנב". בית־קפה נוסף בדרך לבוטושני היה בית־הקפה של **יענקל**, שכונה **יענקל ציגַנֶר** (צועני) בגלל עורו השחום. באמצע שנות השלושים הגיעה משפחת **ליברמן** מיאסי, והם פתחו בית־קפה במרכז העיירה, בביתו של **אַאורֶל הרשקוביץ'**. זה היה בית־קפה עממי, שדלת העם היתה ממלאת אותו. שני חידושים הכניס בית קפה זה: משחק הביליארד ומכירת קומקום מים רותחים בלֵיי, אחד. משפחה זו חזרה לשטפנשטי אחרי המלחמה.
שתי קונדיטוריות היו בעיירה: אחת, של היהודי **סלומון**, בשכנות עם **שמואל (קטיס) רוֹטרו** והשניה, של הגוי ממוצא יווני **טוצה פוֹטוֹפ**. קונדיטור נוסף, גוי, **פריסקרו** הציג את סחורתו על עגלה בפינה, מול **אנטונש**. גלידה מעולה יצר **שולימוני**, שהתמחה גם בצליית בשר, שהיה מכונה פסטרמה. את שני המוצרים מכר בעוברו עם הסחורה ברחוב: את הגלידה בתוך עגלה ואת הפסטרמה בסל גדול־מידות.

הצלמים

מדיה זו חדרה לשטפנשטי באמצעות שני בעלי מקצוע מעולים. **קפלנסקי** ו**נוֹיאחוֹבִיץ'** שהיו אמנים ממש, ויעידו איכות התמונות שנותרו בידינו. שניהם התקינו בחצרותיהם צלמניות ועשו עסקים טובים. לאחר המלחמה הגיע צלם מבסרביה שהיה נשוי לבתו הקטנה של **דחאס**, **זיסולה**, **כגן** היה שמו. לבסוף הם מצאו את ביתם באמריקה.

עושה השמיכות

איציק פלפומר, יהודי דתי, ששימש שנים רבות גם כיושב־ראש החברה־קדישא, עשה את מלאכתו בביתו הצנוע, ליד ביתו של **אושר צ׳אושו**. כל בית בעיירה התברך בחודשי החורף הקרים בשמיכות — מלאכת ידיו. איש חרוץ וצנוע זה היה אביו של **שולים הקר־קרויטורו.**

הכליזמרים

כמנין מבני המקום ניגנו בחתונות, בשמחות יהודיות אחרות ובנשפים. לא תמיד התזמורות הללו היו על טהרת בני עמנו. **הֶרש־בֶּר** נַגָן הקונטרה־בס ניגן בהרכבי המנגנים הגויים, אשר כללו את האחים **סרבו**, **נסטסה** ואחרים. בנו של **צוליק סגל**, המשמש היום יושב־ראש ועד הקהילה בבוטושני היה מנגן בכינור. **מוזטי, (משה) וינקו (יעקב) רוטרו** ז״ל — הראשון ניגן בסכסופון וכמתופף והשני כאקורדיוניסט. כנר נוסף היה **נוחם (נחום) איצקוביץ׳**, שבכל ימות השנה התפרנס מעבודות אצל השבט וויינר.

הבנאים

שני בנאים יהודים זכורים לי: **מנדל פרידמן ומחאל (מיכאל) קיטררו. מנדל פרידמן** בנה כמה בתים בעיירה — הבנינים של **יונה וויינר, ינקו מאירוביץ׳, ישאנו, לופו הרשקוביץ׳** ושל הגויים **קומפטה וְוַסיליו**.
הבנאים נדרשו גם לבניית תנורים, תיקוני הארובות ועבודות אחרות כגון מצבות. יהודי שנשא שם של בנאי היה **משה קיטרר־הרשקוביץ׳** שעשה ״הסבה מקצועית״ ונעשה סוחר רב־ענפי — מכולת, צבעים וסיד. **משה קיטרר** היה סוחר צנוע ומכובד ויחד עם בניו זכו למוניטין כאנשים ישרים, עמלים ואוהבי דעת.

הסַרוֶורְנס

השמחות המקובלות בקרב הקהילה היהודית היו חגיגות הברית או ה״בריסיצה״ לילדות, חגיגות הבר־מצווה והחתונות. בעיירה שלנו — ונדמה לי שגם באחרות — לא היו אולמות שניתן היה להזמין שם גם את הכיבוד, כפי שנהוג בימינו. אולם החתונות הקבוע היה ״אולם בינדר״. המשפחות בעלות השמחה היו צריכות להכין המאפה, המטעמים והמשקאות. לצורך זה שכרו את הסרוורנס, אותן נשים נפלאות שידעו את סוד הכנת מאפה טעים לחיך, כגון ״פונצייקלעד״ (סופגניות), ״צוקר לייקעד״ (עוגת סוכר) ועוגות אחרות. הן גם נטלו חלק בהכנת התבשילים.
הדמויות הפועלות הזכורות לי היו: **אסתר־רייזה**, ששלטה בכיפה. אחריה — **אתל**, שבעלה היה השמש בבית־הכנסת ״חברה־ג״ח״ והיתה אם לשני ילדים חרשים־אלמים. אמו של **חיים קלימבר** ואחרות. בבוטושני, כשעבדתי בבית־החרושת לסודה, זכיתי לקיים מצווה בכבדי בכוס סודה את הגב׳ **אתל**, שסבלה קשה מסכרת והסודה הקלה על סבלה.

לסיכום ניתן לומר, כי בעלי־המלאכה הללו סיפקו לנו כל צרכינו. מעשיהם נעשו באמונה, ביושר ובהרבה מקרים, בתמורה צנועה למדי. יהי זכרם ברוך, אלה שהם בעולם האמת ויבדלו לחיים ארוכים אלו שחיים עמנו, שיאריכו ימים בבריאות טובה.

הבנק לאשראי ולחסכון

הבנק בעיירה שלנו, שמו היה "הבנק למתן אשראי זעיר". היה זה סניף של הבנק המרכזי, אשר ביצע את הפעילות הבנקאית הרלוונטית. הלקוחות היו סוחרים זעירים, ובעלי־מלאכה ועמך. הבנק נוהל על־ידי איש נמרץ, **ברילמן** שמו, שנעזר בסגל שכלל את **שיקה (ישעיהו) גרץ, ינקו לרר, רבקה'לה אלתרוביץ', ריבקוצה טמאס, שיבה צ'ובוטרו**, הבת של **יונה** האופה, ו**טמה שפירא** — הבת של **יוסל (יוסף) שפירא**. בבנק פעלה גם מחלקת חסכון. בכל חודש הפקיד החוסך סכום מסוים, ובתום התקופה זכה בכמה מאות לֵיי.

סגל עובדי הבנק המקומי. יושבים — משמאל לימין: טמה שפירא, ברילמן (המנהל), בת־שבע מוסקוביץ'.
עומדים: ינקו לרר, ברוך (בובי) מנדלוביץ', רבקוצה אלתרוביץ' ושיקה גרץ

בנק זה לא ביצע עסקאות של מיליונים, אך שירת בנאמנות את לקוחותיו. הבנק שכן באותה תקופה בבנין **שִילוֹבְסְקִי**. לאחר שובנו, נפתח הבנק במבנה של **שולים (שלום) יֶשאנו** וניהל אותו **הרש וַיינְטראוב**.

הבנק מילא תפקידיו בשתי התקופות, בבואו לעזרת התושבים המקומיים באשראי לא יקר ובהתחשבות במצבם של לקוחותיו.

הטכנולוגיה של הגלגל

עיירתנו הדינמית זקוקה היתה לאמצעי הובלה אל תחנת הרכבת וממנה ואל הערים בוטושני ויאסי. כמו־כן קיימה העיירה קשר עם הערים הקרובות שבמחוז בסרביה וזאת עד 1940, כאשר רומניה נאלצה למסור מחוז זה לברית המועצות.

בשלבים המוקדמים, בוצעו ההסעות בעגלות להובלת המשאות ובמרכבות להסעת האנשים. בתחילת שנות השלושים בוצעו השינויים: במקום העגלה הופיעה מכונית־המשא המכונה — אוטו־קמיון ובמקום המרכבה — האוטובוס (בדרך כלל, של הפירמה שברולט).

חשוב לציין כי השינוי לא פגע בפרנסתם של בעלי הרכב המיושן, אלא להיפך: שבט **בּוֹדוֹאַגֶה** שחלש על ענף הכרכרות (בירזיות), יחד עם שותפים יהודים מבוקובינה ועם גוי מקומי, **קִיאַבוּרוּ** הקימו והפעילו את חברת האוטובוסים המקומית ושבט **הבַּלָנִים** ששלטו בענף עגלות־המשא הקימו והפעילו בהצלחה את ענף מכוניות־המשא. בנוסף לכך הוקמה עוד חברה של מכוניות־משא מטעם חברת הדגנים "**גריסרו, ישאנו וגולדשטיין**" שניהל אותה **משה בּוּבּוּלֶסְקוּ** — גיסו של **אברהם גריסרו**.

חדירת כלי תחבורה משוכללים אלה תרמה לפיתוח הכלכלי, התרבותי והציוני של עיירתנו. אם קודם, נסיעה לבוטושני או ליאסי ארכה כמעט יום שלם, נאלצת להשאר באותם מקומות לינה ולשוב למחרתו, הרי בכלי רכב ממוכנים יכולת לצאת בבוקר, לערוך את הקניות ולחזור הביתה באותו יום.

הפעילות התרבותית והציונית נהנתה גם היא מכך, כי מרצים נאותו להגיע לעיירתנו בקלות רבה יותר, כך שנהנינו ממרצים מהדרגה הראשונה, כולל שליחים. כך גם לגבי יציאה לסמינרים, התכנסויות מחוזיות, יציאה למחנות קיץ, להכשרות וכדו׳.

החורפים הקשים החזירו אותנו למזחלות כי הדרכים רופדו בשכבות שלג עבות, וזו היתה ההזדמנות שכלי התחבורה הממוכנים היו נכנסים למוסכים לתיקונים ולהכנתם לקראת האביב.

כלי רכב אלה שפעלו בשטפנשטי, כבר לא היו חדשים, כך שלא אחת נתקע הרכב באמצע הדרך. משום כך, כל נהג היה גם מכונאי וחובה היה עליו לדעת פרק במקצוע המכונאות, כך שיהיה מסוגל לבצע את התיקונים ולא לסמוך על כך שהישועה תבוא לו מ"מוסכים ניידים" עם מכוניות־גרר כמקובל בימינו.

לאחר שחזרנו לעיירתנו בשנת 1944, שוב חזר המצב לקדמותו: כל ההובלות נעשו שוב בעגלות, מאוחר יותר בכרכרות ורק לקראת שנת 47-46 זכינו לראות מכוניות־משא בהנהלת בני שבט **הבלנים**.

בביקורי השני בשטפנשטי ב־1979, העיירה שימשה נקודת מעבר. האוטובוס שיצא מבוטושני ליאסי, עצר בשטפנשטי, הוריד והעלה מעט נוסעים והמשיך ליאסי וכך בחזרה.

הן שבט **בודואגה** והן שבט **בלן** היו מלוכדים והעסיקו בעיקר את בני משפחותיהם בתפקידים השונים. בחברת האוטובוסים, האחראי על המשלוחים היה **אינגל בודואגה**, אביו של **יעקב בודו** — וכן **מחאל (מיכאל) בודואגה**, בנו של **שולים (שלום) בודואגה**. כך גם בחברת **הבלנים**.

שויל בלן
שנהרג על־ידי חייל רוסי שיכור
בשנת 1946

ויהי אור!

תחושה נעימה ליוותה אותנו, כעדים לחידושים שהתחוללו בעקבות השגי המדע והטכנולוגיה. רחובות העיירה היו מוארים בפטרומקסים שניצבו בראשי העמודים, כשעובד העיריה מוריד את הלוקסים בעזרת מנואלה. בימי אבל לאומי היה תולה בד שחור מסביב ללוקס (כך נעשה כשאנשי **זלאה קודריאנו** רצחו את **דוקה**, ראש הממשלה הליברלי, בשנת 1933).

החשמל חודר בהרבה מקומות ברומניה והנה גם עיירתנו עולה על המפה. שני יזמים יהודים מבוקובינה באים ומקימים תחנת כוח, כשהעיריה מסייעת. הם חכרו מבנה ליד חצר בנין העיריה, שכרו כמה מסגרים והחלו במלאכה. והנה מגיע הרגע המאושר ובאחת השבתות בערב, בעונת החורף — אור של חשמל! אור ברחובות, ואור בבתים רבים! שמחה גדולה בעיירה! השמחה מלווה בזריקת העששית השבירה וניפוצה. והנה — דווקא בשעות הקריטיות — הפסקת חשמל! מורידים שוב את העששית מן הבוידם.

שני היזמים עוד המשיכו תקופה מסוימת, אחר־כך באו במקומם מומחים אחרים אולם התחנה פעלה כיאות רק בתקופה ש**מוריץ רבינוביץ'** נכנס לעבי הקורה וניהל את התחנה בידע ובמיומנות.

בביקורי בשנת 1969 בעיירה, לנתי שם אצל משפחת **בראונשטיין** (מאחרוני היהודים שנותרו בעיירה). באותו לילה שביליתי בשטפנשטי שרר חושך מוחלט, כי תחנת החשמל היתה מושבתת בשל תקלה. כפי שכתב המלך שלמה: "מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה ואין כל חדש תחת השמש..."

ימי המסחר והירידים

מדי יום חמישי בשבוע ומאוחר יותר — גם בימי ראשון, היו נערכים ימי המסחר בעיירה. אלפי עגלות עמוסות תוצרת חקלאית שכללה דגנים, ירקות, פירות, דגים ובקר היו מגיעות לעיירתנו מארבע רוחות השמים, רובן מכפרי בסרביה. הכל נותב אל השוק, כשפקיד העיריה **בַּדיוּצַאנוּ** גובה דמי־כניסה.

לאחר שהאיכרים מכרו את תוצרתם, היו ממלאים את החנויות וקונים את כל צרכיהם בהעניקם פרנסה כפולה — חן כמוכרי תוצרתם והן כקונים סחורה. לאחר גמר עסקיהם, התפנו לסעוד את ליבם במסעדות ובבתי־המרזח, במטעמים עם טעם יהודי, ובעיקר במשקאות חריפים.

בנוסף לימי המסחר הרגילים, נערכו גם ירידים מיוחדים (בְּלצ׳יורי) ובנוסף למסחר הרב שפרח בימים אלה, הגיעו לעיירה גם קרקסים עם הליצנים, הלוליינים, להטוטנים ומאלפי חיות, ״קיר המוות״, כשרוכב אופנוע מצליח לטפס בקירות של מבנה עגול בגובה של 7-8 מטר, הליכה על חבל מתוח בגובה מעל 10 מטר, הנדנדות הממונעות, הממתקים, המשקאות המתוקים — הלימונדות והבְּרָגוֹת, העוגות המתוקות ובעיקר ה״בְּרנזוֹאַיקוֹת״ (עוגות גבינה ממותקות). לא רק הסוחרים המקומיים נהנו בימים אלה ממקח וממכר, אלא גם סוחרים שהגיעו מבוטושני ומיאסי.

החינוך
בעיירה

החינוך בעיירה

עיירתנו שטפנשטי, ששכנה בין בסרביה למולדובה, הושפעה מאוד מהרמה החינוכית ומהחדרת הלשון העברית שפעלה בבסרביה וברוסיה.

זכינו, אנו תושבי שטפנשטי, שמחנכת דגולה — **חנה אייזנשטיין־ברזילי** — ציונות נאמנה, בעלת ידע עשיר בקורות עמנו ומורשתו ובמכמני השפה העברית, תתיישב בעיירתנו ותרביץ תורה לילדים ולמבוגרים כאחד. אני לא זכיתי להכיר אישית את האשה המופלאה הזאת ועל כך אני מצטער צער רב. מקנא אני בבני עיירתנו שזכו לחיות במחיצתה ולשתות ממעייניה.
פעילותה המבורכת התבטאה בהענקת כל הטוב שבה לתלמידיה, בפתיחת מוסדות חינוך, בהתרמות לקק״ל ולקרן היסוד, בעשית נפשות למפעל הציוני ובעיקר בקירוב צעירי העיירה כמבוגריה — לשפה ולתרבות העברית. יהי זכרה ברוך!

מי יתן וירבו כמותה בקרב עמנו, כי כה זקוקים אנו לדמויות מחנכות כמוה.

בתה **מילי** וחתנה **יוסף קרני** הוציאו לאור ספר ״בכל נפשה ובכל מאודה״ לזכרה.
מהרשימות שכונסו בספר מזדקרת דמותה המיוחדת של המורה והמחנכת הדגולה — **חנה־איזנשטין־ברזילי** — אשר תלמידיה כינו אותה בחיבה ה״דודה״.
אני אביא כאן כמה קטעים מהספר על דמותה של ה״דודה״ ועל השפעתה על בני עיירתנו במשך שש שנים ששהתה בה, מאז בואה לשם מרוסיה הסוביטית ועד אשר עברה לגור ביאסי כדי לאפשר לבתה ללמוד בבית ספר תיכון.

דב מירון־מרקוביץ, נכדו של **פסח־לייב שוורץ** - הגבאי של הרב הקדוש, חבר קיבוץ רוחמה, מפעילי הקיבוץ הארצי והמרכז החקלאי. מדבריו על קברה הפתוח של הדודה:
...האשה הבודדה הזאת שהגיע מן הלא ידוע, הביאה ליהודי העיירה דברים חדשים בתכלית. היא הציעה חינוך ולימודים לא ב״חדר״ כי אם בגן־ילדים ובבית־ספר, היא הציעה שפה עברית מדוברת, שירים מושרים בעברית, סיפורים בעברית, ומעל לכל — אהבת המורשת של עם ישראל ואהבת ארץ־ישראל.
המורה **חנה אייזנשטיין־ברזילי** חוללה מהפכה שקטה, היא גרמה לצמיחת כוחות צעירים בעיירה.
...לא יצאו ימים רבים ובעיירה קם חוג ״חסידים״ חדש — קבוצת ידידים וידידות, ונקשרו ביניהם קשרי־גומלין של נאמנות ועזרה. קשרים אלה החזיקו מעמד שנים רבות ועמדו במבחנים רבים וקשים במרוצת הזמן.
המרכז הישן, חצר הרבי, וזה החדש, חסידי ה״דודה״, חיו בדו־קיום ובשלום זה ליד זה. העיירה התייחסה אל האשה מרחוק־באה בדרך־ארץ ובחיבה. הצעירים התלהבו מהרוח הרעננה, מהחידושים שהביאה, המבוגרים נכבשו על־ידי שנינותה והתמצאותה ב״אותיות הקטנות״ של החכמה היהודית.

כותבת **רחל גרץ־גלגור** בתו של ר׳ **נפתולי שוחט (שכטר)** ואלמנתו של **מוטל גרץ** שיחד עמו נמנו עם מייסדי גורדוניה בעיירה. בארץ ניהלה מעון לעולות.

את ה״דודה״ הכרתי מיד עם בואה לעיירה. עיירתנו, שטפנשטי, היתה מרוחקת מכל מרכז תרבותי וציוני. אנו, קבוצת צעירים הקרובים לתנועת צעירי־ציון קבלנו רק מעט הדרכה ועידוד ממוסדות מרכזיים, אך השתדלנו, בכוחות עצמנו, לארגן פעולות שונות.
ואז הופיעה ה״דודה״ ומיד נוצר הקשר בינה לבין הקבוצה שלנו. אנו מצאנו בה מקור לתרבות יהודית, לציונות, ללימוד השפה העברית. היא היתה אשה בלתי־רגילה שבאישיותה המיוחדת ידעה לקרב אנשים למטרות שלנו. עד מהרה היתה ה״דודה״ לאדם המרכזי בכל הפעולות, וכן יזמה פעולות שאנו לא חשבנו עליהן.
נוסף להוראה בבית־הספר היו לה הרבה שעורים פרטיים. כמו־כן אירגנה קורסים לעברית ולמדעי היהדות. לא היה בעיירה צעיר או אדם בגיל־העמידה שלא נמנה באיזו שהיא צורה עם תלמידיה של ה״דודה״.
את הכינוי ״דודה״ אנו הדבקנו לה, כי לקרא לה ״גברת״ קשה היה לנו בגלל הקירבה והרגש החם שחשנו כלפיה, ואף היא לא הסכימה לכך. ומצד שני — רגשי הכבוד וההערצה מנעו מאיתנו לקרוא לה סתם חנה.

רוח אחרת היתה בעיירה מאז בואה של ה״דודה״. חניכיה — הילדים, שדבקו בה בלב ונפש — הכניסו לבתיהם אווירה יהודית וציונית. זכור לי רופא העיירה, ד״ר **וקסלר**, שרחוק היה ממסורת יהודית. הוא סיפר שילדיו, אף הם מתלמידיה של ה״דודה״, אילצוהו לערוך סדר־פסח. לימים היה ד״ר **וקסלר** פעיל בתנועה הציונית המקומית. ה״דודה״ קירבה רבים מתושבי העיירה לפעילות ציונית, אבל הפעילה מכולם היתה היא עצמה. היא היתה יושבת־ראש בפועל של ועד־קרן־היסוד המקומי, כשנשיאות־הכבוד נתונה בידי האדמו״ר הצעיר, הרב **מנחם נחום פרידמן** ז״ל. יחד עם שליחי המרכז היתה ה״דודה״ נרתמת לכל הפעולות והשפעתה היתה רבה על בעלי־היכולת שפתחו לפניה את ליבם וגם את כיסם למגביות קק״ל וקרן היסוד.
בקיאותה של ה״דודה״ בתרבות היהודית ובסיפורי־הקודש היתה עמוקה.
אבי ז״ל היה שוחט ובקי ברזי ספרי־הקודש. כמו־כן הקפיד מאד על שמירת המצוות ולא הירבה שיחה עם נשים. אבל עם ה״דודה״ היה מוכן לשוחח שעות על סוגיות מספרי־הקודש, למרות היותה אשה.

קטעים מרשימתה של **בלימה׳לה מושקוביץ׳־גולדשטיין** בתם של **ברל** ו**בריינה מושקוביץ׳ ונכדתם של חיה ונחום שוחט (ברד)**:
מראשית צעדיה כבדה ה״דודה״ את לבבות התלמידים וההורים גם יחד. חדרה שבתוך בית־הספר היה לבית־ועד לכל שוחרי־תרבות בעיירה.
...כמחנכת היא סללה לעצמה דרך מקורית משלה בכוח התבונה הטבעית שנתברכה בה.
ה״דודה״ היתה מתקשרת באהבה אל תלמידיה קטנים־כמבוגרים, ומאגדת אותם באהבה לאידאל המשותף — לשאיפה לעלות לארץ־ישראל. ואכן, רוב תלמידיה משטפנשטי, מיאסי, מבוקרשט ומהולנד — עלו ארצה.
מראה משובב־לב היתה דמות ה״דודה״ בכיתה.
מלמדת, מסבירה, מספרת, והכל — באוירה של התרוממות רוח. התלמידים הקשיבו לה קשב רב. הם השתתפו כמוקסמים בכל שעוריה. בכל ליבם אהבו אותה תלמידיה. כל אחד מהם הרגיש שיש לו הדודה הפרטית שלו, אם וידידה. הרגשה זו נסכה בהם כוח, ביטחון עצמי וצימאון עצום ללמוד. רצונה הפך לרצונם של תלמידיה — כך שכולם למדו, כולם קלטו — השעור היה לחוויה.

כל השבוע הרביצה ה״דודה״ תורה בבית־הספר, בקורסים לעברית ולספרות. בשבתות היתה מקדישה זמנה להרצאות על נושאים מעניינים, הרצאות שמשכו מאזינים מכל קצות העיירה.
אכן, בחיי התרבות של העיירה חלה תמורה. כמעט כל הפעולות התרבותיות הועברו מרומנית לעברית. התועמלנים הציונים שהיו מגיעים מהגולה ומהארץ הוקסמו מהשינוי, מהאווירה העברית בעיירה.
...בימינו נערכים מחקרים רבים על נושאים חינוכיים. חבל שלא נחקרה דרכה הפדגוגית של הגברת **חנה אייזנשטיין**, הדרך שבה השרישה בלב תלמידיה מסורת ודרך ארץ כאורח־חיים. מחקר כזה היה הופך בוודאי למדריך רב ערך למורים ומחנכים.
...הערכים האנושיים והלאומיים שספגו התלמידים ממורתם ה״דודה״, הם המניע למעשיהם, נר לרגליהם במילוי המשימות המוטלות עליהם.
עם הסתלקותה של ה״דודה״ מאיתנו נעלמה דמות נאצלת, שכל הליכותיה אומרות פשטות וצניעות. גישתה לכל אדם חביבה היתה, אנושית, ללא התנשאות. היא ידעה לכבד כל אדם באשר הוא אדם. ומכאן האהבה וההערצה שרחשו לה כל אלה שהכירוה.

מרשימתה של **מילי, בתה של הגברת איזנשטיין**, על יחסם של בני עיירתנו לאמה ה״דודה״.

באחת האגדות המובאות ב״אור הגנוז״ של **בובר** מסופר, שלפני הולדת הנשמה מועברים לפניה כל העולמות כולם — וגם האור הגנוז מלפני הבריאה. נשמת הצדיק סופגת לתוכה מן האור הזה, ולאחר שנולד הצדיק, מאצילה נשמתו מאותו האור לעולם.
אין זאת כי נשמתה של אמי, ה״דודה״, טבלה באותו אור, כי בחייה הקרינה ממנו בשפע והוא נספג בנשמות שאיתן נפגשה. וסגולה נוספת היתה בה באמי: האור שלה לא סינוור, לא גרם לעצימת־עיניים, לא הרחיק כי אם קירב, ריפא, האיר לאדם — לפי יכולתו של זה לקלוט ולקבל.

...בנוסף לכשרונה המופלא בהוראה, הצטיינה בשלמות המוסרית שלה. והרי רבים יכלו לשנוא אותה על היותה ״שונה״. ולא כן היה, מי ששיחק בקלפים — הצטדק, התבייש, ורבים חדלו מן המשחק. הם לא כעסו שהיא מפריעה להם בזה כידוע, עם הארץ שונא תלמיד־חכם. וכאן, גם עמי הארץ שביניהם התפעלו מידענותה של אמי. האדוקים — לא הפריע להם שהיא התהלכה ללא פאה נכרית והתרועעה עם חילונים. לחילונים לא הפריע שהיא היתה בת־בית אצל הרב **ברייאר** ובחצר הרבי. המלומדים שביניהם נשאו אותה על כפיים. רוב האנשים היו מראים לה את הפן המואר שלהם. אני אסירת־תודה לכל האנשים שידעו להעריך את אמי והתייחסו אליה בחמימות. על כך אני מודה להם מקרב לב.

גן־הילדים

גן־הילדים במקורו תוכנן כך, שבנוסף למקום לטיפול בפעוטות, נועד להיות גם מקום הדרכה להורים,

חנה אייזנשטיין־ברזילי פתחה את הגן הראשון עם 25 פעוטות וביניהם **מוריץ פקלר**.

מסתכל אני בתמונה של גן־הילדים העברי הראשון ברומניה ורואה כמעט כל הלומדים הן בנות. באמצע התמונה יושב לו חברי **מוריץ פקלר**. התמונה עדות היא שההורים שלחו אז בנפש חפצה את בנותיהן לנסיון החדש — גן־ילדים — אבל את הבנים המשיכו לשלוח ל״חדר״. רק משפחת **פקלר** העזה להפקיד את בנה בכורה בידי הגננת, במקום לשלוח אותו אל ה״רבי״ ל״חדר״, כנהוג.

גן־הילדים העברי בחגיגת־פורים.
סימוניקה פקלר כאחשוורוש ואליקה ריבנזון כמלכה אסתר. השניה משמאל באותה שורה: יסי פיטרו והשלישי משמאל בשורה השלישית: אביב גרץ

כל ימות השנה פעל הגן, בבנין האזיל, ששימש גם כאולם ספורט. ורק כחדשיים, לפני פסח, כל הבנין הפך למאפיית המצות. באותה עת הועתק הגן לעזרת־הנשים של בית־הכנסת, ״חברה־ג״ח״, שהיה במרכז העיירה. אז יצא הגן מאלמוניותו, כך שרבים יכלו להתבונן בעשיה המבורכת של הגננת והעוזרת שלה, **ליובה וקסלר**; המשחקים הססגוניים, התזמורת המורכבת מכלים זעירים — חלילים, חצוצרות, מצילתיים, תופים וכלים שהגננת והעוזרת היו ממציאות ומעסיקות בהם את הפעוטות.
כאן נשמעו הסיפורים על חלוצי ארץ־ישראל, נלמדו שירים עבריים ומשחקים והחשוב מכל, כאן הוקנו לילדים הרגלים לחיי צוותא ויחס חיובי לרכוש ציבורי.

חגיגות הגן היו שם־דבר בעיירה כולה.

ה"חדר"

הודות ל"חדר" לא ידע עמנו אנלפבתיות מהי. בגיל שלוש היו מביאים אותנו האבות למוסד זה וכאן באנו במגע ראשוני עם האותיות העבריות, תוך לימוד קריאה מהסידור שכונה "עברי", לימוד החומש תוך תרגום והסבר ביידיש וכן לימוד רש"י — הן הכתב והן הפירוש. מעטים בעיירתנו טיפסו והגיעו ללימוד גמרא.
המלמדים הזכורים לי:
המלמד הראשון אצלו זכיתי ללמוד היה ר' **יוסף חיים** ז"ל. הוא היה יהודי מבוגר, שמנמן, בעל זקן לבן, שעשה מלאכתו באמונה, בלי להרים קולו או ידו על תלמידיו. אמנם, בחדר שלמדנו היה תלוי ה־קאנצ'יק (מגלב, מקל קצר עם רצועות עור דקיקות). עד כמה שזכור לי, הוא שימש לקישוט ומעולם לא השתמש בו. רק מדי פעם היה מפנה מבטו אליו ומרמז לך שעליך ללמוד ולא לפטפט או להתחמק מהקשבה ומקריאה.
המלמד השני היה ר' **לייב ציגולה (העז)** שכונה כך, משום שליד ביתו, ששכן ליד בית הכנסת של החייטים, על שפת הנחל בשאו, הוא גידל כמה עזים.
גם מלמד זה הרביץ תורה לבני שטפנשטי ובעיקר לבעלי המלאכה. המלמד השלישי ר' **שמואל** הגיע אלינו מרשקני ושכר את הדירה של **יעקב כהן** — סוחר בדים, מול ביתו של **סרול (ישראל) בוץ**. מלמד זה היה נמרץ ומקל ארוך ומאיים לא מש ממנו בזמן השיעור ולא אחת הייתי מתעורר ממכה שנפלה עלי כמו מן השמים. אצל מלמד זה למדתי לקראת הבר־מצווה, הנחת התפילין וקריאת ההפטרה.
לאחר פטירת רבנו הצדיק הובא לעיירה הרב **אשל אפתר** ז"ל. יחד עמו הביא בחור צעיר, ר' **אייזיק**, שאמור היה ללמד אותנו רש"י וגמרא. להרבה השגים לא הגעתי כאן.
שיטת הלימוד היתה בשלב ראשון, אינדיבידואלית. המלמד הושיב אותך על ברכיו ושם לפניך קלפים עם האותיות, כשהן מנוקדות והיה עליך לחזור, אחריו "קוּמֶץ אוֹלֶף או", "קוּמֶץ בֵּית בּו" וכך הלאה. בשלב השני היה מקבץ שלישיות ורביעיות של אותיות ומלמד מלים שלמות והשלב האחרון כלל קריאה חופשית, שכונתה כאמור, "עברי", מתוך סידור התפילה (לרב, כמקהלה מדברת־מזמרת).

שלב מתקדם יותר היה החומש — לימוד התורה בתרגום לאידיש וכן לפי פירוש רש"י. לפני החגים היה מלמד אותנו את הקטעים הנוגעים לחג וכך פירש לנו את ההגדה של פסח, ה"אקדמות" שקוראים בשבועות, הפירוש ל"איכה" שהיינו קוראים בתשעה באב, "ונתנה תוקף" ו"כל נדרי" לימים הנוראים ו"מגילת אסתר" לפורים.
עד כמה שזכור לי, גמרא למדו יחידים בלבד.

תעלולים מחיי החדר הזכורים לי: מריחת דבק על שולחנו של הרבי, כך כשראשו היה נופל על השולחן מרוב עייפות, נדבק לו זקנו. (יומיים לאחר מכן נעלמנו מהחדר). כאן טעמנו לראשונה טעם סיגריות העשויות משערות־התירס והתכתשויות עם השקוצים, שזרקו אבנים לתוך החצר של החדר. (אויבינו,ידעו כבר אז מעשה נתעב זה).

יבורכו המלמדים מכל הדורות שהודות להם לא היו בנינו אנאלפבתים, זאת בזמן שבני העמים הנאורים דהיום, לא ידעו אז קרוא וכתוב.

בית־הספר העברי־רומני ע״ש נרקיס לבן

בית־הספר המרשים בצורתו החיצונית שלמדנו בו הינו הסיכום של כל הגילגולים שהמוסד החינוכי — ביה״ס הזה עבר, מהלמידה בשבט הקמאי עד לבית־הספר ״נרקיס־לבן״ שבו למדנו אנו. בית־הספר היה מעורב — בנים ובנות ביחד למדו בו עברית ורומנית, בחלוקה שווה של שעות בשתי השפות. (**נרקיס־לֶבֶן** היה משפטן ופילנטרופ יהודי מצרפת, שביוזמתו ובתרומתו הכספית נבנו הרבה בתי־ספר יהודיים ברומניה).

ביה״ס העברי־רומני ע״ש נרקיס־לבן

הורינו היו טרודים בבעיות פרנסה ורבים מהם לא היו בקיאים בבעיות החינוך ומטרותיו, אבל ראו בביה״ס חזות הכל. ההורים השתדלו להקנות לנו ערכי המוסר ועשרת הדיברות. היו הורים שהעסיקו סטודנטים בשיעורים פרטיים לילדיהם. תלמידי התיכון החיצוניים (בשטפנשטי לא היה בי״ס תיכון) היו לומדים אצל מורים פרטיים ופעמיים בשנה היו נוסעים להבחן בבתי־הספר התיכוניים שבערים הגדולות (בוטושני ויאסי).

מבנה ביה״ס היה מרשים. בחזיתו היתה גינה מטופחת ומאחורי הבנין היתה חצר גדולה, שם יכולנו לשחק, ללא כל הפרעה.
המבנה היה בגובה של 5 עד 6 מטרים והוא כלל אולם גדול ובקצותיו היו ארבע כיתות. בנוסף לכך היה חדר גדול עם פינת בישול למורה ומשפחתו וממול, מגורי משפחת השרת.

הלימודים התחילו בשעה 08.00 והיו מסתימים בשעה 12.00, לאחר הפסקה קצרה בשעה 10.00. ב־12.00 הלכנו הביתה להפסקת צהרים ושבנו לביה״ס. בשעה 2 ולמדנו עד 4. בתום הלימודים הלכנו לחדר הסמוך, ללימודי קודש, שנמשכו עד השעה 6 בערב.

המקצועות שנכללו בתוכנית הלימודים היו: הלשון העברית והלשון הרומנית: חשבון, טבע, היסטוריה, ידיעת־הארץ, דקדוק וכתב, תורה ושעות חברה והכנות לחגיגות ולנשפים.

המורים בתקופתי היו: **יחזקל פיינשטיין** ו**יוסלה לרנר** בעברית, **גיזלה רבינוביץ** ו**ינקו (יעקב) סגל** ברומנית. מורים ממלאי־מקום היו **אסתר שור, יוסף קרויטורו** ו**שולים (שלום) כהן**, עד עלייתו ארצה.
מספרים כי בתקופה שלימדה הגב׳ **אייזנשטיין** הכיתות היו מאוכלסות ביותר ובשנה אחת למדו בכתה א׳ 90 ילד.
התיחסנו ללימודים ברצינות, גם משום שהסרגל היה קבוע בידם של המורים (לא של כולם). הציוד הראשוני היה לוח צפחה שחור ממוסגר בעץ (פְלָקָה) ומסמר מוארך מעופרת, ששימש כעפרון וספוג. השלב הבא כלל המחברת והעפרון, שלא אחת העופרת הפנימית היתה חתיכות חתיכות שקשה מאוד היה לחדד אותו. השלב האחרון היה כתיבה בעט וציפורן שטבלנו בקסת דיו, שהיינו מכינים במו ידינו. לכתוב בעטים אלו, היה עינוי. הציפורן, או שלא היתה קולטת את הדיו או שקלטה כמות גדולה מדי, שהשאירה כתמים על הדף. כשאני מסתכל היום על כלי הכתיבה, אני מקנא בדור הזה.

תלמידי ביה״ס נרקיס־לבן עם המחנכים. מימין: שולים וולפזון, המחנכת חנה איינשטיין־ברזילי, המורה קרולינה והמורה לעברית יחזקאל פיינשטיין

כתה ג׳ (1936) עם המחנכים יחזקאל פיינשטיין וינקו סגל. משמאל לימין, שורה ראשונה בנים: יועזר ברנשטיין, מוריצש מנדלוביץ׳, מאיר ברייאר, קרול ויינר. שורה שניה: דב שפייער, אברהם לייבוביץ׳, חיים גריסרו, סרוליקה סטולרו, יוסלה קובליו ואידל צ׳ובוטרו. שורה שלישית: אורקי פיזיק, אידל נכברג ומאחל קרויטורו. הבנות, שורה ראשונה, משמאל לימין: פנצ׳יו מרקוביץ׳, מרים צ׳יחון, אלה צפלמן ומרים בולדור. שורה שניה, שניה משמאל: סוניה ברמן, נוצה דסקלו לוצה אהרונוביץ׳ ויאחד ברקוביץ׳

ביה״ס הציבורי לבנות בהנהלת הגב׳ הלנה פֶּטְרֶסקוּ הילדות מעדתנו: יושבות מימין לשמאל: השניה אנוצה גרינברג, הרביעית סטלוצה פוציניטלו־פורמן. יושבות מימין לשמאל: השניה סקולץ, הרביעית בלה נכברג־בר, ראשונה ליד המורה: מלבינה גולדשטיין, הרביעית בנריסה גרינפלד-איסרסון והאחרונה זלדה קרויטורו. שורה שלישית ראשונה מימין: ברניקה קרויטורו־אהרונש. השורה הרביעית מימין: פלדמן, השמינית שינדלה גלברט־כהן. האחרונה קרוצ׳רו חיה.

שיטת הלמידה כללה הסבר החומר בכיתה (בעל־פה), הדגמות על הלוח והסתייעות במפות, הכנת השיעורים בבית ובחינות שליש. בסוף השנה היה עלינו להופיע לבחינות סוף השנה בפני מורים ומפקחים גויים. אהבתי מאוד את המורָה לשפה הרומנית **ינקו סגל**, שהתייחס אלי כאילו הייתי אחיו או בנו. זכור לי גם שפעם עבר ליד ביתנו ואמי ז״ל שאלה אותו: ״אדון סגל, איך התכשיט שלי?״ תשובתו היתה קצרה: ״לאידולה יש ראש״ הערה זו לא שכחתי, אבל גם הרבה לא האמנתי בה.

זכורים לי דברים שלא קשורים ישירות ללמודים אבל התרחשו בין כתליו של בית־הספר:

כשנחום סוקולוב נפטר בשנת 1936, כינס אותנו מר **פיינשטיין** ותיאר את דמותו של האיש הזה שתרם רבות להפצת הרעיון הציוני.
הטיולים בל״ג בעומר ליער של **לייב־גרשון גריסרו** בקירבת הנהר פרוט. דומה כאילו שאני נושם גם עתה את הריח הרענן על עצי האלון, הגלמוש והאורן והאדמה הלחה. הטיול נמשך כ־10 שעות ובסיומו היינו שומעים מפי המורים, סיפורים מנפלאות החג ומעשיהם של **בר־כוכבא** ו**רבי עקיבא**.

בית הספר סבל קשות החל משנת 1940, כשהמנהל והמורה השני לעברית חצו את הפרוט וברחו ל״אמא רוסיה״. האחים **לצרס** התגייסו למשימה ומלאו מקומם של המורים שעזבו. לסגל המורים הצטרפו **צביה ברקוביץ** ו**לורה אורינג**.
תלמידי התיכון שחזרו מבוטושני ומיאסי עקב הגזרות האנטישמיות התארגנו לשתי כיתות תיכוניות המורים היו האחים **יצחק** ו**משה לצרס**, **לורה אורינג** ו**ינקו סגל**.
עם שובנו מבוטושני נפתח, בית־הספר מחדש בהנהלתו של **משה גולדנברג**, ויתר המורים, הגב׳ **צביה ברקוביץ** והמורה **קרולינה** — גיסתו של ד״ר **שוורצנברג**.

תעלולים

• בשיעור לעברית הטיל עלינו המורה מטלה: ללמוד בעל־פה, תוך שבוע, את שירת הים ״אז ישיר משה״. החלטנו כי בשיעור זה נחזיק את הספר פתוח ואם נישאל, נקרא מהספר. כך עשינו. המורה **פיינשטיין** האדים מכעס, אך לא הגיב. מאז לא קיבלנו משימות כה קשות.

• בשנה השלישית לימד אותנו **שולים (שלום) כהן**, כממלא מקום. בבוקר סגריר, מעונן וחשוך פיזר אחד התלמידים **(אידל (יהודה) צ׳ובוטרו)** נעצים על כסאו של המורה. כשהתיישב, קפץ כנשוך נחש... כפות ידינו היו נפוחות מהמכות שהנחית בנו בסרגלו, אולם הסולידריות ניצחה ולא פצינו פה לגלות את האשם.

• למורה **פיינשטיין**, היתה שיטת הענשה קבועה: ברגע שלא ידעת לתת תשובה נכונה, היה תופס אותך בסנטר, מנענע אותו חזק ובמיומנות ״ראויה לשבח״ היה סוטר לך על הלחי. פעם ראשונה ״אכלתי אותה״ גם אני. לא חלף זמן רב ושוב עתיד הייתי להיענש. הוא תפס לי הסנטר נענע אותו, ומאחר וידעתי את ההמשך התכופפתי, כך שידו פגעה ב...אויר.

כתה ד׳ עם המחנכים יחזקאל פינשטיין, אסתר שטיינהאוז, קרולינה אהרונוביץ׳ ושולים וולפזון.
מימין למחנכים: פרימה גרץ ומשמאל: רוחלה אהרונוביץ׳. יושבות: אתל דונאיבסקי ווקסלר
שורה ראשונה בעמידה. שלישי משמאל: ליזר פינשטיין, הבת של הייניק, רבקה׳לה אלתרוביץ׳,
אברהם שוורץ, ויחיאל שכטר, השורה העליונה משמאל: וולוול וינטראב, ליזר פראון, קוני גריסרו,
ינקב־הרש פטררו, ליזריקה כהן והרש ברבולס.

כתה עם המחנכים: שולים וולפנזון, קרולינה אהרונוביץ׳, אסתר שטיינהאוז ויחזקאל פינשטיין. יושבים
משמאל לימין: מוני דונאיבסקי, רביעית לורה אורינג, סלי צ׳וררו, מלי ריינס, סלי שפירא ומשה
גולדנברג משמאל: גדליהו כהן, לופו ומרצ׳ל פינשטיין, מיריקה שוורץ, מריקה שוורץ, קרול אידלסון,
טובה שורגי, אדלה לייבוביץ׳ ודודולה קוז׳וקרו, שורה שלישית: דודל וולף־בולגר, ברל דון,
בני שוורץ, דוצה בוריכוביץ׳, שמואל ברמן, ינקו צרנו, מוטי חסקל, חיים בער דוברישים,
ולוזר־מרקו שומר. שורה רביעית מימין שלישי: לוני מנדלוביץ׳, מורדכה הרשקוביץ׳, משה סגל, אלי
אושר׳ס. ראשון משמאל: חסקל קרוץ׳ וסין־אלי חיים.

שיעורי ערב למבוגרים

הגב׳ **חנה אייזשנטיין־ברזילי**, החדירה את לימודי השפה העברית למבוגרים, כך שתוך מספר שנים דיברו עברית בעיירה. התמונות מעידות על מפעל מבורך זה, שנמשך גם לאחר שגב׳ **אייזנשטיין** נסעה ליאסי וביזמת כמה צעירים הובא המורה **שטיינהוז** שהמשיך במפעלה עד לעליתו לישראל.
יש לציין כי לפני בואה של ה״דודה״ לימד עברית בהתנדבות ר׳ **שולים רבינוביץ׳** אביהם של ד״ר **בלה רבינוביץ׳** וד״ר **ישראל רבינוביץ׳**.

מבוגרים לומדי עברית עם המחנכת חנה אייזנשטיין־ברזילי (במרכז התמונה בחולצה עם צווארון לבן). יושבים מימין לשמאל: הרווין וקלסר וסרוליקה בוריכוביץ׳. יושבות — מימין לשמאל: שניה, רוחלה שכטר ולידה חנה שוומר. עומד: טוביה זלמנוביץ׳ ובפינה השמאלית: אהרון מדיני־דמידאנו

חוג לעברית עם המחנך שטיינהאח. יושבות (שורה ראשונה) מימין: ליוּבה טמאס־לרר, השלישית: ציפורה אורינג. עומדים — משמאל לימין: שני — עו״ד משה לַצְרֶס, סרול מֶנְדרוּ, טוּביה זלמנוביץ׳, השישי והשביעי ברוך ברקוביץ׳ ושלמה פינקו. עומד שלישי מימין: אהרון דמידאנו־מדיני

שירים עבריים דאז

אשאלה אלוהים

ש. שבזי / לחן תימני

אֶשְׁאֲלָה אלוֹהִים,
יִגְאֲלָה שבוּיִים
יֶאֱסוֹף זְרגִיִים (2)
רַחֲמָן רַחֵם.

נַעֲלֶה לְאַרְצֵנוּ
בְּשִׁירָה וְזִמְרָה
וּבְקוֹל רִנָּה (2)
רַחֲמַן רַחם.

במחרשתי

א. צונזער/עיבוד בר-נש

בְּמַחֲרַשְׁתִּי,
אֶל אָשְׁרִי יְרַשְׁתִּי,
אֶרְאֶה חַיִּים טוֹבִים
וְלֹא אֶחְסַר מַה כָּה;

וּבְקוּמִי מִשְּׁנָתִי,
לְבַקֵּשׁ אֶת מִחְיָתִי
לֹא תָבוֹא דַאֲגָתִי,
עַל צָרְכֵי יוֹם בָּא;

לַחוֹרֶף מוּכָן כְּבָר,
הָאָסָם מָלֵא בָּר,
קָצְרוּ יָדַי וְלֹא זָר,
פֹּה עַל אַדְמָתִי.

אל יבנה הגליל

לחן עממי

אֵל יִבְנֶה הַגָּלִיל (4)
אֵל יִבְנֶה הַגָּלִיל
בָּרוּךְ יִבְנֶה הַגָּלִיל,
אֵל יִבְנֶה הַגָּלִיל (2)

אֵל יִבְנֶה הַגָּלִיל
בָּרוּךְ יִבְנֶה הַגָּלִיל
עַתְלִית לָנוּ בַּשּׁוֹמְרוֹן
עַתְלִית לָנוּ בַּשּׁוֹמרוֹן
אֵל יִבְנֶה הַשּׁוֹמרוֹן
בָּרוּךְ יִבְנֶה הַשּׁוֹמְרוֹן.

ברכת עם

ח.נ. ביאליק/לחן עממי

תֶּחֱזַקְנָה יְדֵי כָּל אַחֵינוּ הַמְחוֹנְנִים
עַפְרוֹת אַרְצֵנוּ, בַּאֲשֶׁר הֵם שָׁם;
אַל יִפּוֹל רוּחֲכֶם, עַלִּיזִים מִתְרוֹנְנִים
בֹּאוּ שְׁכֶם אֶחָד לְעֶזְרַת הָעָם!

הוי ערש מולדתי

א. ליבושצקי / לחן עממי

הוֹי, עֶרֶשׂ מוֹלֶדֶת,
אַתְּ אֶרֶץ נֶחְמֶדֶת,
כְּאִישׁוֹן נִשְׁמְרֵךְ לְעוֹלָם!
אַתְּ רוּחַ אַפֵּנוּ,
נִיצוֹץ תִּקְוָתֵנוּ
בִּגְוִיַּת עַמֵּנוּ, עַמֵּנוּ הָרָם.

חושו, אחים, חושו...

י.מ. פינס / לחון עממי

חוּשׁוּ, אַחִים, חוּשׁוּ,
נַרִימָה פְּעָמֵינוּ!
חוּשׁוּ, אַחִים, חוּשׁוּ,
לְאֶרֶץ אֲבוֹתֵינוּ!

לֹא לָנוּ הַמְּנוּחָה,
לֹא לָנוּ הַמַּרְגוֹעַ,
בָּאָרֶץ הַקְּרוּחָה
וְשִׁלְטוֹן הָאֶזְרוֹעַ!

חוּשׁוּ, אַחִים חוּשׁוּ,
נָרִימָה פְּעָמֵינוּ!
טוּשׁוּ, אַחִים, טוּשׁוּ,
לְאֶרֶץ אֲבוֹתֵינוּ!

זמר לי

לחן תימני עממי

זַמְּרִי לִי, זַמְּרִי,
יוֹנָה תְמִימָה.
זַמְּרִי לִי גִיל מִתֵּימָן.
יַעֲלוּ-נָא, יַעֲלוּ
צִיוֹן מִזְרָחָה.

נומה פרח (שיר ערש)

א.ד. ליפשיץ/לחן עממי

נוּמָה פֶּרַח, בְּנִי מַחְמַדִּי,
עַרְשְׂךָ כִּי אָנִיעַ,
מֵחַיֶּיךָ הָעֲתִידִים
שִׂיחוֹת לְךָ אַבִּיעַ.

יה-חי- לי-לי

בר-נש

עוּרוּ אַחַי, אַל תָּנוּמוּ
לַעֲבוֹדַתְכֶם אָנָּא קוּמוּ!
יַה-חַי-לִי-לִי, הַה עֲמָלִי (3)
הָעוֹלָם עוֹמֵד עַל עֲבוֹדָה,
הָרִיעוּ, שִׁירוּ בְּקוֹל תּוֹדָה!
יה-חי-לי-לי, הה עמלי

הירדן

נ.ה. אימבר / א.צ. אידלסון

הַלְאָה יַרְדֵן, הַלְאָה זוֹל, יֶהֱמוּ גַּלֶּיךָ!
עֲלֵי גְּדוֹתֶיךָ שְׁטוֹף וְגוֹל חֶלְאַת אַרְצֶךָ!
כְּקוֹל רַעַם הָרְעֵם קוֹל בַּהֲמוֹן מֵימֶיךָ,
מְסִלַּת צִיּוֹן לָנוּ סוֹל, נַחְנוּ אַחֲרֶיךָ!
הַלְאָה, יַרְדֵן, הַלְאָה זְרוֹם, תִּכָּתֵב לְדוֹרוֹת:
כִּי לַיְלָה כַּיּוֹם אֲנַחְנוּ עַל מִשְׁמָרוֹת.

אם אשכחך

מ. דוליצקי / לחון עממי

צִיּוֹן תַּמָּתִי, צִיּוֹן חֶמְדָּתִי,
לָךְ נַפְשִׁי מֵרָחוֹק הוֹמִיָּה
תִּשְׁכַּח יְמִינִי אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יָפָתִי,
עַד תֵּאָטֵר בּוֹר קִבְרִי עָלַי פִּיהָ.

לֹא אֶשְׁכָּחֵךְ צִיּוֹן תַּמָּתִי,
אַתְּ כָּל אֱהִי, תּוֹחַלְתִּי וְשִׂבְרִי,
אֶת הַכֹּל אֶשְׁכָּחָה, אֶת שְׁאֵרִית נִשְׁמָתִי
וצִיּוֹן אַתְּ צִיּוֹן תְּהִי עֲלֵי קִבְרִי.

ארץ הצבי

שיר עממי

בְּאֶרֶץ הַצְּבִי, בְּמוֹשְׁבוֹת אַחֵינוּ,
פֹּה חַיִּים חֲדָשִׁים יִפְרְחוּ.
פֹּה שִׁירַת הָאִכָּר, שִׁיר דְּרוֹר וּמֶרְחָב
תְּצַלְצֵל מֵאָחוּ.

תְּצַלְצֵל שְׂפָתֵנוּ, כְּפַעֲמוֹן הַכֶּסֶף
וּנְעִימָה כְּשִׁירַת הַזָּמִיר.
בֵּין חַגְוֵי הַסְּלָעִים, הַגְּבוֹהִים הָרָמִים,
בְּקוֹל נִפְלָא וְטָמִיר.

שאו ציונה

י. רוזנבוים / לחן עממי

שְׂאוּ צִיּוֹנָה נֵס וָדֶגֶל,
דֶּגֶל מַחֲנֵה יְהוּדָה
מִי בְּרֶכֶב, מִי בָּרֶגֶל
נַעַשׂ נָא לַאֲגֻדָּה!
יַחַד נֵלְכָה, נָא נָשׁוּבָה,
אַרְצָה אֲבוֹתֵינוּ,
אֶל אַרְצֵנוּ הָאֲהוּבָה
עֶרֶשׂ יַלְדוּתֵנוּ

פה בארץ חמדת אבות

י. דושמן / ריכטר

פֹּה בְּאֶרֶץ חֶמְדַּת אָבוֹת,
תִּתְגַּשֵּׁמְנָה כָּל הַתִּקְווֹת,
פֹּה נִחְיֶה וּפֹה נִיצוֹר,
חַיֵּי חֹפֶשׁ, חַיֵּי דְּרוֹר,
פֹּה תְּהֵא הַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה,
פֹּה תִּפְרַח גַּם שְׂפַת הַתּוֹרָה.

נִירוּ נִיר, נִיר, נִיר,
שִׁירוּ שִׁיר, שִׁיר, שִׁיר,
גִּילוּ גִּיל, גִּיל, גִּיל,
כְּבָר הֵנֵצוּ נִצָּנִים

אנו נהיה הראשונים

י. הפטמן / לחן עממי

אָנוּ נִהְיֶה הָרִאשׁוֹנִים,
פֹּה אָמַרְנוּ אָח אֶל אָח,
אָנוּ נִהְיֶה בֵּין הַבּוֹנִים,
נֵט הַמֵּיתָר, נֵט אֲנָךְ.

אָנוּ הוֹלְכִים, אָנוּ בָּאִים
יֵשׁ עֲבוֹדָה עַד בְּלִי דַּי,
נִיטַע עֵצִים בֵּין הַסְּלָעִים,
גַּם בָּהָר וְגַם בַּגַּיְא.

משחקים דאז

המשחק הנו פעילות להרפיה וחסרה תכלית חיצונית. יש במשחקים כללים עם תוצאות מוגדרות ואף יסודות תחרותיים. יש הרואים במשחק כעין הכנת הילד לקראת בגרותו, שיידע להתמודד עם המציאות.
ליהודים היו משחקים ספציפיים, שהיו קשורים לחגינו: הסביבון בחנוכה, המסיכות בפורים, משחק האגוזים בפסח.
אני מסווג את המשחקים ששיחקנו בילדותנו, בארבע קבוצות:
1. משחקים סטטיים. 2. משחקי מחשבה. 3. משחקים דינמיים. 4. משחקי הטעיה והולכת שולל.

משחקים סטטיים

משחק האבנים — ״צֶכן״ עם חמש אבנים, רצוי בצורת קוביה בגודל של 2-3 ס״מ.
משחק לשניים.
כללי המשחק:
א. פיזור רחב של ארבע אבנים והותרת אבן אחת ביד.
ב. זריקת האבן שנותרה בידך, והרמת אבן מן הרצפה בלי לנגוע באבנים השכנות.
ג. כך בהמשך זורקים האבן האחת ומרימים שתי אבנים, אחר־כך שלוש ולבסוף כל הארבע. אם נכשלת, בכך שבעת הרמת אבן או כמה אבנים נגעת באבן אחרת או שנכשלת להרים כל האבנים שהתכוונת, אזי המשחק עובר ליריב.

הצורקה (דודס כאן בישראל). משחק זה ניתן היה לשחק בשניים או יותר. המשחק הצריך מגרש באורך של כ־20 עד 25 מטר וברוחב של כ־5 עד 10 מטר וכן מקל באורך של מטר עם מקלון קטן — הצורקה, באורך של כ־10 ס״מ. למשחק זה היו שני וריאנטים: הצורקה במעגל והצורקה ליד הבור. המתחיל היה ניצב בקצה המעגל ובמקל הארוך שבידו נותן מכה במקלון על־מנת להרחיקו, ככל שיוכל רחוק יותר. השחקן השני שניצב במרחק סביר, השתדל לתפוס את המקלון בידיו. אם הצליח לתפוס את המקלון במעופו, הוא מוציא את היריב מהמעגל והוא המכה במקלון. אם לא הצליח לתפוס את המקלון, עליו לזרוק אותו ולקלוע לתוך המעגל או עד כמה שאפשר קרוב יותר למעגל. המכה במקלון צובר נקודות על־ידי כך שהוא מודד אורכי המקל (הגדול) מהמעגל, לנקודה שאליה הגיע המקלון מהזריקה. הזוכה הוא זה שצובר מספר אורכי המקל הגדול ביותר לזכותו.

במשחק הצורקה ליד הבור, הכללים היו זהים, פרט לכך שבראשונה, המטרה היתה קליעה למעגל ואילו כאן, המטרה היתה לקלוע לבור.

משחקי מחשבה היו שחמט, דמקה
שש־בש, לוטו, דומינו וכו׳

המשחקים הדינמיים היו: ***״הקפיצה״***, (קלאס) ״ההוינה״, ״שוטרים גנבים״ ״מחבואים״ ו״כדורגל״, כשהכדור עשוי בדרך כלל מסמרטוטים שעטפו אבן, וקשור בחוטים חזקים. לרוב נהגנו לשחק במשחקים אלה, או בשטח השוק או בחצרו של חמי, **סמי לרר** שהיה סוחר עצים. במקרים מעטים שיחקנו גם על מגרש הכדורגל של מכבי כשהבטחנו לנו הגנתם של אחינו המבוגרים, פן יבולע לנו מהשקצים שבסביבה.

משחק הקפיצה על הקרקע (קלאס) בגיר לבן היינו משרטטים את שטח מגרש המשחק עם ארבעה ריבועים כפולים של מטר על מטר כשהמשבצת העליונה האחרונה נסגרת בצורת חצי סהר. תפקידו של המשַחֵק היה לזרוק אבן קטנה למשבצת המתאימה, לקפוץ על רגל אחת ולהגיע למשבצת, להרים את האבן ולחזור לנקודת ההתחלה, בלי לדרוך על הקו המסומן, וחוזר חלילה. אם דרכת על הקו או שזרקת את האבן לא במשבצת המתאימה או על הקו — נכשלת וזכות המשחק עברה ליריבך.

הוינה (מעין ״כדור בסיס״) כאן נדרש מגרש גדול. חצר בית־ספרנו סיפקה אותנו במשחק זה. זהו משחק קבוצתי. היינו מתחלקים על־פי גודל הכתה, כשמכל צד משחקים כ־10 עד 15 שחקנים. הציוד הכיל מקל חזק וכדור קטן עשוי מסמרטוטים, שאבן קשה היתה נתונה בתוכו. הכלל היה, שהמתחיל במשחק נעמד בקצה המגרש שלו ומכה במקלו בכדור כדי להרחיקו מה שיותר, תוך תשומת לב שלא יפול בידיו של היריב. אם הצליח מישהו מהצד השני לתפוס הכדור תוך כדי מעופו, התחלפו הקבוצות, והצד השני היה מכה בכדור. אם לא הצליח היריב לתפוס את הכדור וזה נתפס על־ידי הצד הזורק, הכדור היה מועבר מיד ליד על־מנת לאפשר לשחקן שהכה בכדור לרוץ מסביב למגרש ללא חשש שייתפס. אם הכדור נפל בידי אנשי הקבוצה היריבה, היה עליהם לעשות הכל כדי לפגוע באיש שהכה בכדור וזה צריך היה לנסות ולעבור את המגרש בלי שייפגע. אם בזריקת הכדור על־ידי היריב הצליח הרץ לתפוס את הכדור, הדבר לא נחשב לפגיעה והוא היה רשאי להמשיך ולהכות בכדור.

״שוטרים וגנבים״: עד כמה שזכור לי, משחק זה היה דומה למחבואים ואיני זוכר שמשחק זה כבש אותנו.

משחקים דינמיים נוספים היו גלגול חישוקי ברזל של גלגלי עץ או חביות שיצאו מכלל שימוש, כשאנו רצים אחריהם, בהשתדלנו שהחישוק יתגלגל ולא יפול.

ילדים ממשפחות אמידות יותר התרוצצו ברחובות, כשהם נוסעים על הטרוטינטה־קורקינט, באופניים, או משחקים בכדורים אמיתיים.

משחקים מוליכי־שולל

קח האבן מהיכן שאיננה. כדי לזכות בעדיפות מסויימת, שאתה מתחיל במשחק או שאתה זוכה לצד הנוח של מגרש הכדורגל, היינו מפילים גורל. בימינו זורקים מטבע, אולם מאחר שלרוב לא היו לנו מטבעות, נהגנו להסתיר אבן קטנה באחת הידיים ועל הצד השני היה למצוא באיזו יד נמצאת האבן. שתי תחבולות היו נהוגות בענין זה: אחת, שמים בשתי הידיים אבנים ואם הצביע היריב על יד אחת, היה השני פותח את היד השניה. בשיטה השניה, לא שמים כל אבן ביד, וכשהיה מצביע המנחש על יד אחת, היית פותח את היד ומוכיח שהאבן איננה...

״באזזז״ — משחק קבוצתי ״הקרבן״, נעמד כשכף היד הימנית מכסה את עיניו ופניו, שלא יראה מי המכה. כל המשתתפים האחרים היו עומדים מאחורי ״הקרבן״ כשידו השמאלית עם הכף הפתוחה היו מתחת לזרוע הימנית. אחד מתוך הקבוצה היה מכה בכפו של ״הקרבן״, כשכל הקבוצה מזמזמת ״באז״ רעשני ואילו ה״קרבן״ היה צריך לנחש מי הכה אותו. זכה, ניצב המכה במקומו, לא זכה, חייב היה להמשיך, עד שהיה מנחש מי הוא המכה.

צעצועי הילדים היו בדרך־כלל בובות, עגלות זעירות מעץ, קליידוסקופים, רהיטים וכלי מטבח זעירים, מקל עם שני גלגלים, חיילי עופרת ועוד. צעצועים אלה היו יקרים למדי ולכן היו מנת חלקם של מעטים בלבד ורק ילדים של משפחות אמידות נהנו ממותרות אלו.

משחקי החורף

בעונת החורף השלג והקרח איפשרו לנו המשחקים הבאים:
השלג — זריקת כדורי שלג אחד לשני בעיקר בימים הראשונים של נפילת השלג, עשיית דמויות משלג, הולכה במזחלת וירידה מהחר, והחלקה בעזרת (הפטינות) המחלקיים בנחל בשאו שקפא.

חיי התרבות

חיי התרבות

אבות־אבותינו שירתו שיירות של סוחרים שעברו דרך עיירתנו, בבואם מערי פולין, גליציה ורוסיה, אל קונסטנטינופול ובחזרה. סוחרים אלה הביאו עמם, החל במאה ה־17 ואילך, מנהגים, סגנונות תרבות וחיים ובעיקר מידע מן "העולם הגדול", בטרם הופעת כלי התקשורת בעולם. הורי־הורינו ספגו אוצרות רוחניים כלליים והטמיעו אותם בתוכם.

הרעיונות החברתיים והפוליטיים שהחלו לחצות הרים וימים, החל מהמאה ה־18 ואילך הגיעו גם לעיירתנו באמצעות העוברים־ושבים שנסעו לרוסיה או שבאו ממנה. הקירבה לבסרביה השפיעה על בני עיירתנו, שקלטו את הבשורות החברתיות, הן בכתב והן בעל־פה.

בתחילת המאה הזו פעלו בעיירתנו שתי תנועות: אחת בעלת גוון ציוני והשניה, בעלת גוון סוציאליסטי־קומוניסטי. הראשונה — "Lumina" "לומינה" (נוגה) היתה תנועה ציונית בעלת השקפה כללית וללא גוון פוליטי. היא הקימה ספריה, קיימה הרצאות ודיונים בספרים שהופיעו אז. מיטב הצעירים המקומיים הצטרפו לתנועה זו: **משה גריסרו**, האחים והאחיות **דמידאנו**, **איציק פולישטאנו**, **בובי חרז**, **בטינה אוישיוביץ׳־גרינפלד**, **סטרוליקה מרקוביץ׳**, ד"ר **ישראל רבינוביץ׳** והאחים **יצחק ומשה לצרס**.

צעירים במפגש חברתי־תרבותי. יושבים מימין לשמאל: מוריץ פֶּקֶלֶר, משה ברקוביץ׳ והרשקו רבינוביץ׳. יושבים — משמאל לימין: לאה טימן־פרידמן, ינקו מאירוביץ׳. עומדים — מימין לשמאל: ינקו לרר, בובי מנדלוביץ׳, מלי ריינס, צ׳לו הרמן, פרימה גֶרץ, אידל הרשקוביץ׳, שעיה למפיטס, והשני משמאל מוזטי רוטרו ולידו לוזר שומר. עומדות משמאל: ליובה וכסלר ולידה רבקהל׳ה אלתרוביץ׳

התנועה השניה, "Luceafaurul" "לוצ׳אפרול" (איילת־השחר), שכללה בתוכה גם צעירים לא־יהודים הונהגה על־ידי **יוסף שרף**, **פרוים (אפרים) בוץ**, **אברהם בר־רבינוביץ׳** וצעירים אינטלקטואלים לא־יהודים. גם חוג זה הקים ספריה עשירה, שכללה את מיטב הספרות הרוסית, הצרפתית והאנגלית המתורגמת.

גורם נוסף שתרם להעשרה רוחנית של האוכלוסיה היהודית, נבע מתרומתו של **הרב** הצעיר **נחומוני זצ״ל**, שהיה בקי במדעים שונים ושלט בשפות זרות. הרב הצעיר היה ציוני מסור וקיים מגע תמידי עם צעירי המקום.

כל דור ודור ירש ערכים רוחניים גם מבית אבא־אמא; מהמלמדים, שבסבלנות אין־קץ החדירו בנו הכרת הלשון העברית־המקראית והערכים הדתיים־המוסריים של היהדות; מהמחנכים אשר לימדונו את הלשון הרומנית והלשון העברית המודרנית; הספרים שהעשירו אותנו וכמובן, העובדה כי העיירה שימשה מקום משכנו של אחד מגדולי הרבים שברומניה, שאלפי מבקרים מכל קצווי הארץ היו משכימים לפתחו, השפיעה ועיצבה את דמותה הרוחנית של אוכלוסייתנו.

תזמורת מכבי
שורה ראשונה — מימין לשמאל: ננו פידלמן, הרש (הרמן) פידלמן, יחיאל סגל, מוזטי רוטרו, לופו וולפזון, מוני דונאיבסקי. שורה שניה — מימין לשמאל: טולי קוטר, לייב לייבוביץ׳, מרצ׳ל פידלמן, ז׳ק רבינוביץ׳, אברהם גריסרו.
בקהל הצופים: — מימין לשמאל: שמחה צוקרמן, ינקו סרול, מרצ׳ל סטולרו, איטה ויינטראוב (צ׳ובוטרו), ריבה רוטרו, מיצו קולנברג, אדלה (מררו) מאירוביץ׳, ציפה סולומונוביץ׳, סלי שפירא, יחיאל שכטר, זיגו פקלר, מוריץ פקלר, משה ברקוביץ׳ ודדי שכטר.
למעלה — מימין לשמאל: קרול אידלזון, משה סגל, וולוול ויינטראוב, יצחק לייבוביץ׳, לוני מנדלוביץ׳, מוטי טימן, סולו בירמן, ינקו רוטרו, מנדל לייבוביץ׳, בוג׳ו כהן, לייב שכטר, שולים כהן, לייב מוזס, זיגו רבינוביץ׳, קוני גריסרו, אידל הרשקוביץ׳

המרצים הציונים ומן המפלגות הפוליטיות שהרצו לפני־הציבור המקומי, תרמו גם הם להעשרה התרבותית של האוכלוסיה המקומית. זכורים לי צעירים אוטודידקטים שאמנה כמה מהם: **איציק (יצחק) זיקנסקי, שיקי (יהושע) גרץ, אידל (יהודה) הרשקוביץ** ורבים אחרים.

חיים תרבותיים ערניים מלאי־תוכן נמשכו עד 1940, כאשר הרוסים סיפחו להם את בסרביה. בעקבות אקט זה העלה העם הרומני לשלטון את אנשי "משמר הברזל". תנועת נוער רומנית־לאומנית ואנטישמית, כשהשליט הוא הגנרל **יון אנטונסקו**, אישיות אנטישמית מובהקת. כל פעילות תרבותית נאסרה. יהודים רבים, החשודים בפעילות פוליטית־שמאלנית וכן קומוניסטים נאסרו ונשלחו לבית־הסוהר הידוע לשמצה **בטאָרגו־ז'יו. (לופו שרף** ואחרים).

במצב זה התרכזו היהודים בפתרון הבעיות האישיות והחשש מיום המחר, שלא הביא בחובו שמחה.

החל משנת 1944, לאחר שובנו מבוטושני, החיים התרבותיים התחדשו, תנועת נוער קומוניסטית ולאחר־מכן תנועת נוער ציונית — גורדוניה, החוג התרבותי, כל אלה מתחילים לפעול בעיירה, לשמחת בני המקום. שיחות, הרצאות ונשפים, מהווים רקמת החיים התרבותיים שאנו משתדלים להחיות בעיירה, המשקמת חייה החומריים והרוחניים כאחד. שתי הספריות שפעלו במקום, אחת בעלת גוון סוציאליסטי והשניה — ציונית, כל אלה טיפטפו בתוכנו ערכים, הכרות עם נושאים חדשים, גיבשה את אוכלוסייתנו לקהילה, בעלת רמה תרבותית סבירה.

התיאטרון

שטפנשטי נהנתה משלושה סוגי תיאטרון:
1. הלהקות היהודיות הנודדות.
2. הצגות התיאטרון של הסטודנטים הרומניים בחופשות.
3. הארגונים הציוניים והתרבותיים המקומיים.

הלהקות היהודיות הביאו עימן מן הרפרטואר של **שלום־עליכם, מנדלי מוכר־ספרים, איציק מאנגר, גולדפאדן, גורדון** ואחרים. תיאטרון זה הביא עמו שעות של קורת־רוח ועצב, אהבה ושנאה, ריקודים וזמר. הנושאים היו שאובים מהווי החגים היהודיים בגולה. השחקנים התאכסנו בבתי המלון של **שורקה כהן** ושל **אאורל כהן**, בשכנות לביתו של **שילובסקי**. את ההצגות היו עורכים באולמה של הגבי' **שרלוט בינדר.**

הסוג השני של תיאטרון הופעל על־ידי הסטודנטים הגויים, שמדי קיץ היו עורכים הצגותיה ם: הרפרטואר שלהם כלל מחזות של **מולייר, רסין, קרג'יאלה** ו**שייקספיר**. ההצגות נערכו באולם בינדר ובהרבה מקרים, באולם הקיצי, בגן־הציבורי.

תנועות הנוער הציוניות, אגודת מכבי, בתי־הספר והתנועות הפוליטיות העלו הצגות של **אנסקי, גולדפאדן, מאנגר, שלום־עליכם** ואחרים.

לאחר שובנו מבוטושני היינו עורכים הצגות פעמיים בשנה, מטעם גורדוניה. גם הנוער הקומוניסטי ערך הצגות.

מילדותי אהבתי תיאטרון. מאחר ולא תמיד נמצאה הפרוטה בכיסי וחשק רב היה לי להמצא באולם ההצגה, הייתי מבצע שליחויות שונות למען הקופאי וכך הייתי זוכה להכנס. באחת ההצגות היה מדובר במרדף שעורכת המשטרה אחר צעיר יהודי, בחשד שהוא שייך למחנה הקומוניסטי. השוטר רודף אחרי הבחור ומתוך הקהל, אשה (כמדומני שזו היתה אחותו של **חיים קורח**) מזהירה אותו מדי פעם כי השוטר בעקבותיו. לבסוף, כשהשוטר מצליח לעצור אותו, היא פולטת אנחה ובקול רם אומרת: "לבי אמר לי כי יתפסו אותו".

אולם האירועים בבעלותה של שרלוט בינדר

עיירתנו שטפנשטי תרמה ותורמת להמשך השרשרת של התיאטרון האידי בארצנו, באמצעות בן עיירתנו **יעקב בודו** (גורדונאי לשעבר) שחקן מוכשר, קומיקאי בחסד, המיישר את קמטי מצחנו, בחיוך ובצחוק.

פורים שפיל — החוג הדרמטי שליד מכבי.
יושבים — השניה מימין: טמה שפירא והראשון משמאל קוני גריסרו.
עומדים מימין: ננו פידלמן, ינקו לרר, ליובה מאירוביץ׳־לרר, ברוך ריינס, הרש ויינטראוב ואדלה גריסרו

הספרים שקראנו

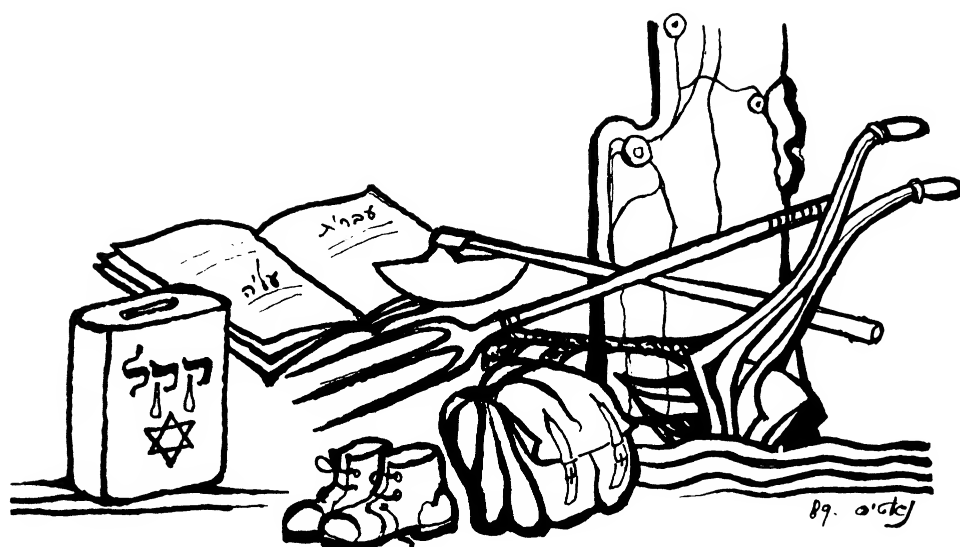
הספרונים הראשונים שקראנו, היו מתחילים לרוב במלים ״היה היה...״. זכורים לי המעשיות ״בת הזקנה ובת הזקן״, ״החותנת ושלוש הכלות״, ״דנילה חסר כל״ וספריו של הסופר העממי הרומני **יון קריאנגה**. והיו גם קונטרסים בשם ״דוקסה״, ששטפו מוחנו על הסכנה הצהובה. רבים מאתנו היו מנויים על השבועון הציוני ״הילד היהודי״ ועל השבועון הכללי ״הבוקר של הילדים״ ברומנית, עם **״סבא נאיה״** המפורסם, **חאפליה** — ה״גיוחה״ הרומני ורעייתו ״הפריצה פרוסה״. **״הלב״** של **דה־אמיצ׳יס** הרטיט את לבנו הצעיר. כשבגרנו קראנו את סיפורי **מופסאן, צ׳כוב,** משלי **לפונטיין וקרילוב.**

השלב המתקדם יותר הכניס אותנו לקריאת ספריו של **ויקטור הוגו** ובמיוחד **״עלובי החיים״**, **הונורה דה בלזק** עם **״אויז׳ני גרנדה״** ו**טולסטוי** עם **״אנה קרנינה״** הבלתי נשכחת. כמו כן ״בלענו״ ספרים משל **סינקייביץ׳, קרונין, מוהם, מרגרט מיצ׳ל** וסופרים טובים אחרים. היצירות הספרותיות הללו חדרו לתוכנו, העשירו אותנו בניסיון חיים, נטמעו ונספגו באישיותנו ועיצבו אותנו. הן הקלו עלינו את ההתמודדות עם יצירות כבדות יותר בשלבים מאוחרים יותר ולימדונו כי סדנא דארעא חד הוא, ובכך הקלו עלינו לקבל את הטוב ואת הרע שהחיים מזמנים לנו ומפתיעים אותנו, לא אחת.

לי, אישית היווה הספר ידיד שליווה ומלווה אותי ברגעים הקלים והקשים כאחד ומברך אני מדי פעם את **גוטנברג** אשר השכיל להמציא את הדפוס ובכך הפך את הספר לדבר זמין בכל בית, בלא קשר למצבו הכלכלי, ולהביא את ברכתו, בכל רובדי הציבור.

הספריות הכלליות והציוניות בעיירה תרמו בכך שניתן היה להשיג את הספרים המתורגמים, הן מן האוצר העולמי והן מהאוצר הלאומי. לא אחת, בטיולים שנערכו בגן־הציבורי או בגבעה, היו מתנהלות שיחות על הספרים שקראנו.

הציונות
בשטפנשטי

הציונות בשטפנשטי

לשון עברית, הכשרה ועליה לארץ־ישראל

יהדות רומניה היתה אמנם בין ראשוני הגולים, אולם הקדימה הרבה קהילות בפעילותה הציונית ובעליה לארץ־ישראל.

יהדות זו שימשה כחלוץ הרעיון הציוני. החל משנת 1880 (16 שנה לפני הקונגרס הראשון ש**הרצל** כינס בבאזל) נוסדו ברומניה סניפים של ארגון בשם "ישוב ארץ־ישראל", שאחת ממטרותיו היה איסוף כסף עבור עליה לארץ־ישראל.

בשנת 1881 נערכה הוועידה הציונית הראשונה בעיר פוקשני. שלוש אניות עם יהודים הפליגו אז לארץ־ישראל והם היוו את הגרעינים שהקימו את המושבות זכרון־יעקב וראש־פינה, בודדים אחרים מיהודי רומניה הצטרפו למושבה ראשון־לציון. עוד שלוש ועידות ציוניות נערכו ברומניה בטרם הקונגרס הציוני. שתי ועידות בעיר גלצי, בשנים 1883 ו־1885 וב־1886, בעיר בראילה. המשורר **נפתלי הרץ אימבר** חיבר את ההמנון **"התקוה"** בעיר יאסי, בירת מולדובה. נציגים מרומניה השתתפו בקונגרס הציוני הראשון בבזל, כשד"ר **ק. ליפא** מיאסי שימש כזקן הקונגרס ונשא את נאום הפתיחה. העתונות הציונות ברומניה הוציאה את השבועון "הילד העברי", "הזריחה", "הציוני", "בר־כוכבא", "דער האמער" (הפטיש) באידיש, "התקוה", "החשמונאי" והעתונים היומיים "התחיה", "הגאולה" ו"אונזער צייט" (זמננו) באידיש.

משפחות ציוניות. רחל גרץ עם בעלה ובנה: דודל שכטר עם רעייתו ובתם

ציונים ותיקים

שמואל וגולדה לרר

ינקו מוסקוביץ׳

מנדל ורחל גלברט

מלך וקילה ברקוביץ׳

בשטפנשטי תרמו גורמים רבים להפצת הרעיון הציוני.

• השליחים שהגיעו מברסביה, ממרכז הארץ ואף מפולין (זכור ביקורו של **נחום סוקולוב** בשטפנשטי, בשנות ה־30, שהתארח בבית משפחת **ריינס**).

מוני (מאיר) זית, השליח הגורדונאי עם צעירים מהעיירה.
יושבים — מימין לשמאל: ראשון: אידל הרשקוביץ׳, שלישי: מנדל פורמן, פרימה גֶרץ, מוני זית, רבקה׳לה אלתרוביץ׳ ולייב לייבוביץ׳.
עומדים — משמאל לימין: לייזר שָׁוומֶר, שלישי: בני טימן, פידלמן ומשה כהן — חתנו של שַׁעיָה קִיוֶוס

• מחנכת דגולה שהגיעה ממוגילוב־פודולסק והתיישבה בעיירתנו — הגב׳ **חנה אייזנשטיין־ברזילי** והפיצה את הרעיון הציוני, ולימדה עברית ותולדות עמנו וספרותנו.

• השכנות עם בסרביה אשר הצמיחה מתוכה סופרים ציונים, חלוצים, עתונאים ומרצים שפקדו את עיירתנו ועשו נפשות למען הרעיון הציוני.

• אישים אינטלקטואלים מקומיים, שניצבו בראש ההנהגה הציונית במקום; הרב **יוסף ברייאר** — רב הקהילה המקומי, עורכי־הדין, האחים **יצחק לצרס** ז״ל ואחיו **משה** יבלח״א, הרב הצעיר **נחומוני** ז״ל שהיה יושב־ראש קרן היסוד במקום, **משה גריסרו**, האחים **דמידאנו**, שהיו גם בין ראשוני העולים לארץ־ישראל ואחרים.

• תנועות הנוער הציוניות: C.T.S. — חוג הנוער הציוני — גורדוניה, השומר־הצעיר, ביתי״ר אשר פעלו בעיירתנו. תנועות אלה הביאו את רוח ההגשמה החלוצית בא״י, ההכשרות שפעלו בסביבה הקרובה והחלוצים שיצאו להגשמה בא״י.

• עמדתו האוהדת של רבנו הצדיק לרעיון הציוני ולעליה. שמעתי מהרבה חלוצים בארץ, כי לפני עלייתם ארצה, הובאו על־ידי אבותיהם לרבי, שהיה מברך אותם בפנים קורנות טוב־לב. זאת, בזמן שרבנים חשובים אחרים נלחמו נגד הרעיון הציוני ובדחיקת־הקץ לעלות לארץ־ישראל בלא להמתין למשיח.

הפעילות הציונית כללה משפטים ציבוריים (האם **יוספוס פלביוס** היה בוגד או לא מי אשם בהתבוללותה של נכדתו של **מנשה** שהתחתנה עם השופט הגוי **פרונזה** וכד׳),

ההכשרה שהקימו בכרם של **לופו הרשקוביץ'**, הרצאות בנושאים ציוניים וכמובן — העליה לארץ־ישראל. החלוצים הראשונים שעלו לארץ־ישראל היו: **חיה ואהרון** וכל משפחת **דמידאנו, שמשון קלקנר, צבי בראונשטיין, שולים (שלום) כהן, יצחק זלמנוביץ'** ורעייתו, **שולים קיטררו־הרשקוביץ', זהבה ודניאל פרץ**, הדודים של **ינקו בודו (בודזאגה), חנה שומר** ו**נוחם צ'רנו** הבן של **שמיל צרנו**.

הציונים ברומניה הקימו בשנות ה־30 מפלגה יהודית־לאומית והיושב־ראש שלה בשטפנשטי היה העו"ד **יצחק לצרס** ז"ל. מפלגה זו השתתפה בבחירות לפרלמנט הרומני ולא אחת הועלו בו בעיות שהטרידו את האוכלוסיה היהודית.

ביוזמתה הברוכה של המחנכת הדגולה **חנה אייזנשטיין־ברזילי** הפכה שטפנשטי למקום שבו נוער וצעירים דיברו עברית. כשד"ר **ברייזס**, יושב־ראש ההסתדרות הציונית ברומניה ביקר בעיירה ושמע בה עברית, הוא התבטא: "שטפנשטי היא תל־אביב של רומניה" גולת הכותרת של אישים שביקרו והרצו בשטפנשטי היה ביקורו של **נחום סוקולוב**, יושב ראש ההסתדרות הציונית העולמית, אשר בתום הרצאתו, טייל ברחובות העיירה וכששמע כיצד מדברים בחופשיות עברית, אמר בלשונו השנונה "בשטפנשטי, אפילו האבנים מתלחשות בעברית".

בשנת 1945 נותרו ציונים ספורים בעיירה: **משה גריסרו** ז"ל והצעירים **חיים גריסרו־קוניס**, איש בית"ר ו**יוסולה (יוסף) מנדרו** לבית **הפנר** ואנוכי, שחזרתי מההכשרה, לאחר שנודע לי על פטירת אבי ז"ל. כל הנוער היהודי היה מאוגד בשלב זה בברית הנוער הקומוניסטי, עד שקמה תנועת הנוער הציונית־סוציאליסטית גורדוניה־מכבי־הצעיר. עם הקמת התנועה, עבר רוב רובו של הנוער היהודי מברית הנוער הקומוניסטי לתנועת הנוער הציונית גורדוניה.
מיסדי ומדריכי הסניף היו **מרצ'ל סטולרו, פאול יוקלש, סולו בירמן, פני סוליצאנו** ז"ל ויבלח"א **מקס בראון** ואנוכי.

גורדוניה — מכבי הצעיר

גורדוניה — תנועת נוער ציונית־סוציאליסטית, נשאה את שמו של **אהרן דוד גורדון**, שהגדיר את עצמו כ"אחד מפועלי התחיה בארץ תחייתנו". הוא עלה ארצה בגיל 48 ולא נרתע מלהתמודד עם העבודות הקשות ביותר. יש האומרים כי לא היה סופר, אולם השאיר חמישה כרכים של כתביו הנפלאים. לא סיים סמינר למורים, אך היה מורה־דרך לאלפים; ברח מעסקנות ציבורית, אולם חבריו שחרו למוצא פיו; הוא לא הגדיר את עצמו כפילוסוף, אולם העלה תפיסה שורשית ועמוקה על מקום האדם בקוסמוס. הוא לא רק כתב ויצר את המונח דת העבודה, אלא יישם אותו הלכה למעשה. התנועה גורדוניה הנושאת את שמו של **א.ד. גורדון**, האמינה באדם כפרט וביכולתו ורצונו החופשי כחזות הכל — כוח הרוח שבאדם, חירותו וחינוכו של האדם. גם ביהדות אנו מוצאים "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים". האדם החופשי, שמרצונו הוולונטרי הוא מחליט להיות אדם, שהוא לא רק בחזקת תובע, אלא בעיקר שואל את השאלה המרכזית: "מה אני יכול לתרום לחברה שאני חי בתוכה?" זה הוביל לרעיון ההגשמה,

חניכות גורדוניה עם חנה שוומר־מורגנשטרן.
מימין לשמאל: חיה אטלה קיגלו (קרוצ׳רו), השלישית: הבת הקטנה של אלי מושידס, השישית: טאובה צ׳וררו־מנדרו, השלישית משמאל: חייווה קרויטורו — בודואגה

הציונות חחרת לעיירה — 1945.
יושבים מימין: פאול יוּקלש, רוּדיק — השליח, דוצה מרקוביץ׳, מקס בְּרָאוּן, לייב מחס, מרצ׳ל סְטוֹלֶרו, כורעים — מימין לשמאל: סולו בִּירְמָן, יוסף הפנר־מנדרו וחיים גריסרו.

מרצונו החופשי של הפרט, למסגרת הקולקטיבית — הקבוצה הקטנה, לא מתוך צווים ופקודות, אלא מתוך הרצון החופשי של האדם. מכאן גם תפיסתו של **גורדון**, על המדינה כשותפות טבעית של הפרט החופשי, שספג ערכי החירות ומתחבר לאחיו, כדי לבנות יחד את הישויות הלאומיות והחברתיות. מ״אדם־אדם״ ל״עם־אדם״.
גורדוניה היתה מראשית דרכה תנועת נוער חלוצית עממית. היא חדרה לשכבות הדלות ביותר והזדהתה עם בני עמלים חסרי כל, שהצטרפו לתנועה זו וראו בה את ביתם.

למעלה ממאה סניפי גורדוניה פעלו ברומניה שלפני המלחמה. מהם כ־50 בבסרביה ובבוקובינה, עד 1940. רק 15 סניפים פעלו ברציפות, משנות השלושים ועד 1949, כשהשלטון הקומוניסטי, בעזרת הייבסקים המקומיים הביא לחיסולה של התנועה הציונית.
בשנות השלושים נוסדה התנועה בעיירתנו שטפנשטי. חברים רבים הצטרפו אליה. רבים מהם יצאו להכשרה ובהמשך — עלו לארץ ישראל.

ב־1945, אנו קבוצת צעירים, הנחנו את היסוד להקמתה מחדש של התנועה בעיירתנו. זכינו לביקורים של שליחים ישראליים **שטרומווסר (יובל), שמואל ראט, שמואל כץ** — מזכיר ראשון בשגרירות רומניה בישראל ואחרים. הפעילות הקיפה את כל הנוער היהודי שעד אז היה קשור לפעילות "איגוד הנוער הקומוניסטי" — .U.T.C

פעילות התנועה בתקופה 1945 — 1948 באה לידי ביטוי בתחומים הבאים:
- הקמת הסניף והפעלתו.
- הקמת ספריה ציונית, אשר כללה את כל פרסומי הוצאת "ביכורים", תולדות העם היהודי של **גרץ** וכל החוברות של תנועת הנוער והחלוץ, ספרים בעלי גוון סוציאליסטי וכללי. שיחות בנושאים ציוניים, יהודיים וסוציאליסטיים.
- לימוד שירים וריקודים.
- הקניית השפה העברית.
- השתתפות בסמינרים מחוזיים ובוועידה הארצית, יציאת חלוצים להכשרות.

גורדוניה — מכבי־הצעיר פותחת שוב שעריה.
המדריכים — בשורה הרביעית: פאול יוקלש, מקס בְּרָאוּן, הרמן אילוֹבִיץ׳ — השליח, יהודה עברון־נכברג, סולו בִּירְמָן, לייב מחס, מרצ׳ל סטוֹלֶרוּ ובהמשך פני סוּלִיצָאנוּ. על אדן החלון משמאל: סרול דְמִידָאַנוּ — דמות ציונית ותיקה (משבט הדמידאנים)

— השתתפות בהגנת האוכלוסיה היהודית, יחד עם נוער יהודי קומוניסטי, בתקופת הבחירות, שבה הועלו נימות אנטישמיות וחששות מפוגרום.
— עליית רובה של האוכלוסיה היהודית לארץ בשלבים, לראשונה החלוצים שבינינו, החל מ־1946 ועד לעליית האוכלוסיה כולה.

בני עיירתנו התפזרו בכל חלקי הארץ — מאילת בדרום ועד קרית שמונה בצפון. בני עיירתנו השתרשו בקיבוצים במושבים, בעיירות פיתוח, וכמעט בכל ישוב בארץ. נדמה לי כי מספר היורדים שמוצאם משטפנשטי, קטן ביותר.

תנועת מכבי

התנועה הספורטיבית הציונית העולמית "מכבי" אמנם נוסדה בתורכיה, ב־1894, אולם לעיירתנו הגיעה בשנות העשרים המאוחרות של המאה הזו ביוזמתו של **מוציקה וולפזון**, שהביא לשטפנשטי את **ברוך ריינס** שהקים את ענף האתלטיקה במקום. שני ענפים זכורים לי: אתלטיקה קלה וכדורגל. אימוני האתלטיקה נערכו באולמי האזיל וההופעות נערכו באולם בית־הספר על־שם נרקיס־לבן, או באולמה של הגב' **בינדר**. התרגילים כללו קפיצות על חמור, קפיצות לרוחק ולגובה, תרגילים על מקבילים, תחרויות ריצה ופירמידות היוצרות מגן דוד וסמלים אחרים.

חברי אגודת מכבי שטפנשטי

הנהגת מכבי בשטפנשטי, בין השנים 1923-1933

מנויי השבועון הציוני ״הילד העברי״ עם היוזם דאז ראובן שוורץ מבכירי השחמטאים של העיירה. יושבים מימין לשמאל: מילו ריינס, סימוניקה ירוביץ, ייז ברנשטיין, קרוצ׳רו, ליקה וינר, נשקו וינר, שמעון הרשקוביץ׳ כורעים ברך דוצה וינטראוב, טנצה קוגלר, נתן ברנשטיין, מוריץ מנדלוביץ, קרול וינר, סוזנה בובולסקו, שלמה קיטלרו והאחרון ינקל אודל׳ס. שורה שלישית: חיווה בודואגה, דוצה בוריכוביץ׳, אורן צרנו, ראובן שוורץ, נוצה בובולסקו, רוזה הייניק, רחל שיוביץ׳, שורה אחרונה: מינה גריסרו, ינקולה מוסקוביץ, איטה קופציק, סוזנה קובליו, גיטל רוטרו, מנדליקה בויום, רצה צ׳ובוטרו, מרצ׳ל סטולרו, טאובה מנדרו, מוטי טימן ובוג׳ו כהן.

הנשפים הספורטיביים, בתום כל שנת פעילות היוו הזדמנות נאותה להציג את השגי צעירינו, שהצליחו לשבור את ״מחסום הפחד״, כשהם מבצעים זינוקים עוצרי נשימה. לא פעם ניתן היה לשמוע מתוך הקהל קריאות התפעלות או חרדה מפי אם מודאגת: ״אוי וויי ז׳מיר (אויה לי) או ״גאט איז מיט דיר״ (אלהים עמך).

קבוצת הכדורגל מכבי היתה גאוות עיירתנו. אני חושב שקבוצת שטפנשטי היתה הטובה במחוז, פרט לקבוצת בית החרושת לסוכר מריפיציני. אף היו מקרים שניצחנו קבוצות שהגיעו מבוטושני. הקפטן ״הנצחי״ של הקבוצה היה **מוריץ פקלר**, הנמצא היום בארץ. בשער עמד **לייב ליבוביץ׳**, המגינים היו **יעקוב צרנו, ינקב־הרש קיטררו** או **יענקל טעמאס.** הקיצונים היו **דוצה בוריכוביץ, דודולה קיז׳נר** או **אורן צרני.** החלוצים היו **מוריצש פקלר, בובי מנדלוביץ׳, קוני גריסרו**, ולא אחת הושאלו שחקנים לא־יהודים כמו המורה **גנגאה** מבובולשטי, **מיחאיצה קדינויו** ו**מיטרוצה סאבה.** לבית החרושת לסוכר היתה קבוצת כדורגל חזקה ביותר, שקבוצתנו היתה מרוצה אם סיימה אתה בתוצאה 3-0 לטובת הקבוצה היריבה.

המשחקים נערכו בשבת אחר־הצהרים, לאחר שבני העיירה נחו ממעמסת הארוחה הדשנה. כל ניצחון הביא שמחה בקהילה, כשם שכל הפסד גרם לעצב של ״תשעה באב״, וזאת עד למשחק הבא, שהשחקנים עשו הכל כדי לפצות ולשקם את הגאווה המקומית.

מפרי עטם של
בני העיירה

מפרי עטם של בני העיירה

קטעים מתוך העדות שמסר משה גריסרו ב״יד ושם״ ב־1960

משה גריסרו היה מראשוני הציונים בעיירה ושימש בתפקידים בכירים בהנהלת הקרן הקימת, קרן היסוד ובפעילות הציונית בכלל.

גריסרו משה
ממיסדי הציונות בעיירה

ראשיתה של הפעילות הציונית בשטפנשטי ״... מיד לאחר מלחה״ע הראשונה התחלנו לפעול בהסתדרות הציונית. התחלנו — קבוצת צעירים, בכך שייסדנו ספרייה בשם ״נוגה״ שליד הארגון הציוני בשם ״**פרץ סמולנסקין**״ בהנהלתו של **זיגמונד שכטר**״.

תעודות הצטיינות שקיבל

״...עבור תרומתי בפעילות בקרן היסוד זכיתי לקבל אות הצטיינות מירושלים. כמו־כן זכיתי לקבל הצטיינות מקומיסר קרן הקימת ברומניה מר **אידוב כהן** ומשליח שהגיע אלינו ששמו היה **שמואל שפירא**.״

ימים קשים בהגלייה

״...בהגלייה ב־1941 בסוליצה ייסדנו מטבח ציבורי לאלה שרעבו ללחם וזאת מתרומתם של בני העיירה. בגלל מעשה זה נעצרנו כבני ערובה עשרה אנשים משטפנשטי — הרב **יוסף ברייאר**, השוחט **גרשון ריינס**, **סמי לרר**, **ינקו פקלר**, אני וחמישה נוספים וכלאו אותנו בסוליצה. בחדר ללא כל שרותים ולאחר־מכן הועברנו לבוטושני לבית־הסוהר ושם, תחת שמירת שוטרים הוחזקנו כחודשיים בבתי־הכנסת השונים״.

השלטון האנטישמי בשטפנשטי

״...המשטרה הלגיונרית (ההיטלראית) בשטפנשטי היתה מורכבת מ**שְׁטֶפָן סְקרוּמֶדָה, ניקוֹלַאִי מְצְאָ פּוֹפָּה** ואחרים שהתנכלו לאוכלוסיה היהודית, היו עורכים חיפושים בבתי היהודים. ראש המועצה המקומית דאז, **קַטַנֶה** היה קורא ליהודים לבנין המועצה המקומית ומענה אותם.

חזרה הביתה

"...בחודש אפריל 1944 חזרתי לשטפנשטי בתקוה כי אמצא דבר־מה מכל הרכוש שהשארתי (היה לי משק עשיר ליד שטפנשטי, טחנת קמח ואחוזה בחכירה).יצאתי מבוטושני ב־9 לאפריל ברגל יחד עם **אברהם־יצחק ברקוביץ**, **הרשקו וינטראוב**, **קרול אידלסון ומוטי־מרקוביץ'־בלן**. הגענו לשטפנשטי בעזרת טרמפים של נהגים רוסיים וכשהגענו לשטפנשטי מצאנו עיר רפאים — ריקה מאדם. במקום היו רק חילים רוסיים במפקדה המקומית. באתי במגע עם ראש המועצה המקומית שאמר לי כי הודיע לאוכלוסיה היהודית שתשוב לשטפנשטי..."

"...מכל האוכלוסיה שהיתה בשטפנשטי חזרו רק כ־150 משפחות. נשארתי שם עד 1946."

עם זכרונות ראשונים

יהודה עברון־נכברג

הפסיכולוגיה המודרנית גורסת כי השנים הראשונות של היצור האנושי וכל מה שעובר עליו לטוב ולרע, מעצבים את אופיו ומשאירים עקבות למשך כל ימי חייו.

הזכרון הראשון הרודף אותי קרוב ל־60 שנה הנו המחזה המדכדך של חנות הורי הריקה, עם מדפים ריקים, לאחר שפשטו את הרגל במשבר של שנות ה־ 29—30. בתמונה עצובה זו אני רואה את אמי ז"ל, הנושאת בזרועותיה את אחותי **סימה** ז"ל שנפטרה לאחר־מכן מדלקת ריאות. אמי, במבט מלא תוגה ועצב הסתכלה עלי והושיטה לי בקבוק ריק ושני ליי (יחידת מטבע דמות פרוטה) ואמרה לי ללכת לחנות דודי, השכן, לקנות בקבוק נפט.

הזכרון השני קשור, לבית שלנו, שניצב במרכז העיירה, שממנו הובילו ארבע דרכים לארבע רוחות השמים. בגלל היותו של ביתנו בצומת, הנחתי כי עיירתי שטפנשטי, הוא מרכזו של העולם.

הזכרון השלישי שלי קשור בהנאה הרבה שחשתי פעם כשניסיתי להקיף בידי את עמוד הטלגרף שלפני ביתנו. כאילו שנסקתי באמצעותו אל המרומים.

שאלתי עצמי, האם הזכרונות הללו, המלווים אותי זה כששים שנה, אמנם השפיעו עלי ועיצבו את אופיי? קשה לתת תשובה חד־משמעית לכך, אולם משער אני כי זכרונות שנטמעו בנפשי ואינני שוכח אותם, השפיעו על קווי האופי שלי: הדלות והשלכותיה, החרדות והחששות, הרגשתי שנולדתי "במרכז העולם" והרצון להתבלט ולנסוק למרומים, יצקו בי תקווה ואופטימיות, למרות כל מה שעבר עלי.

הרב הצדיק האדמו״ר משטפנשטי זצ״ל

ד״ר **מנחם־מנדל ברייאר**

הרה״צ ר׳ **אברהם מתתיהו פרידמן**, המפורסם בשם ״הרבי משטפנשטי״ נולד בזאת חנוכה תר״ח לאביו הרה״צ **ר׳ מנחם נחום** (נפ׳ י״ד כסלו תרכ״ט ומקום מנוחתו ביאסי). סבו הצדיק **ר׳ ישראל מרוזין** (נפ׳ ג׳ חשון תרי״א בסדיגורה) לימד את נכדו האלף־בית עד אות יוד ואמר לו: א איד ביסטו...(הנך כבר יהודי).

הרב הצדיק —
ר׳ אברהם מתתיהו פרידמן זצוק״ל

הרבי ר׳ **מנחם נחום** התיישב בשטפנשטי, בנה לו ארמון מפורסם בשנת תרי״ב ובחצר הקודש חדר מופלא ומלכותי בשם ״משיח׳ס שטיבל״ לאכסן בו את המשיח הגואל כשיבא לגאלנו. חיש מהר התפרסמה שטפנשטי כשרבבות חסידים והמון יהודים סתם נהרו אל הרבי ממשיך שושלת רוז׳ין — חסידות ״תפארת שבמלכות״ כפי שקראו לה, צאצאי המגיד ר׳ **דוב** ממזריץ׳, מחולל החסידות אחרי ה**בעל שם טוב**. עם פטירת הצדיק הראשון משטפנשטי בתרכ״ט הוכתר בנו היחיד הצדיק ר׳ **מתיתל** כפי שכינוהו ל״רבי״ והוא רק בן כ״א שנים. זכה הרבי והמשיך באדמו״רות ארוכה ומפורסמת, למרות שמעולם לא אמר ״תורה״, אלא שותק וצנוע היה בהליכותיו בקודש. בחצר הרבי היו מתגוררים ״יושבים״, והם חסידים מובהקים ואנשי מעשה, לומדים תורה ומתעמקים באורחות החסידות.

רואה אני כבחלום בהקיץ בכל שבת אחרי התפילה ושורה ארוכה של נכבדי העיר עוברים דרך ביתנו ״בית הרב״ בדרכים ל״חצר״ (הויף) לברך את הרבי בברכת ״גוט שבת״, ליהנות מזיו הקדושה ותואר פני מלאך אלקים.

אין לשער את כח האמונה ואהבתם בלי מצרים של החסידים, מעריצי ״הרבי משטפנשטי״. הוא משך והיפנט כל רואיו בהליכותיו בקודש, פניו פני נסיך רוז׳ין, כשעננת צער ויגון נסתר נסוכים על פניו החוורים, שכן לא זכה הרבי להשאיר בן ממשיך השושלת.

בעל מזג טוב ורגיש לצערם של ישראל, מצטער ומשתתף בסבלם, מחזק לב קוראיו

בלחיצת יד חמה, כשהוא מעודד את היהודי בעל הפיתקא באמירתו הידועה: דער אויבערשטער זאל דיר העלפן (העליון יעזור לך).

מעבר לים היו מגיעים לחצר הרבי לקבל ברכתו, ואף הנוצרים העריצוהו כאיש קדוש, המגן על העיר והסביבה. מעולם לא הסתכל על הכסף שהיו מריצים לו.

חובב ציון נלהב, היה קונה ״שקל״ כל שנה, תומך ביד נדיבה בישוב בארץ ישראל.

זכורני את ה״שולחנות״ של הרבי ושתיית ה״לחיים״, נזכר בלחיצת ידו, זוכר אני את ברכותיו האבהיות. כתמונה חיה זוכר אני את הקידוש של שבת של הרבי, כשאבי מורי הרב ז״ל היה מגיש לו תמיד את הכוס לקדש בו השבת. זוכר אני ה״ניגונים״ שלמדנו לשיר בחג ומועד על יד שולחן הרבי, לחזות בנועם הקדושה בחרדת קודש ובשמחה גם יחד, בחינת ״וגילו ברעדה״. הרבי יושב בראש השולחן, עיניו עצומות והוא שקוע הרחק במחשבותיו בעולם העילאי. לעולם לא אשכח העידוד והבטחון שקיבלתי מהרבי כשזכיתי לחסות בצלא דמהימנותא באותם הימים.

בעזרתו נבנו כידוע המושבות הראשונות בא״י: ראשון לציון, זכרון יעקב וראש פינה.

שבעים שנה נהג לכבוד ולתפארת, כשבן־אחותו הרבי ר׳ **מנחם נחום** מאיצקן — שטפנשטי, שהיה מיועד למלא מקומו, נפטר חודש ימים לפני דודו, הרבי הזקן.

הוא נפטר בכ״א תמוז תרצ״ג וארונו הועבר לבית הקברות ״נחלת יצחק״ בתל־אביב על ידי אבי מורי הרב ר׳ **יוסף ברייאר** ז״ל, הרב משטפנשטי וחבר עוזריו יוצאי רומניה ושטפנשטי, שדאגו לקהל מעריציו בישראל לבוא ולהשתטח על קבר רבם הקדוש זצ״ל. זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל.

הרבי הצעיר ר׳ נחומניו פרידמן משטפנשטי

ד״ר **מנחם־מנדל ברייאר**

בשטפנשטי, בחצר הרבי הזקן רא״מ חי ופעל גם בן־אחותו הצעיר **ר׳ מנחם נחום** מאיצקן־שטפנשטי, מי שהיה מיועד למלא מקום דודו האדמו״ר הזקן. ״הרבי הצעיר״ כפי שכינוהו היה בנו של האדמו״ר **ר׳ אברהם יהושע העשל** מאדז׳וד וחתן הצדיק **ר׳ ישראל**, האדמו״ר הנודע מצ׳ורטקוב, נכד הצדיק מרוז׳ין.
תלמיד חכם מובהק, בעל שכל חריף היה **הרמ״ן** הוגה דעות, חכם ארזים ובקיא גם במדעים וחוכמה, בלשון, התפרסם בחבוריו על נושאים פילוסופיים והגנת דברי חז״ל בפני המשכילים. חובב ציון ידוע, היה תומך בישוב היהודי בא״י, קרוב למזרחי. מחבר הספרים דלקמן:

"דברי מנחם", **"פירוש מ"ן על פרקי אבות"**, **"על האמת והשקר"**, **"על היופי"**, **"החלום ופתרונו"**, **"על האדם"**, כולם פורסמו בחייו. חולני וחלש היה הרבי וכך נפטר בכ"א סיון תרצ"ג, חודש ימים לפני דודו הרבי הזקן, בסנטוריום הימלהוף בווינה, אלמנתו ובתו נפטרו בפריס.

כך נסתיימה השושלת המפורסמת לצדיקי שטפנשטי ונשארה לזכר עולם. יהי זכרם ברוך.

החיים הדתיים ורבני שטפנשטי

ד"ר **מנחם־מנדל ברייאר**

זכתה העיירה שטפנשטי ועל כסא הרבנות שלה ישבו רבנים מפורסמים גדולי ההוראה וההלכה, החל מהמאה השש־עשרה ועד ימינו אנו. מתוך תאריכי המצבות הישנות שפיענחתי לפני שנים, מצאתי מצבות עתיקות מתקופתו של המלך **שטיפן הגדול**, שכנראה שעל שמו נקראת העיירה. כפי שידוע לי, שמשו שנים רבות הרבנים לבית **תאומים**, הרה"ג ר' **בצלאל זאב שפרן** (מחבר שו"ת הרב"ז) עד לשנת תרס"ז כשעבר לעיר באקוי. באותה שנה הביא הצדיק ר' **אברהם מתתיהו פרידמן**, המכונה הרבי מטפנשטי את אבי זקני הרה"ג ר' **מרדכי דוב ברייאר** שנולד בהוסיאטין (תרי"ט) ושימש כרב מורה צדק ברוזין באוקראינה שלושים שנה, לכהן כרב בשטפנשטי. גאון אדיר וחסיד הוסיאטין למופת, זכה להערצת בני־קהילתו. נפטר ב־י"ט סיון תרפ"ח ובהלוויתו אמר עליו הרבי משטפנשט: "מיין רב איז געווען אן ערליכער רב" (הרב שלי היה רב הגון). בשנת תרפ"ח הוזמן אבי מורי הר' **יוסף ברייאר** (נולד ברוזין, בז' בניסן תרנ"ד), שהיה לפני זה רבה של ביוולארי־יאסי במשך שש שנים, למלא מקום אבי־זקנו, כ"חזקה", בתור רבה של קהילת שטפנשטי.

אבי מורי הרב ר' **יוסף** כיהן כרב עד לקיץ תש"א (יוני 1941), כשכל הקהילה היהודית שמנתה אז כ־750 משפחות, הוגלתה ברגל יחד עם הרב בראש, לסוליצה השכנה, ומשם לבוטושני, והם דוויים וסחופים, כשעיירתנו שטפנשטי הופצצה ונחרבה כליל על־ידי הגרמנים ימח"ש, במערכת הקרבות עם הצבא הרוסי שכבש אז את בסרביה מעבר לנהר פרוט.

ידועים היו יהודי שטפנשטי כאנשי חסד, אוחזים במדות אברהם אבינו, רחמנים, מאמינים בני מאמינים, תורמים ביד נדיבה לכל קרן צדקה ומפעל צבורי. רובם ככולם שוחרי ידע, דת ולאום, בעיקר הדור הצעיר, בוגרי ביה"ס וגימנסיה, יודעי מסורת אבות ודבקים באמונה עזה ובאהבה רבה לצדיק "הרבי משטפנשט" השוכן בתוכם. כולם תמימי־דרך, בעלי תודעה ונדיבי לב.

החיים הדתיים ורוח החסידות ששררו בעיירה שהתפרסמה בגלל הרבי וחצרו בשטפנשטי, התנהלו כסדרם בשל עינו הפקוחה של חרב דמתא, שעמד איתן על

משמר המסורת ותקנות דרכי העיר. העיירה היתה ידועה כמרכז חסידי וגם ציוני, אירועים ומפעלים תרבותיים, תורניים וחברתיים גם יחד, כולם התמזגו בצביון אחיד של יהודים מסורתיים ולאומנים, גאים בזהוי יהודי מובהק. כיהדות תוססת וערה, התארגנה קהילתנו בשם Comunitatea Izraelita din Stefanesti בעלת שבעה בתי־מדרש כולל בית־הכנסת הגדול על יד הנהר באשוי, נוסף להקלויז של הרבי. אבא הרב ז״ל היה נוהג ״רוטציה״ ומתפלל בכולם, בעיקר בימי החול בביהמ״ד ״שמואל משה״ ו״חברה ג״ח״. בשבתות ובחגים נהג להתפלל בקלויז של הרבי.

בשטפנשטי שימשו שלושה שוחטים: ר׳ **צליק שור, גרשון ריינעס** ואחרון אחרון חביב ר׳ **חיים זנוויל אברמוביץ׳** — חסיד צנוע (הנודע כיום בשם האדמו״ר מריבניצה — רוסיה) ושני המלמדים בשני ה״חדרים״ ר׳ **לייבלה מלמד ויוסף חיים לזרוביץ׳**. כל ה״כלי קודש״ האלו התפרנסו במשכורת מתוך ״הגבילה״ (gabela) או מס השחיטה כנהוג.

הרב **ברייאר** היה ידוע כאנין הרוח, צנוע ואיש האמת למופת. ענוותן וחסיד הוסיאטין ושטפנשטי, התפרסם בתלמודו ובידיעותיו בתורה ובחכמת ישראל, הוסמך לרבנות על־ידי גדולי ההוראה בפולין. איש האשכולות, בקיא בכל מכמני התלמוד והפוסקים, בתורת החסידות, לרבות בקיאותו בפרשנות המקרא ותרגומיו. ידוע היה הרב באהבת ישראל ואהבת ארץ ישראל, אהבה שבערה בלבו כל ימי חייו.

חובב ציון נלהב, שימש כנשיא קרן היסוד, קרן הישוב, מפעל החרדים ונשיא המזרחי בשטפנשטי.

ענוונותו שימשה דוגמא חיה לכל מכיריו. בתור אב בית־דין לא נתן מעולם ליהודי להישבע בבית־הדין העירוני, בכדי להימנע חס־ושלום ממכשול שבועת שוא. לא נשא פנים לאף אחד ומעולם לא הציג את עצמו כרב והזדהה רק בשם **״יוסף״**.

כל הפעולות הדתיות־חינוכיות כדיני תורה, סכסוכים בין אדם לחברו, ענייני שלום בית, בעיות משפחתיות, שיעורי־תורה בהלכה ובהשקפה, שמחות וכדומה — כולן היו חלק מפעולותיו של הרב. דרשן נפלא ומרביץ תורה ברבים, זכה להקים הרבה תלמידים וחיזק לבבות ישראל לאביהם שבשמים.

לעתים תכופות היה בוחן את תלמידי ה״חדר״ וידיעותיהם בתורה וגם את תלמידי ביה״ס העברי ״נרקיס־לבן״ שבעיירה. ניהל מגביות שנתיות למפעלי צדקה לעניים, מעות חטים ונעליים חדשות לילדי העוני, עצים להסקה לחורף לאביונים, טיפת חלב — ספל חלב יומי לילדים עניים בביה״ס — מפעולותיה של הרבנית **מלכה ברייאר** תחי׳, שדאגה להכנסת כלה ולסעודות שבת לעניים. זכורני איך שאבי מורי הרב ז״ל היה נוהג במצוות מתן־בסתר לנצרכים. לא פעם נרתמנו אני ואחי **מאיר** לעגלת חורף עמוסה עצים להסקה, כשבאשון לילה ובחשאי היינו זורקים מעבר־לגדר, לחצרות בתי העניים אשר התביישו לקבל צדקה בפומבי. בסודיות גמורה היו מוזמנים ל״בית הרב״ ועוזבים בלאט כשמעטפת־כסף תחובה בכיסם.

מאוד היה חביב אצל הרבי — האדמו״ר משטפנטשי, שהיה מכבדו ומושיבו לימינו ב״שולחנות״ חג ומועד. כמו־כן היה יושב בדיני־תורה ובוררות יחד עם האדמו״ר

הצעיר **ר' מנחם נחום פרידמן**, שהיה ידידו ומכובדו. מנגן ומנעים־זמירות היה אבא מורי ז"ל, עובר לפני התיבה בימים הנוראים בקלויז, כשאני ואחי **מאיר** עוזרים לו כמשוררים. עם הסתלקותו של הרבי משטפנשטי בכ"א תמוז תרצ"ג מבלי להשאיר נין ונכד למלא מקומו, קם הרב **ברייאר** ויסד "ישיבת בית־אברהם" ע"ש הצדיק, בבנין הרחב של חצר הרבי. בישיבה היו ארבע כיתות לבחורים שבאו גם מערי מולדובה ובסרביה. הרב כיהן כראש הישיבה והרצה שעור בתלמוד ויורה־דעה חינם אין כסף. הישיבה התקיימה עד שנת ת"ש (21/6/1940) כשהרוסים כבשו את בסרביה והגיעו לנהר פרוט — הגבול השכן. עם גירושה של כל הקהילה היהודית משטפנשטי עם פרוץ מלחמת העולם השניה, הגענו לבוטושני — עיר המחוז, יחד עם קהילות אחרות שהוגלו הנה. אבא מורי ז"ל נבחר כיושב־ראש ועדת הרבנים ונתקבל כרב בביהכ"נ ע"ש **"פישל באולינג"** בבוטושני. בשנת תשי"ז היגר לארה"ב ונתקבל כרב ביהכ"נ תפארת **אברהם מתתיהו** האדמו"ר משטפנשטי בברונכס שבעיר ניור־יורק והמשיך להרביץ תורה ברבים. בשנת תשכ"ה עלה ארצה יחד עם הרבנית והתיישב בחיפה כשבנו **מאיר** (חבר קיבוץ בארות־יצחק משנת תש"ו) ומשפחתו קיבלוהו בשמחה, יחד עם רבים מיוצאי רומניה. בשנת תשל"ב התיישב בירושלים והמשיך להשמיע שעורי תורה ברבים.

שימש ברבנות 55 שנים והשאיר אחריו כתבי־יד, פירושיו על התורה והתלמוד. נפטר בט"ז טבת תש"ם ונטמן במרומי הר־הזיתים על יד מחותנו האדמו"ר ר' **מרדכי שלמה** מבויאן.

שני בניו ממשיכים מסורת אבותיהם. בנו הבכור הרב **ד"ר מנחם מנדל ברייאר** משמש כפרופסור למדעי היהדות וד"ר לפסיכולוגיה קלינית בישיבה־יוניברסיטי בניו־יורק, שהוא גם אבי הרבי הצעיר האדמו"ר **נחום דוד ברייאר** — הרבי מבויאן — רוזין בירושלים. בנו השני ד"ר **מאיר יצחק ברייאר**, מחנך מפורסם בירושלים ומנהל ישיבת הר־עציון.

זכרונות מפעילותנו הציונית בשטפנשטי

חיה־לאה מלי־דמידאנו

עליתי לארץ־ישראל בשנת 1934. למרות העובדה שחלפו 54 שנים מאז עליתי, אני זוכרת את העיירה שטפנשטי ורבות מההתרחשויות שחוויתי שם. אתרכז, בעיקר בפעילות הציונית שהייתי שותפה לה.

בתור ילדה הייתי עדה פעילה בהתנצחויות שבקרב הנוער היהודי המקומי, שהתרכז סביב שתי התנועות — "נוגה" התנועה הציונית המקומית ו"איילת־השחר" הקומוניסטית. כך התחילה הפעילות הציונית בשטפנשטי.

הפעילות הציונית התרכזה בגיוס כספים לקרנות הציוניות — הקרן הקיימת וקרן היסוד, לימוד השפה העברית, פעולות תרבות ופעילות ספורטיבית, שהקיפה את רוב

רובו של הנוער. מאוחר יותר פעלו בעיירה תנועות הנוער הציוניות — צ'.ט.ס., מכבי הספורטיבית, גורדוניה, השומר־הצעיר ומספר קטן של נוער בית"רי־רוויזיוניסטי. חברים רבים מקרב התנועות יצאו להכשרה ומשם, לא מעטים עלו לארץ־ישראל.

השפה העברית היתה שגורה בפי רבים מיהודי שטפנשטי ובמיוחד בקרב הצעירים. רובם של ילדי העיירה למדו בביה"ס העברי־רומני ולאחר מכן השלימו את ידיעותיהם בלשון העברית, בקורסים הרבים שנפתחו במקום. לימוד השפה העברית קירב רבים לציונות. זכורה לטובה המורה הדגולה **חנה אייזנשטיין** ז"ל, שכולנו קראנו לה "הדודה". ללא כל צל של ספק, היה לה חלק מכריע בהקניית השפה העברית לבני המקום וכן בהחדרת האווירה הציונית וידיעה מעמיקה על הנעשה בארץ־ישראל ואהבה לארצנו ולעמנו.
הייתי חברה בתנועה הציונית־ספורטיבית מכבי מגיל 15 ועד עלייתי ארצה. מכבי היתה תנועה חלוצית שחרתה על דגלה את הסיסמה "נפש בריאה בגוף בריא". קיימנו פעילות ספורטיבית ענפה, קיימנו שיחות בנושאים לאומיים, ספרותיים, ציוניים ואוניברסליים. ערכנו טיולים בקבוצות, ייסדנו תזמורת ואחת לחצי שנה בערך, ערכנו נשף. הפעילות הספורטיבית נערכה בשלב ראשון בבית־הספר ומאוחר יותר — בבנין האזיל (מושב הזקנים). בערבים היינו מתכנסים באולם הספריה הציבורית. גרתי בקצה השני של העיירה, הרחק ממקום הסניף, אולם דבר לא מנע ממני, בקיץ ובחורף, להיות נוכחת ערב־ערב בפעילות זו.

התקיימנו ממסי החברים, כי לא קיבלנו כל הקצבה. ארגנו תזמורת שניגנה בחתונות והתמורה הכספית נכנסה לקופת הקן. גם הנשפים הכניסו כספים. לעתים הצגנו בעיירות הסמוכות במולדובה ובבסרביה. מדי חודש בחודשו יצאנו לרוקן את הכספים מהקופסאות הכחולות של הקרן הקיימת. אנשי אידיאולוגיה גדולים לא יצאו מתוכנו, אולם המאפיינים שלנו היו חברות כנה, מסירות ואחריות.

כמה מתנועות הנוער הציוני ארגנו קורסים לרכישת השכלה יסודית לבנים שלא זכו לסיים לימודיהם. רבים מהם יצאו להכשרה, תוך תחושה כי הם שווים לכולם והצטרפו אלינו בבניית המולדת שלנו. גם גורדוניה היתה תנועת עממית שהתברכה בפעילות חברתית ותרבותית. רבים מחברי מכבי וגורדוניה עלו ארצה לפני מלחמת העולם השניה.

העיירה היתה ציונית. בכל בית עמדה קופסת הקרן־הקיימת. בט"ו בשבט ישבו אחיותי הבוגרותו תפרו שקיות מנייר בצבע תכלת־לבן אותן מילאו בפירות יבשים ומכרו בבתי התושבים, כשהתמורה מועברת לקרן־הקיימת. מאוחר יותר מכרנו שמן ומצות שהגיעו מארץ־ישראל.

פעם בשנה ביקרו אצלנו שליחים מהמרכז במטרה להתרים לקרן היסוד. ההרצאות וההתרמות היוו עבורנו חגיגה גדולה. התורמים היו עשירי המקום, כשמאחורי המוסד הזה עמד הרבי הצעיר ר' **נחומוני פרידמן**, בן אחותו של הרבי, ששימש כיושב־ראש קרן היסוד במקום. בעקבות ההצלחה של התרמות נוצרו בדיחות ופולקלור, כיצד להצליח במשימה זו.

הפעולות נעשו בהתנדבות. אחד התפקידים שדרש זמן רב היה התפקיד של מזכיר

הקרן הקיימת במקום. לא השתמשנו במודעות וכל הודעה היתה מושמעת על־ידי **לייב לובצ׳יק** שפעם היה מכריז ״ווייבער אין באד אריין״ (נשים, לכו לבית־המרחץ) ״בייגעלעך־פרישע בייגעלעך״ (כעכים, כעכים טריים) או שהיה מודיע כי ״הנואם החשוב... ירצה בבית־הכנסת הגדול בשבת, בשעה זו וזו, בין מנחה למעריב״.

מדי פעם ביקרו בשטפנשטי שליחים מארץ־ישראל כדי לספר ממקור ראשון על הנעשה בארץ ולהגביר את הזיקה לציונות, להתיישבות ולארץ־ישראל. רוב השליחים מצאו אכסניה בבית שלנו.

בקרבת העיר היו שתי פלוגות הכשרה שהתערו בנוף העיירה והכניסו הרבה חיים והתלהבות. ביתנו היה לכולם התחנה הראשונה ומקום מפגש לבני ההכשרות הללו.

תנועת הנוער הציוני היתה פעילה מאוד בעיר שטפנשטי, כך שלאות הערכה קיימה אחד הכינוסים הארציים שלה בשטפנשטי. העיירה כולה לבשה חג, מאות צעירים הגיעו לעיירה, מלאי התלהבות. כל העיר השתתפה בשמחה ומאות הצעירים מצאו אכסניה בבתי־החברים. שירה וריקודים נמשכו עד אור־הבוקר. הכנס התקיים בבית־הספר שהיה קרוב לביתנו. הכנס נפתח ביום הראשון אחרי פסח. בעיר עוד לא היה לחם, כך שכולנו התגייסנו ו״פיברקנו״ ממליגה בכמויות עצומות.

בבית שלנו היינו ששה ילדים. האח הקטן, לאחר שהיה בהכשרה ובשליחויות תנועתיות, עלה ארצה ב־1928, ללא ידיעת ההורים. מאוחר יותר הצטרפנו גם אנחנו, כשבאמצע שנות השלושים עלו גם ההורים, שהיו המבוגרים הראשונים אשר עזבו את שטפנשטי ועלו לארץ־ישראל.

עיירה שנהרסה ואיננה

חנה (שוומר) מורגנשטרן

לעיירה שטפנשטי פנים רבות לה: ערב־רב של אנשים — גויים ויהודים; חילונים ודתיים; עשירים ועניים; בעלי־מלאכה ובעלי־עסקים, כשבין כולם שוררים יחסי־גומלין טובים. הנוער היהודי תוסס, צמא־דעת, כשרוח ציונית פועמת בקרבו.

זכתה העיירה ושימעה חצתה ערים, מחוזות, ארצות וימים. זאת בגלל העובדה שבעיירה שלנו הקים את חצרו, בנו של ר׳ **ישראל** מרוזין וכאן כיהן בנו של ר׳ **מנחם נחום,** למעלה מ־70 שנה, הרב הצדיק **אברהם מתתיהו פרידמן** זצ״ל ״דער שטעפענשטער רבי״. המונים נהרו אל בית הרבי כדי לזכות בברכתו. כאן היו שוטחים לפניו את הצרות והבעיות, מי בעל־פה ומי בעזרת הפתקאות (קוויטלעך). הרבי, בסבר פנים יפות ובהרבה אהבה מקשיב, קורא את הפתקאות ונותן ברכתו ובמקרים רבים — עצותיו. מלווים בברכת הרב היו חוזרים היהודים לבתיהם בתקווה כי הכל יהיה בסדר.

״החצר״ שכנה בקצה הצפוני של העיירה, ממש ״אימפריה״: שער רחב, גן גדול עם עצים עבותים, בית־כנסת גדול עם חדר מיוחד, שבו מתיחד הרבי בשעות התפילה, טרקלינים לימי חג ושמחה, חדרים אין־ספור ולכל חדר ייחוסו ושמו הנשמר מאז הדורות הקודמים (החדר הכחול עם ציוריו הנפלאים, המיועד לקבלת פני מבקרים חשובים, וחדר מיוחד הנקרא ״חדר המשיח״, המשמש גם כעין מוזיאון ובו רהיטים עתיקי־יומין, ארונות עם תשמישי־קדושה). כל פרט מספר על שושלת משפחת הרבי והיחוס שלו. כן היתה שם ספריה עשירה בכתבי קודש ומדע.

לנו, שהיינו שייכים לסגל המשרת את הרב וחצרו, היו לנו זכויות מיוחדות. שערי החצר היו פתוחים לפנינו ואנו זכינו ליהנות מזיו פניו בחג ובמועד: בשמחת־תורה היה יוצא הרבי בריקוד, כשספר התורה בידיו ומשתלב במעגל החסידים הרוקדים.

ליל סדר־פסח בחצר הרבי, כפי שזכור לי, מרגש אותי עד היום: באולם הגדול ערוכים השולחנות, כשהנברשות מעל התקרה מאירות באור יקרות, כלי־אוכל מוזהבים, הסכו״ם מכסף וקערת פסח מיוחדת. השולחן ערוך לפי מנהגי־החג העתיקים, על כל כלליהם ודקדוקיהם. אוכל ושתיה כיד המלך. אורחים מקרוב ומרחוק ואף מחוץ־לארץ. מסביב לשולחן ישובים אנשי החצר על דרגותיהם וקרבתם לרבי. בראש השולחן יושב הרבי, המנצח על הטכס. קריאת ההגדה בהשראתו של הרבי, כאילו המלים עולות השמימה ולנו המסובים ההרגשה, שמלאכי השמים פורשים את כנפיהם עלינו וטוב היה לנו. בטוחים היינו אז ששום דבר רע לא יכול לקרות לנו. לאחר שהרבי פורש לחדרו ממשיכים המסובים בסיפורי מופת ונסים.

הרבה נסים מספרים על הרבי הצדיק. אתאר כאן ארוע שהייתי עדה לו והדבר זכור לי, כאילו קרה אך אתמול. בקצה השני של העיירה פרצה שריפה. להבות האש כילו ושרפו כמעט את כל העיר, בגלל הרוח החזקה שנשבה. כל אנשי המקום עמלים להציל מה שניתן להציל. הלהבות מתקרבות לחצר הרבי והסכנה רבה. קומץ מחסידי המקום הולכים לרבי לבקש את עזרתו. רואה אני את הרבי יוצא משער החצר, נשען על מקלו, עומד מול ענני עשן ואש נוראה והרבי הזכור לטוב מלחש תפילה חרישית ומרים ראשו לשמיים... וראה זה פלא: רוח קלה החלה לנשוב ולשונות האש נעצרו ולאט־לאט השריפה דעכה. כל הנוכחים פורצים בקריאות שמחה והתפעלות: ״שוב התרחש נס״. הרבי חזר לביתו ואני זוכרת כי לא יכולתי לעצום עין כל הלילה.

תהלוכת כלולות לחצר הרבי. כאן, בחצר מעמידים את החופה והרבי הצדיק מברך את הזוג. שמחים ומעודדים חוזרים לאולם החתונות ומיטיבים לבם במטעמים, במשקאות ובריקודים עד אור הבוקר.

כתלמידים בתיכון היינו חרדים מאוד לפני הבחינות. כמה בטחון קיבלנו כשהורינו זכו לקבל המטבע שהרבי בירך עליה, ומצוידים בקמע הלכנו לבחינה בטוחים כי הכל יצלח בידנו.

הרבי הולך ומזדקן ומביאים את בן־אחותו ר׳ **נחומוני** זצ״ל. ר׳ נחומוני, בנוסף לתוארו הרבני נשא בתואר מדעי — ד״ר לספרות ולפילוסופיה. הוא למד באוניברסיטה בווינה. אישיות דגולה, כותב ספרים, ומקורב מאוד לרעיון הציוני.

אני זוכרת את הרבי **נחומוני**, איש גבה־קומה, מאיר פנים לפונים אליו, כולו אומר

כבוד, חריף שכל ודעת, בעל נסיון רב ונותן עצה טובה לכל הפונים אליו. ספרית ענק עמדה לרשותו, מלאה בספרי קודש וספרי מדע בכמה לשונות ובעיקר בלטינית. אנשים מלומדים משחרים לפתחו ומבקשים עצותיו. מאחורי שולחן עבודתו היתה תלויה תמונתו של **הרצל**. כל שנה היה מקבל את שליחי קרן היסוד, תורם ומתרים ומתעניין במוסדות הציוניים, מסביר פנים לנוער הציוני והחלוצי ונותן ברכתו לכל יוזמה תרבותית וציונית. הוא התעניין בבני המקום שעלו לארץ ולי אישית העניק שי לעלייתי ארצה.

אשתו **מרים** היתה תמיד לידו ומשגיחה עליו, כי בריאותו לא היתה תקינה. בתו היחידה שלמדה בווינה היתה באה לחופשה והרבה זמן בילתה יחד עם בנותיו של **אלי שפירא**, ששלטו בגרמנית ובצרפתית.

אבי ז״ל היה ממונה על האגף של הרבי הצעיר, מסדר ודואג לצרכי הבית. אבי שימש לו גם כדובר והיה מלווה אותו בסיוריו ברומניה ובחו״ל. כמה התאכזר הגורל לדמות נפלאה זו. היורש של הרבי הצדיק, שהיה צעיר בהרבה מדודו, נפטר כחודש לפני פטירתו של ר׳ **מתתיהו אברהם פרידמן** זצ״ל.

ננצור לנצח את האהבה לעיירה ששמה שטפנשטי, וזכרם של הרביים הקדושים. יהי זכרם ברוך!

שטפנשטי — עיירה ציונית

אהרון מדיני־דמידאנו

בימים אלה מלאו לי 82 שנה וקצת קשה להזכר במאורעות שאירעו לפני כ־60 שנה ובאנשים שפעלו אז.

בעיירתנו פעל ועד ציוני בראשותו של העורך־דין **יצחק (איציקל) לצרס**. פעולה ראשונה של ועד ציוני זה היה בהגשת עזרה למשפחות של פליטים יהודים שניצלו מהפוגרומים באוקראינה ובקישינוב והתיישבו בשטפנשטי. רובם היו ציונים ודיברו עברית.

דאגנו לבנין שנוכל לקיים בו את הפעילות הציונית, הפצנו את רעיון גאולת העם היהודי, תרמנו והתרמנו את בני־המקום, הבאנו מרצים, הזמנו עיתונים ציוניים ברומנית, באידיש ובעברית. גולת הכותרת של פעילותנו היתה בשטח החינוך. פתחנו גן־ילדים בעברית ביוזמתה של המחנכת הדגולה **חנה אייזנשטיין**. לחצנו על ועד הקהילה להזמין מורים לעברית ולא אחת נתקלה מלאכתנו בהתנגדותם של כמה אנטי־ציוניים בוועד הקהילה, אולם אלה היו בטלים בששים. המורה **חנה אייזנשטיין** לימדה את השפה בשיטה עברית בעברית. תוך כמה שנים הצליחה להקנות את השפה, לא רק לילדי הגן ולתלמידי בית־ספר, אלא גם לצעירים ומבוגרים כאחד. יכולת ללכת ברחוב או לטייל בגן־הציבורי ולשמוע עברית. לפעילות ברוכה זו היתה השפעה

מכרעת על עתיד יהודי העיירה שהתחילו לעלות ארצה, עוד לפני מאורעות הדמים בתרפ״ט (1929). ידיעת השפה העברית עזרה לרבים מהם להקלט בארץ בקלות רבה יותר מאלה שהיו צריכים ללמוד את השפה כאן, תוך דאגה לפרנסתם.

כל בני משפחתנו היינו ציונים, כך שגם ההורים נדבקו מאתנו. בין השנים 1935-1928 עלו כל בני המשפחה וההורים גם כן.

אחי **יהושע** היה ראשון הבנים של משפחתנו שעלה ארצה עם קבוצה שכונתה ל״ג. זו היתה העליה ה־33 מרומניה לארץ־ישראל מאז העליה הראשונה מרומניה בשנת 1880־81, העליה שייסדה את זכרון־יעקב וראש־פינה.

אני אמור הייתי להימנות בין עולי קבוצת העליה ל״ג, אולם ממרכז החלוץ נדרשתי להשאר עוד שנה ברומניה כדי לעזור ולהכין מקומות הכשרה לחלוצים בסביבה שלנו. יחד עם שליחים מארץ־ישראל שהיו בני־בית אצלנו הקימונו סניף הכשרה צנוע בעיירתנו וסניף הכשרה גדול בריפיציני, שם היה בית־חרושת גדול לסוכר, שבעליו **יוסיפוביץ׳** היה ציוני מסור. השליח מארץ־ישראל היה **ראובן שרייבמן־שרי** שהיה שנים רבות מזכיר מועצת פועלי כפר־סבא. חלק מקבוצת הל״ג התמזגו עם קיבוץ חפצי־בה בעמק־יזרעאל המזרחי. אני אישית הצטרפתי לקיבוץ גבעת־חיים בעמק חפר ואני חבר בו עד היום.

תמונות לא הצלחתי לשמור, כי בנמל חיפה באותה תקופה היינו יורדים מהאניה לסירה שהיתה נהוגה בידי ערבי ורק אחרי שעליתי לחוף התברר כי חסר לי תיק עם תמונות, ספרים והיומן שרשמתי בו חוויותי במשך חמש שנים.

משפחת דמידאנו — ראשוני החלוצים שעלו לארץ־ישראל
חנה (שוומר) מורגנשטרן

השנים הן שנות העשרים המאוחרות. העיירה קמה מתרדמתה. מחנכת דגולה מתיישבת יחד עם בתה בעיירתנו. מבסרביה מגיעות ידיעות כי סניפי ההכשרה מוקמים במטרה להכשיר חלוצים לקראת עלייתם לארץ־ישראל. מדי פעם מבקרים אצלנו שליחים, המביאים עמם התלהבות, חזון ובשורה, כי הבית הלאומי ממתין לנו.

משפחת **דמידאנו** היתה הראשונה שבביתם התחילו להתאסף צעירים יהודים כדי לשמוע על הנעשה בהכשרות. הבית הזה מארח את השליחים וממנו יוצאים לכל השכבות של הנוער, כדי לקרב אותם לרעיון הציוני ולהגשמתו. משפחה ברוכה זו מתחילה לשגר את בניה לארץ. לשגר זו אולי לא המלה המדויקת, וזאת משום שהבן הצעיר **יהושע** נסע להבחן בבחינות החיצוניות ומשם, במקום לחזור הביתה, עלה לארץ־ישראל. ההורים לא ידעו כלל, שהבן המזיניק (בן הזקונים) עלה לארץ־ישראל. מקרים כאלה היו מלווים בשמחה מהולה בעצב (באותם ימים, המבוגרים לא עודדו

עליה לארץ). אנו, צעירי המקום הערצנו צעד זה וראינו בו אקט של גבורה. **יהושע** היה בין ראשוני מניחי היסוד של ההתישבות בעמק חפר וממייסדי קיבוץ גבעת־חיים.

משפחת **דמידאנו** משגרת נציג שני במסגרת המכביה: הבת **שושנה** עולה לארץ־ישראל עם בחיר ליבה, **ליבה צוקר** מהכשרת ריפיצ׳ני. לא חולף זמן רב והבן **אהרון** משאיר מאחוריו את החיים הנוחים ועולה לישראל. הוא בין מייבשי הביצות בחדרה ומצטרף לאחר־מכן לקיבוץ גבעת־חיים, שם הוא חי עד היום. **אהרון מדיני־דמידאנו** חי במסגרת זו כ־60 שנה בפעילות מסורה בחיי הקיבוץ. עכשיו באה תורה של הבת **חיה־לאה.** הצעירה החיננית האמיצה משכנעת את הוריה ובאישורם היא עולה לישראל. כאן רואים אותה עומדת על פיגומי בנינים בראשון־לציון, צרובה מקרני השמש ועובדת יום־יום בעבודות בנאות, המתאימות לגברים. תנועת הנשים העובדות מציעה לה להיות בין ראשונות החלוצות בענף העבודה הסוציאלית. במשימה זו הצליחה מאוד וזכתה לשבחים רבים עד לפרישתה לגימלאות. הבת **ליבה** עולה לישראל ועובדת במשך שנים רבות בבית־הספר החקלאי במקוה־ישראל. לאחר מכן מצטרפת לגבעת־חיים ומקימה משפחה עניפה. ההורים **שמאי** ואשתו הטובה והמסורה **בינה** נשארים כמעט לבד (עם משפחה קרובה של **לופו שפינר**) כשכל הילדים נמצאים כבר בארץ. **לייבולה** הוא הבן הבכור. הוא מגיע לארץ ונמנה בין מייסדי קבוצת אבוקה בעמק בית־שאן. הקבוצה התפרקה כעבור זמן וגם הוא מצטרף לשבט הדמידאנים בקבוצת גבעת־חיים. שם נפטר והשאיר מאחוריו משפחה עניפה.

בינה ושמאי דמידאנו —
החלוצים שעלו לארץ בגיל מבוגר

לאחר לבטים רבים מחליטים ההורים לעזוב הכל — בית, רכוש רב, פרי עמל רב־שנים והם עולים לארץ־ישראל. בארץ, הם מתיישבים בראשון לציון היכן ש**חיה־לאה** גרה והאב מקים לעצמו רפת, קונה מספר פרות ובעזרת בתו **ליבה** העוזבת את מקווה־ישראל, מוכרים תוצרתם לבני המושבה.

הבנים בקיבוץ, הבנות — כל אחת בעבודתה. בימי שבת וחג מתאספים כל בני המשפחה בבית החם, המצוחצח והרגוע. כל אורח שבא נהנה הנאה מרובה. זהו בית מפגש לכל יוצאי שטפנשטי בארץ־ישראל.

ביום שישי קורא האבא **שמאי** בעתון, כי ברומניה עלה לשלטון הצורר **קוזה**. **שמאי** חושב בצער על היהודים שנשארו בשטפנשטי ולבו מתמלא צער וכאב ונתקף

בשבץ. כשהילדים באו הביתה, מצאו את אביהם ללא רוח חיים. **אבל כבד השתרר** בבית שהתייתם. המשק חוסל, האם עברה לגור בגבעת־חיים ליד בניה.

יהושע, הבן הצעיר מילא תפקידים ציבוריים מרובים. אהוב ונערץ על כל מכריו. **גם שושנה** ו**אריה** אינם כבר בין החיים.

שושלת־משפחת **דמידאנו** נמשכת: בנים, נכדים ונינים מפוזרים גם בקיבוצים אחרים. משפחה מפוארת של אנשים עמלים, מסורים שפתחו את הדרך לאלפי תושבי עיירתנו הנמצאים היום בארץ.

מזכרונותיו של ציוני משטפנשטי

טוביה זלמנוביץ

שימשתי כחבר בוועדת התנועה של ההסתדרות הציונית במקום, יחד עם החברים **רחל** ו**מוטל גרץ, דוד שכטר** ו**שלמה פינקו.** אירגנו אסיפות מדי חודש בחודשו, שבהן הרצו הרב **ברייאר** ז״ל, **יצחק לצרס** ז״ל, **שמואליק שפירא** מבסרביה, המנהיגים הציונים **מישו וייסמן, דיקמן** וד״ר **ברייזס** ושליחים מארץ־ישראל. **אהרון מדיני־דמידאנו** ואנוכי היינו חברים בסניף איחוד מפא״י ובמסגרת זאת ייסדנו את תנועת הנוער גורדוניה.

נושאי ההרצאות היו: תולדות הציונות, תנועת ההתישבות בארץ־ישראל, תולדות עמנו. רבים מחברי התנועה הכשירו עצמם בפלוגת ההכשרה של גורדוניה בריפיצ׳ני ויצאו משם לארץ־ישראל.

בתחילת שנות העשרים זכתה עיירתנו לקלוט מורה דגולה, שהצליחה לברוח מ״גן־העדן הסובייטי״. המורה **חנה אייזנשטיין** הגיעה יחד עם בתה **מילי.** ארבעה תחומים זכו מפרי יזמתה ופעילותה הברוכה של הגב׳ **אייזנשטיין**.

— הקמת גן־הילדים הראשון וניהולו במשך שנה.
— חינכה ולימדה עברית במשך שש שנים בביה״ס ״נרקיס־לבן״.
— לימדה עברית צעירים ומבוגרים בשעות הערב. עד היום מודים לה אלה שזכו ללמוד מפיה עברית. רובנו נקלטנו בארץ והשתלבנו בה מיד עם עלייתנו.
— ״הדודה״ **אייזנשטיין** היתה ״אנציקלופדיה מהלכת״ בכל הקשור לתולדות עמנו, תולדות הציונות, הספרות העברית וההתיישבות לתקופותיה והעניקה ידע זה לבני עיירתנו באהבה רבה.

בוועד הקרן הקימת היו חברים **דוד שכטר, שלמה פינקו, ישראל מוסקוביץ** ואנוכי. **משה גריסרו** שימש כיושב־ראש הקרן הקימת במקום. בהדרכתו התרמנו בשמחות ובאירועים וכמעט בכל המקרים הייתי בין המתרימים. עם יציאתה של ״הדודה״ ליאסי,

תבענו להביא מורה אחר לעברית. המיועד ללמד אותנו היה המורה **שטיינהוז** מרשקני, שהעמיד תנאים כספיים שוועד הקהילה סירב להענות להם. פנינו לרב **נחומוני** **זצ״ל** והתחייבנו להשלים את החסר. כך נתקבל המחנך **שטיינהוז**, שגם הוא היה מורה בחסד. גם הוא לימד עברית בעברית, השתתף במשפטים ציבוריים, אירגן ערבי שאלות ותשובות בנושאי התיישבות. בנוסף לכך אירגן עונגי־שבת. נעים היה לנו עמו, עד לעלייתו לארץ־ישראל.

בגין ידיעתי את השפה העברית, ממה שלמדתי אצל המחנכת הדגולה **חנה אייזנשטיין** ואצל **שטיינהוז**, בהגיעי ארצה נתקבלתי לעבוד בסוכנות היהודית, כפקיד בקליטת עליה, במחנה העולים שליד המושבה עתלית. בין היתר השתתפתי בצוות הפקידים שקלטו את העולים מרומניה באוניה ״טרנסילבניה״, שהיתה מגיעה בימי ראשון לנמל חיפה. באחת האניות בשנת 1951 זכיתי לקלוט את מורי ומנהיגי העו״ד **יצחק לצרס** ז״ל.

זכיתי לעבוד בסוכנות 30 שנה בענפים שונים: ״דיור לעולה״, ״מבט״. זאת, תודות לשנים הברוכות שלמדתי וקלטתי את השפה העברית, עוד בשטפנשטי.

במסגרת עבודתי גביתי משכר העבודה של העובדים, אחוז אחד מדי חודש והקפדתי כי להעביר סכום זה למגבית.

ברית ־ראשונים.

טוביה זלמנוביץ — ציוני ותיק

בשנת 1954 נתקבלתי לברית ראשונים — אירגון עסקנים ציונים ותיקים בישראל. ב״דיור לעולה״ עבדתי 22 שנים. עם פרישתי לפנסיה בשנת 1980 העניקו לי עיטור — מפתח מצופה זהב של ספריית חדר הרצל בירושלים, וכ״כ המגבית המאוחדת נטעו ח״י עצים ביער ירושלים על שמי.

אני עכשיו גימלאי, הגעתי לשיבה טובה וגר ביחד עם משפחתי בעיר חולון.

מכבי בשטפנשטי

מוריץ פקלר

בשנת 1923, בהשפעת הצהרת בלפור ופריחת התנועה הציונית ברומניה, החליטה קבוצת צעירים בשטפנשטי להקים סניף של התנועה הציונית הספורטיבית "מכבי" בעיירה. היוזמים והמארגנים של התנועה בשטפנשטי לפי סדר הא"ב היו: **דדי אהרונוביץ', ח. איצקוביץ', ננה בובולסקו, יהושע דמידאנו, שושנה דמידאנו, ו. לייבוביץ', ש. פולישטיאנו, אידל קלקנר** ו**יוסוב קרויטורו.**

רוב הנוער השטפנשטאי הצטרף למכבי, כשחיי התרבות והספורט הפכו לחלק בלתי נפרד מעיסוקינו.

הקשיים בתחילה נבעו ממציאת בנין, רכישת ציוד וספרים לייסוד הספריה ותחילת ארגון הפעילות הספורטיבית.

בעיית המקום נפתרה בעזרת ועד הקהילה, שהקצה חדר בבנין ששימש גן־ילדים ולפני פסח — מקום לאפיית המצות.

בשלב הבא, לאחר עזיבת חלק מהמייסדים ועלייתם לארץ־ישראל, צומחת שכבה חדשה בהנהגת התנועה: **פרידה אלתרוביץ, ינקו גריסרו, חיה־לאה דמידאנו, מוציקה וולפזון, שמואל חיימוביץ', שולים כהן, ינקו לרר, לובה מאירוביץ', גיזי רוזנברג** ו**לייב שכטר.** עם עלייתם לישראל של **חיה־לאה דמידאנו** ו**שולים כהן** ובתקווה כי יבואו ממשיכים, נבחרת הנהגה חדשה בהצטרפותם של **רבקה'לה אלתרוביץ', בנו טימן, לייב לייבוביץ', מוריץ פקלר** ו**דוד שכטר.**

בין השנים 1940-1935 שימש כיושב ראש התנועה, עו"ד **משה לצרס** ותקופה קצרה, ד"ר **נידר**.

החל משנת 1928 ועד לעליית הקוזיסטים האנטישמים לשלטון ב־1938, ידעה התנועה הציונית בעיירה תנופה רבה. עם מפלתו של שלטון זה חודשה הפעילות הציונית במשנה מרץ ופסקה עם עלייתו לשלטון של **אנטונסקו**, נציגו של היטלר.

בהמשך לתנועת מכבי ובצידה צמחו התנועות הציוניות לפי הסדר הבא: "הנוער הציוני" ו"גורדוניה" שהיו התנועות הדומיננטיות וברמה צנועה יותר פעלו התנועות "השומר־הצעיר" ו"בית"ר".

מכבי היתה התנועה בעלת הפעילות ארוכת־הטווח ביותר. הפעילות התרבותית־חינוכית כללה:

א. חלוקה לקבוצות גילאיות — ילדים־מקשיבים, צעירים־צופים ובוגרים.
ב. הספריה הצטיידה מדי פעם בספרים בעלי אופי חינוכי־ציוני.
ג. פעילות ספורטיבית — מחולקת לענפים הבאים: התעמלות־שוודית, התעמלות מכשירים, כדורגל, כדורעף, פינג־פונג והבוב — המזחלת הארוכה להחלקה בשלג.

החינוך הציוני היה ביסוד הפעילות של הסניף וכאשר מכבי הקימה נקודת הכשרה משלה, שלח הסניף המקומי שני חברים להכשרה: **ינקו מאירוביץ** ו**דדי שכטר.**

למכביה הראשונה שנערכה בתל־אביב ב־1935 יצאו שני נציגים מעיירתנו: **מינה סגל וטולי קוטר.**

מכבי היתה במלוא תנופתה: הנשפים האמנותים־ספורטיביים הפכו למסורת. בחנוכה ובחופשת הקיץ נערכו נשפים בהדרכתו של המחנך **יוסל לרנר** בתחום הדרמטי ושל **ברוך ריינס** המדריך מיאסי, בתחום הספורטיבי. הוצגו מחזות קצרים, תמונות דרמטיות מהספרות היידית, כמו "אויפן פריפיטשיק" (על הכיריים) ו"קויפט א צייטונג" (קנה העתון), "זאג זשא רביניו" (אמור נא, רבינו) "רייזעלע", "שלאף מיין יענקעלע" (ישן, יענקלה שלי) ועוד. המשתתפים הבולטים בהופעות היו **לובה מאירוביץ׳, רבקה אלתרוביץ׳, ליבה וקסלר** — הסולנית, **ינקו ואברהם גריסרו, בויזה רוזנברג, לייב ליבוביץ׳, ינקו לרר, גיזי רוזנברג, משה ברקוביץ׳, אידל הרשקוביץ׳, לייזר שוומר, חיים־בר דובריש** ואחרים.

בפעילות הספורטיבית, השתתפו: **ינקו גריסרו, לייב לייבוביץ׳, משה ברקוביץ׳, מוריץ פקלר, קוני גריסרו, בובי מנדלוביץ׳ וס. קרוצ׳י.**

הנשפים זכו לתהודה מעבר לגבולות עיירתנו ואנו מוזמנים להופיע בסְבֶני. ההצעה נתקבלה בהתלהבות. יצאנו לדרך בשיירה של כ־20 עגלות (אמצעי תחבורה נפוץ באותה תקופה). יצאנו מצוידים במכשירים הספורטיביים וכל יתר האביזרים. כ־100 חברים יוצאים לדרך עם עשרות דגלי כחול־לבן, כשאנו מתקדמים, תוך שירה.

קבוצת הכדורגל המפורסמת של מכבי שטפנשטי. יושבים — מימין לשמאל: ינקו גריסרו, לייב לייבוביץ׳, וקוּנִי גְרִיסָרוּ. כורעים — מימין לשמאל: דדי שכטר, יַנְקֶב־הרש קיטררו, ודוּדולה קח׳וקרו. עומדים — מימין לשמאל: גִ׳יזִי רחנברג, צליק חיימוביץ׳, בוּבִי מנדלוביץ׳, מוריץ פקלר — (הקפטן), קרול אנצ׳לוביץ׳, דוצה בוריכוביץ׳ וינקו לרר

לא נשכח את קבלת הפנים החמה שערכו לנו בני הקהילה מסבני. הנשף זכה להצלחה מרשימה: מחיאות כפיים בלתי פוסקות בתום כל קטע וקטע, מצד הציבור שמילא את האולם, כשעשרות רבות מתבוננים דרך החלונות הגדולים.

קבוצת הכדורגל שלנו זכתה להשגים מרשימים. השחקנים היו **ינקו גריסרו, אהרון חיימוביץ׳, זיגו רבינוביץ׳, הרווין וקסלר, סטרוליקה בּוֹריכוֹבִיץ׳, דליק חיימוביץ׳, מוצ׳יקה וולפזון** ו**דודולה שכטר.**

מאוחר יותר, בשנים, 1936-1935 השתפרה בהרבה הקבוצה כשנתווספו השחקנים הבאים: **לייב לייבוביץ׳, מרצ׳ל סטולרו, הרשקו רבינוביץ׳, ינקו מאירוביץ׳, וולוול ויינטראוב, ינקו צראנו, בובי מנדלוביץ׳, קוני גריסרו, מוריצש פקלר, ינקב־הרש פיטררו, דוצה בּוֹריכוֹבִיץ׳, דודולה קוֹז׳וֹקרו, קָרוֹל אַנְצְלוֹבִיץ׳, אידל הרשקוביץ׳, אורן צראנו** ואחרים.

היריבים במשחקים היו קבוצות הכדורגל מבּוֹטוֹשָׁנִי, רִיפִּיצֶ׳נִי, סָבֶנִי, בִּיבוּלָרִי, רָשקָנִי, יֶדִינִיץ, פָּלֶשטִי וסוּלִיצָה.
כל הפעילות הברוכה הזו פסקה עם עליית קלגסיו ועושי דברו של היטלר לשלטון.

יסוד ענף האתלטיקה במכבי שטפנשטי

אינג׳ **ברוך ריינס**
ניו־יורק, ארה״ב

בהיותי תלמיד בתיכון יחד עם **מוצ׳יקה וולפזון** ו**לייב פיטרו־לייבוביץ׳** ז״ל ותלמידים נוספים הציע לי מוציקה המנוח לבוא לשטפנשטי בחופשה הגדולה, על־מנת להכשיר את הנוער המקומי בענף האתלטיקה של תנועת מכבי המקומית.
בקיץ 1929, יחד עם משלחת ממכבי יאסי נסענו לשטפנשטי. הצטיידנו בחומר בכתב לאימונים, תווים מוסיקליים, דגלונים וכן ציוד נוסף הדרוש לפעילות ענפי האתלטיקה.

בהגיענו לשטפנשטי התארחנו אצל דודי **גרשון ריינס** ז״ל ששימש כשו״ב וגבאי אצל הרבי הצדיק ומיד התחלנו בפעילות. נוסד ועד בהשתתפותם של **שולים (שלום) כהן, בן־ציון טימן** ז״ל, **לייב שכטר** שאבד בשדות רוסיה, **ליובה מאירוביץ׳** ז״ל, **ציפה אורינג** ו**ינקו לרר** שייבדלו לחיים ארוכים והחיים בישראל, ואחרים.

תוך זמן קצר הכנו הנשף הראשון וזכור לי כי כתבתי על בד לבן ארוך מודעה בלשון זו: ״בואו בהמוניכם לפסטיבל האמנותי־הספורטיבי הגדול של מכבי!״ חצד האמנותי בוצע ע״י החוג הדרמטי, בהציגו מחזה מאת **שלום עליכם**, ש**ברוך ברקוביץ׳**, ז״ל ביים, כשאת הלחנים הכינו **ינקו גריסרו** ז״ל, **ז׳ק רבינוביץ׳** ואחרים.

במוצאי־שבת, באולם הקיצי שבגן־הציבורי, המואר בעזרת גנרטור ש**אידולה קלקנר** ז״ל

הרכיב, הצגנו בפני הקהילה היהודית המקומית כשרבים מהם נאלצו לעמוד מפאת חוסר מקומות ישיבה.

קשה לתאר את ההתלהבות של בני המקום כשהופענו על הבמה עם צעירי המקום שהופיעו עם דגלונים בצבעי כחול־לבן. ובקצב הצעידה הידוע של המכבים החלו להופיע בקטעים: הפירמידות, קפיצות על החמור ותרגילים על המקבילים ובסיום התכנית התיאטרלית. הציבור יצא מכליו מרוב התלהבות כשראו כיצד נערים חלשלושים שביצעו תרגילים עוצרי נשימה. כך המשכתי כמה שנים. מדי קיץ הייתי בא וממשיך להדריך ולהכשיר כוחות הדרכה גם כן. ארגנו נשף ונסענו בשיירה לסבני ופעם אחרת לריפיציני וכן במקומות נוספים בבסרביה.

קבוצת מתעמלות "מכבי" — 1929. שוכבת: שולי אלתרוביץ׳. יושבות — מימין לשמאל: פקו רבינוביץ׳, רוחולה — אשתו של זליג שכטר וטֶמָה שפירא. עומדות — מימין: מלי וכסלר, ציפורה אורִינג וליובה טמאס. עומדות — בשורה העליונה: מינה סגל, גיטל ויינטראוב ופרל סגל, אחותה של מינה (הבנות של חיים־מרדכי)

ב־1935, בהיותי סטודנט בפולטכניקום בבוקרסט הצגתי באולם "ברשאום" קטע מורכב ומסובך כשהסיומת היא עמידת ידיים על המקבילים ורגלי מתוחות באוויר. לפתע אני שומע מתוך הקהל: ברוך הידד, הידד, בראוו. היו אלה בני שטפנשטי, האחים **גדליהו** ו**משה כהן** שלמדו בבוקרסט בבי"ס "הפטיש".

בהתיחסי לימים אלה, בכל שנה אני נפגש עם רבים מבני שטפנשטי, שזכרונות כה נעימים מלווים אותי. אני משתדל להיות יחד עם בני העיירה ביום הזכרון של הרבי הצדיק, הר׳ **אברהם מתתיהו פרידמן** ז"ל.

צעירי מכבי עם מדריכיהם:
יושבים — משמאל לימין: ברוךריינס (הרביעי) שולים כהן וליובה לרר־מאירוביץ׳.
עומדות — משמאל לימין: צפורה אורינג, פרימה גרץ, מינה סגל, החמישית: מלי ריינס, ריבה רוטרו, השמינית — רבקה׳לה אלתרוביץ׳, אדלה מאירוביץ׳, והאחרונה: הבת הקטנה של שולימוני

אני מברך את היוזמה להעלות על הכתב כל מה שעיירה זו ייצגה. יישר כח לכותב ולכל אלה שנתנו ידם להוציא לאור ספר זה.

״הדודה״

מוריץ פקלר

זכיתי להמנות בין תלמידיה הראשונים בגן־הילדים הראשון שנפתח בעיירתנו, ביוזמת ״הדודה״ ובהדרכתה. המשכתי להיות תלמיד שלה בביה״ס ״נרקיס־לבן״ עד כתה ג׳, כשהדודה עזבה את עיירתנו ועברה עם **מילי** בתה ליאסי, כדי להיות קרוב לבתה, שלמדה שם בגמנסיה.

השנים בגן־הילדים ובבית־הספר, בהדרכתה של ״הדודה״ העשירו אותי בידיעת הלשון העברית: היא הקנתה לי יסודות השפה העתיקה, למדתי מפיה שירים עבריים והצגנו הצגות בעברית בנושאים ארץ־ישראליים וחגי ישראל.

״הדודה״ הצליחה ליצור אווירה חמה מאד סביב לימוד הלשון העברית, כך שחלק גדול מבני עיירה התייחסו בחרדת קודש למשימה זו. אציין כי אבי המנוח, למרות

עיסוקיו הרבים, מצא לו זמן להתפנות וללמוד עברית בחוג של מבוגרים ש״הדודה״ לימדה.

כתלמיד תיכון ביאסי, הייתי מבקר אצל ״הדודה״ ותמיד דיברתי אתה ועם **מילי** עברית. אחרי מלחמת העולם השניה שמעתי כי ״הדודה״ **ומילי** עזבו את רומניה והגיעו להולנד, יחד עם קבוצת צעירים מעליית הנוער ומשם עלו לארץ־ישראל.

עם עלותי ארצה פגשתי את **טוביה זלמנוביץ׳**, מתלמידיה הנאמנים וממנו קיבלתי את כתובתה של ״הדודה״. הפגישה עמה היתה מרגשת מאד ומאז ועד יום מותה הקשר נמשך. בחתונתי שהיתה בחוג משפחתי, כיבדה אותנו ״הדודה״ והיתה נוכחת, כאחת מבני המשפחה.

בארץ למדתי עברית באולפן של קיבוץ דברת. למרות העובדה כי הקורס כבר התחיל לפני כחודשיים, הצלחתי להשתלב וזאת תודות ליסודות ש״הדודה״ העניקה לי. באחת השיחות הסביר אחד הלומדים כי זכה ללמוד עברית ביאסי אצל אישה שלא הסתפקה רק בלימוד השפה העברית, אלא לימדה אותם גם הנחת תפילין, התפילות וההפטרה. זאת היתה ״הדודה״!

לא פעם שוחחתי עם חברי משטפנשטי על ״הדודה״ — האשה הנפלאה שכל חייה היו קודש ללימוד השפה העברית ואהבת ארץ־ישראל.

יהי זכרה ברוך.

ברכת הרבי

(כמה דפי זכרונות משטפנשטי)

יוסל לרנר

שטפנשטי היתה עיירה במולדובה, שזכתה ונודעה ברומניה כולה ואף מחוצה לה. והיא זכתה בכך הודות לרבי הקדוש, ר׳ **מתתיהו אברהם פרידמן** זצ״ל, מגדולי הרביים החסידיים בדורו.
הוא היה גדול בתורה, בחוכמה, בקבלה וגם במופתים. יהודים נהגו לנסוע אל הרבי משטפנשטי מערים ועיירות רבות, כדי לקבל מפי הצדיק את ברכותיו הלבביות ועצותיו הנבונות. אל כל אחד שנכנס אליו, התייחס כמו אב אוהב ומסור. לכן העריכוהו ואהבו אותו מאוד.

כמה שבועות לאחר שהגעתי לשטפנשטי ללמד שם עברית, פנה אלי אחד החסידים ושאל אותי:
— אצל הרבי, שיחיה, כבר היית, אדון **לרנר?**
— עוד לא, — עניתי, — עוד לא יצא לי לבוא אליו.

— חבל! :— החווה בידו — בוא אליו במוצאי שבת זו.
נבוכותי מעט ועניתי:
— צדקת. אכן אכנס אליו במוצאי שבת זו.
באתי אל ביתו של הרבי במוצאי שבת. החדר היה מלא יהודים, בעיקר מחסידיו. הדלת של חדרו המיוחד נפתחה ושני גבאים — מלווים הנחו את הרבי אל הקהל, הובילו אותו אל כסאו והושיבוהו. כל הנוכחים החלו לעבור על פניו בזה אחר זה, לומר לו שלום ולברכו בברכת שבוע טוב. אחד הגבאים קרב אלי ואמר לי בשקט:
— גש אל הרבי וברכהו בשבוע טוב.
ניגשתי אליו, הושטתי לו את ידי ואמרתי:
— שבוע טוב, רבי.
הרבי הרים את ראשו, הביט בי ואמר:
— פנים חדשות.
— זהו, רבי, המורה החדש לעברית, — הסביר אחד הגבאים.
— אהה, — אמר הרבי, — אז נשיאת חן, בני, נשיאת חן בעיני אלוהים ואדם.
— אמן! ענו כולם ואמרו, וחייכו אלי.
— אמן! — אמרתי גם אני וכמעט שירדה לי דמעה.

ברכתו זו של הרבי ליוותה אותי במשך כל השנים ונתנה לי כוח להתגבר לעתים קרובות על מכשולים רבים שניצבו בדרכי, בחיי היום יום שלי, בפעילותי ובשאיפותי. שש השנים שבהן לימדתי בבית־הספר בשטפנשטי קשרו אותי קשר אמיץ אל העיירה, אל תלמידי, אל יהודי שטפנשטי ואל חצרו של הרבי.

כתה ד׳ בביה״ס נרקיס־לבן (1938) עם המורים יחזקאל פיינשטיין ויוסל לרנר
יושבות בשורה ראשונה מימין לשמאל:
השישית אנוצה שיבאס, פנצ׳יו וינר, יטי פיטרו והראשונה משמאל: אלקה קיגלמן. יושב — ששי מימין: הרשקו הפנר. עומדים, שורה שלישית: זיגו קרויטורו־קרן, מישו ליברמן וליפא לייבוביץ׳

זה היה שונה מאשר בעיירות בסרביה שהכרתי. היתה שם אווירה של אדיקות דתית וחום אנושי, ובעיקר ידידות. מעלות טובות אלה שררו בעיירה, באו מחצרו של הרבי האפופה תמיד חמימות חסידית ויהדות טובה, ואלה שפעו מתוך תוכם של יהודי שטפנשטי וחדרו אל תוכך בכל החום שקרן בעיירה ובמיוחד בחצר הרבי.

רב הקהילה היה ר׳ **יוסף ברייאר**.
אחד המלמדים היה ר׳ **יוסף חיים**, יהודי עבדקן ובעל סבלנות רבה, שעל קיר חדרו היה תלוי הפרגול הנודע, אך הוא לא השתמש בו. הוא גר לא הרחק מבית־הספר, בשכנות לרב.
המלמד השני היה ר׳ **לייב**, שהיה גם חזן בבית־הכנסת של החייטים.
אחד מחשובי הגבירים בעיירה היה **יונה ויינר**, סוחר בהמות, שהיה מקיים מסחר עם חוץ־לארץ, יהודי עם יד פתוחה, שאהב להושיט עזרה לנזקקים.
כמוהו היה גם הזוג **שמאי ואיטה גולדנברג**, בעלי חנות למצרכי מזון בסיטונאות.
גבירים נוספים היו סוחרי התבואה **אברהם גריסרו**, **שלום ישאנו וליאון גולדשטיין**.

זכתה העיירה והיה לה גם ״טוביה החלבן״ משלה — היה זה ר׳ **יעקב באקאל**, יהודי נצרך, אך מלא הומור ובדיחה. היה כאן גם ״הרשלה אוסטרופולי״ מקומי־**חיים קלימבר**, שנספה לאחר־מכן בערבות רוסיה. העיירה שקקה במיוחד בימי חג ומועד, כאשר בתי־הכנסת היו גדושים והמו מתפללים.
חיי התרבות התבטאו בהרצאות, מפגשים וערבי ספרות. ארגון מכבי היה פעיל ביותר. הפעילות הציונית התרכזה בתנועות הנוער הציוניות גורדוניה, השומר הצעיר, בית״ר ו־צ׳.ט.ס. (Cercul Tineretului Sionist). החלוצים הראשונים של העיירה עלו לארץ־ישראל ב־1928 ואילו ב־1969 עזבו את העיירה אחרוני תושביה היהודים. חלקם הגדול עלו לישראל. הם נמצאים בכל פינות הארץ ופעילים בכל תחומי החיים במדינה.

שש שנות עבודתי כמורה לעברית בשטפנשטי קשרו אותי קשר אמיץ לעיירה ובמיוחד נתפתחה ידידות גדולה ביני לבין המורה לעברית והמנהל **יחזקאל פיינשטיין** ולשני המורים לרומנית — **גיזלה רבינוביץ׳ וינקו סגל**.
כאשר גיזלה נישאה ופרשה מבית־הספר, בא במקומה **יוסף קרויטורו**.

ידידותי החמה לעיירה ולתושביה נוצרה הודות ליחסי הנאה והאנושי כלפי מצד השטפנשטאים, ובמיוחד מצד תלמידי, והתבטאה גם בפגישות־אקראי שנפגשתי עמם כבר כאן, בישראל. יבורכו כולם ברוב אושר, אמן.

נר לזכרו של ברקו סוליצאנו ז״ל — הסטודנט לרפואה והמתמטיקאי הדגול

אינג׳ לופו קורנישטאנו

ברקו היה תלמיד בפקולטה לרפואה, ונחשב לעילוי, בכל שלבי הלימוד. הוא זכה להתקבל לבית־הספר התיכון המכונה ״הגימנסיה הלאומית״ ביאסי, שהיה ידוע בסגל המורים האנטישמיים שלו. מדי שנה היה זוכה בפרס השני, למרות שכמה מהמורים

אישרו לו באופן בלתי־רשמי, כי הוא ראוי לפרס ראשון אבל, מה לעשות... **אתה לא משלנו, יהודי אתה.**

לאחר־מכן למד בפקולטה לרפואה וגם הצטיין כאחד הטובים שבסטודנטים לרפואה. עם עליית השלטון הנאצי הוצאו התלמידים היהודים מהתיכון ומהאוניברסיטה ו**ברקו** ביניהם. בקיץ 1940, כשהגבולות לרוסיה עוד היו פתוחים, החליט לחצות את הנהר פרוט יחד עם אחיו **מוינה**, בתקווה כי ימצאו שם עולם צודק יותר, ללא אפליות והשפלות ויוכל לסיים את לימודיו.

ברקו סוליצאנו

מוינה סוליצאנו

האסון נחת עליו ועל אחיו, כשם שגבה קרבנות כה רבים מבני עמנו. לא ידוע מועד פטירתם ואף לא מקום קבורתם, כפי שלא ידוע לנו מועד פטירתם של בני העיירה הרבים שנפלו ואבדו במלחמה הארוכה שהיטלר, ימ״ש גרם לה.

נזכור את **ברקו**, את **מוינה** ואת יתר בני העיירה ביום הקדיש הכללי.

מי יתן ושורות אלו תבואנה במקום הקבורה של היקרים שאבדו וישמשו כנר זכרון נצחי.

ברקו, במקום הפרחים שאיני יודע היכן להניח, אני מקדיש לך את השורות הללו. אתה, **ברקו**, שהדרכת אותי במסתרי המתימטיקה וקשרת עמי חברות בלתי נשכחת. הגורל רצה שאהיה עד לכל אותם הלבטים וההתייעצויות שקדמו להחלטתך לעבור את הנהר פרוט. עוד נושא אני, עד היום את התוגה שבעיניך באותם רגעים של ציפיות מבשרות רעה שעברו עליך, בלי לתת להם ביטוי מילולי.

יהי זכרך, זכר אחיך וזכר השטפנשטאים
ברוך לנצח־נצחים. אמן

הנוער בעיירתנו —

חיים גרשוני — גריסרו

הנוער התוסס שחי בעיירתנו לפני השואה היה מאורגן בתנועת הנוער "גורדוניה", "השומר־הצעיר", "הנוער הציוני", "בית"ר", "דרור הבונים" והאגודה הציונית־ספורטיבית "מכבי". תנועות אלה חינכו את חבריהן לאהבת־ציון, לתחיית ארץ־ישראל יהודית ותחיית הלשון העברית, לאור חזונם של **הרצל, ז'בוטינסקי,** ו**בן־גוריון.**

האוכלוסיה היהודית בשטפנשטי מנתה כ־3,000 נפש, כשבתוכה האדמו"רים הנערצים ר' **אברהם מתתיהו פרידמן** זצ"ל ובן אחותו ר' **נחומוני** זצ"ל.

הצבא האדום שיחרר את אזורנו ב־8.4.1944 ובכך איפשר חזרתנו לשטפנשטי, לאחר שהייה של כשלוש שנים בעיר בוטושני, בירת המחוז. היינו קומץ יהודים שחזרנו, במטרה להשתקם מחדש בעירנו שטפנשטי.

מספר אנשים שחונכו ברוח היהדות והציונות החיו מחדש את התנועה הציונית בעיירה ואלו הם **אידל נכברג —** כיום **יהודה עברון,** ואנוכי, שיזמנו להקים את תנועת גורדוניה, בית"ר ומכבי, בעזרת נציג הציונים הכלליים **משה גריסרו** ז"ל ונציגי "איחוד" **שמואל סטולרו** ו**מילו בראון** ז"ל.

מדריכי גורדוניה ובוסליה היו **פאוליקה יוקלש, סולו בירמן, מרצל סטולרו** ז"ל וייבדלו לחיים ארוכים **מקס בראון ויהודה עברון־נכברג.** פעלנו במשותף בתחומים הציוניים — גורדוניה, בית"ר, מכבי ואיחוד.

באזכרה שערכתי ל**זאב ז'בוטינסקי** בבית־הכנסת המקומי השתתפו כל הזרמים של התנועה הציונית.

שימשתי כמדריך ומפקד הקן הבית"רי במקום ועזרתי לעלייתם של כמה מצעירי המקום. הראשון היה **יצחק צ'ובוטרו** וחברתו **רמכונה** ועוד כמה זוגות. חלק יצאו לפלוגות ההכשרה וחלק לארץ־ישראל. החבר הקרוב לי ביותר היה השליח **רודיק** מתנועת הנוער־הציוני.

שליחי נציבות בית"ר **אליניו מלצר, מוני אקרמן** ו**פסח גני** עזרו לי לבסס אותן פעולות ציוניות. הייתי היוזם להקמת הסניף הבית"רי והצוה"ר בשטפנשטי לאחר המלחמה, ששכן בבית־**פלדמן**.

לכל פעולה שארגנתי, הזמנתי את כל הסניפים שהיו בעיירה, וכל פעולה כזו זכתה להצלחה. בארץ עבדתי בסוכנות היהודית, במחלקת הקליטה והעליה, עד שפירקו כמה מרכזי קליטה, באשדוד ובעוד במספר מקומות בארץ.

עם מכרי וידידי משטפנשטי —

יונה לבון (בנו של שעיה קיבס־וייס)

אז — להיות איתם מבוקר ועד ערב
לחוש בקירבתם, לחוש בה ללא הרף,
לדעת כי הרגשות, שלא רצינו להצפין
יש מי, שבכל עת, מיטיב להבין.

והיום — להיות איתם,
להוסיף ולשמור מקומם בליבי, מקומי בליבם,
לחפש מלים תואמות ברצוני לברכם,
לספר זכרונותי, להבטיח זכרם
לעולם לא להפסיק להתפעל מכוחם.
ולהיות איתם,
וכל התנהגותם אנושיות אומרת
לחוש בחיוניות שברצון טוב, גוברת
להבין כי הרגישות עדיין כפי שידענו
וההתיחסות נשארה, זהו איש "משלנו".

להיות איתם, להמשיך ולזכור ימים רחוקים
שרק בני שטפנשטי הכירום וזוכרים,
לצפות בתקווה ליום המחר
עם רגש חזק שבליבנו נותר.

להיות איתם והם לדעתי
הסיבה העיקרית להיותי מי שאני,
לדעת שדעתי עליהם ידועה להם היטב
מוערכת ומורכבת, היוצאת מן הלב.

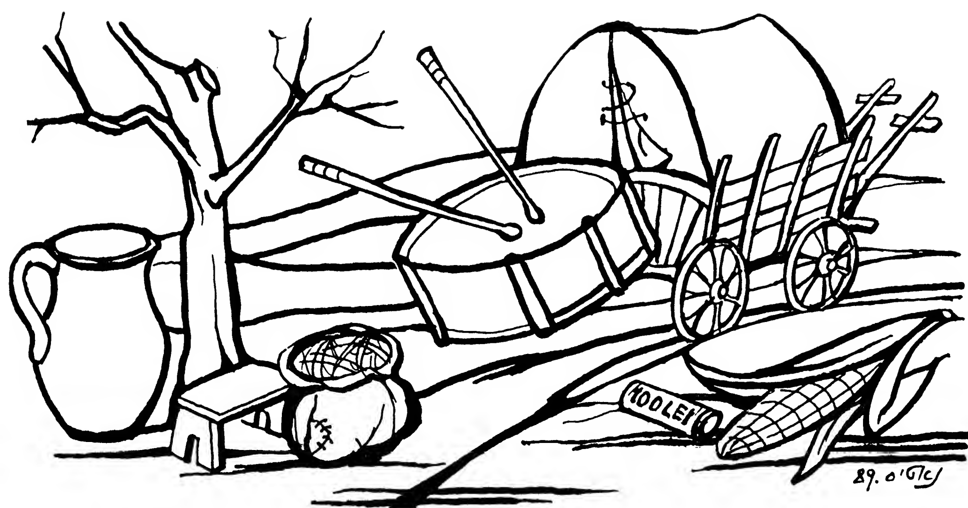
להיות איתם, להוסיף ולמצות משמעות העובדה
כי סערת הלב נולדה שם, בעיירה הקטנה.

מה לי פלוישטי?
מה בוקורשטי?
גאה אני, מאד גאה
שאני — בן שטפנשטי.

ספגתי שם תרבות נפלאה
תרבות של עיירה קטנה,
שלא אחליף עם אף אחד
אשמור אותה עמי לעד.

היו לי ידידים רבים,
בעודנו ילדים
את העיירה "הפכנו"
בצחוק תעלולים.
בתוך שבילי הפרא
צעדנו זה עם זה
ואיש — סודות רעהו
ידענו כה יפה.
רעמי צחוקינו, כה התגלגלו
זקן וטף הכרנו, עלינו הם שמעו.
פרטים רבים ידענו, איש על חברו
לא רק את שמו הכרנו, כי גם את כינויו.
והכינוי מוכר היה, כפי שאומרים, רשמי
בלעדיו האדם שם, לא היה משמעותי.

הווי

הווי

בדפים הבאים אתאר תמונות, אתרים, ארועים ודמויות מחיי עיירתנו. פרק זה מכיל זכרונות שהייתי עד להם ומצאתי לנכון לכלול אותם בספר על עיירתנו.

האסונות שזיעזעו אותי

שטפנשטי נראתה בעיני כמשפחה גדולה, אפילו שבתוכה חיו בעלי מעמדות שונים ומנוגדים באופן קוטבי — מחד גיסא עשירים מופלגים ומאידך גיסא, אביונים מרודים. באסונות שפקדו את העיירה, אסונו של היחיד הכאיב לכל בני הקהילה. אתאר כאן חוויות שחוויתי בתור ילד, אשר זיעזעו אותי ואני נושא אותן מאז ועד היום כשעוצמתן נחלשת אמנם מפאת אבק השכחה והזמן שחלף.

מוצ׳יקה וולפזון

האבל הראשון שנחרת עמוק בליבי, היה עם טביעתו של **מוציקה וולפזון** בנהר פרוט. הוא היה תלמיד תיכון מצטיין, חבר הנהגת מכבי המקומית, אהוב על הכל. כאב דומה חשתי כשבן כיתתי **שיקה חסקל** ז״ל טבע במימי הנחל בשאו בסמוך לעיירתנו. הנהר פרוט גבה עוד שני קרבנות מפלוגת ההכשרה של גורדוניה מריפיצ׳ני. ההלוויה נערכה בעיירתנו וכל בני הקהילה השתתפו בה.

אחד מעשירי העיירה ומאישי הציבור היה **מוריץ רבינוביץ׳**, חתנו של **בנינוביץ**, אחד מבעלי טחנת הקמח חנשטי. למשפחה זו היתה בת ושם עברי לה, **רות**. למרבה הצער, חלתה ילדה יפהפיה זו וכל מאמצי הרופאים להצילה עלו בתוהו. זכור לי הכאב שהקיף את כולנו עם הוודע הבשורה המרה על מותה של **רות**. להורי היתה חנות צנועה, שבה מכרו סיגריות, טבק ובולים. גוי, מבני העיירה נכנס לחנות ואמר: ״אילו זה היה תלוי בי, הייתי מקריב שני ילדים שלי כדי להציל את הבת של אדון **רבינוביץ׳**.

השחפת קצרה אצלנו קרבנות ללא רחמים. מי שנדבק בה, לא קם מערש חוליו. אמנם **לאנק** ו**קוך** גילו בתחילת המאה הזו את גורם המחלה ומהלכה הכרוני הממושך, אולם רק ב־1944 גילו את הסטרפטומיצין שהביא לריפויה של המחלה.

קורבנות המחלה הזו בעיירתנו בתקופה הזכורה לי היו: הבן של **אושר צ׳אושו**, הבן של **לופו וולפנזון** ובאביב אחד נפטרו שתי בנות ממחלה זו — **חסיה**, הבת של **פיני קיז׳נר**, ו**רוזיקה**, הבת של **יוסל אברמוביץ׳**.

ינוחו נפשות טהורות אלה בשלום על משכבן, אמן!

המוסדות ה״קדושים״ —
המשטרה ומשרדי המסים (הפֶּרְצֶ׳פְּצִיָה)

שני מוסדות מושחתים אלה הותירו בלבי זכרונות בלתי נעימים והתרחקתי מהם וממשרתיהם ה״מוסריים״ ככל שיכולתי. כשהזדקקת לשרותיהם של שני המוסדות האלה, זכית בכך, רק בתנאי שנתת שוחד.

המשטרה בעיירה היתה תחת פיקודו של **קפריצה** (עֵז ברומנית) המשכורת והשוחד לא הספיקו לכסות את הוצאות חיי ההפקרות של איש מושחת זה (בעיקר משחקי קלפים), כך שהיה לוקח גם הלוואות מימין ומשמאל. בהיותו לחוץ בחובות רבים, נעתר לעצת אחיתופל של אחד המלווים שלו, שלא קיבל הכסף בחזרה ובלילה אחד (בחודש נובמבר 1936) עצר השוטר המושחת רבים מן הצעירים היהודיים של העיירה, בתואנה שהם קומוניסטים. הצעירים הוחזקו בבנין המשטרה ושהו שם קרוב לשבוע ימים בתנאים קשים ושוחררו רק לאחר שנתנו שוחד לקצין מושחת זה. העניין לא עבר בשקט וועדת ביקורת מחוזית הגיעה לחקור והתוצאה היתה פיטוריו של קפריצה מהעיירה. בחקירה אישר **סמי דחאס** בן העיירה, כי נתן שוחד **לקפריצה**. ״העז״ לא סלח **לדחאס** וב־1940, כשזה עבר לבסרביה וחזר לעיירה, באו נציגי המשטרה באחד הלילות והודיעו לבני הבית, כי הם חייבים להחזיר אותו לרוסיה. מאז נעלמו עקבותיו ויש סוברים כי ידיו של קפריצה היו בדבר.

כל מפקחי המשטרה, — הקומיסרים כפי שכונו, והשוטרים לקחו שוחד — מי יותר ומי פחות. אחד הפך את העניין הזה לנורמה קבועה והיה גובה את ה״יומית״ שלו מכל בעל חנות: 2 ליי ליום. שמו היה **אנדרוניק**, אך רוב בני הקהילה לא ידעו את שמו וכינו אותו ״צוויי לעי״ (שני ליי). באחד הימים עמדתי ודיברתי עם **ינקו רוטרו** ז״ל ו״שומר החוק״ הזה מתקרב ואז פלטתי: ״הנה שני ליי בא״. הוא כנראה שמע את דברי, התקרב אלי ותפס אותי בזרועי, עד שהחוורתי מפחד. אז הבנתי האמרה הרומנית כי ״הפה מכה את ה...

את משרדי הפרצפציה — מינהל המסים תיעבתי בשל הפקידים המושחתים שעבדו שם, ביניהם **רוסו, שָׁלָרוּ וַוסִילִיוּ, אֱרָמְה, גַּפֶנקוּ, צ׳יוֹמָגָה וּדְרָנְגָה.** האחרון היה ממש סדיסט. בתאווה חולנית היה בא לבתי־היהודים שמסיבה זו או אחרת לא יכלו לשלם את המסים בזמן, היה מוציא מהארון בגדי השבת ולעיני כל הקהילה היה משאיר את בני הבית החייבים, מבוישים ומושפלים. אחרי מספר שנים למדתי כי המשרדים הראשיים היו קובעים סכום מסוים, שעל פקידים אלה לגבות מבני הקהילה. הגברים של העיירה שהיה בכוחם לשחד את הפסולת האנושית הזו הסתדרו, כך שעיקר המעמסה נפלה על בעלי ההכנסות הצנועות ביותר.

הנהר פרוט ומימיו הצוננים

מימיו הזכים של הנהר פרוט הביאו ברכה רבה לבני העיירה בחודשי הקיץ החמים. הנהר, המתחיל דרכו מהרי הקרפטים, זורם כ־3 ק״מ מזרחית מעיירתנו. בחודשי הקיץ רזו בני העיירה בכמה קילוגרמים, הן בגלל השחיה הן מסיבות אחרות...

הנהר הזה גבה בתקופתי שלושה קורבנות (**מוצ׳יקה** ושני החלוצים). כדי לרחוץ בנהר זה היינו הולכים ברגל או בעגלה ובכרכרה (בירג׳ה), אוטובוסים לא הגיעו לקו זה. מעטים היו ההולכים ברגל.

רוחבו של הנהר היה כחמישים מטר — ועומקו מעל שני מטר. מימיו היו זורמים ונקיים ושרצו בהם גם דגים לא מעטים.

מלתחות לא היו ובצנעה היינו מתפשטים ומתלבשים בין השיחים הצפופים.

אחרי כיבוש בסרביה ב־1940 וכן לאחר 1946, שימש הפרוט נקודת גבול, כשמשני הצדדים שומרים אנשי משמר הגבול של הצבא האדום מזה והצבא הרומני מזה.

אישית, הפרוט מחזיר אותי לשנת 1941, כשהייתי ״עד״ להכנות לקראת ההתקפה הרומנית־גרמנית, הרבה לפני מועד המלחמה. באביב 1941 שימשתי כעוזר נהג בקו שטפנשטי־טרושששטי. הנהג היה בחור צעיר, גוי, שנהג כלפי בהגינות, ביחס לאחרים שהיו אנטישמים שפלים. היינו נוסעים בוקר בוקר לטרושששטי — תחנת הרכבת הסמוכה. באחד מימי חודש מאי מודיע לי הנהג כי למחרת היום עלינו לערוך נסיעה זו פעמיים: מבוקר ועד הצהרים — הנסיעה הרגילה ואחר־הצהריים שוב לנסוע לטרושששטי על מנת להסיע קצינים רומנים וגרמנים. הוא שאל אותי, אם אני מפחד לנסוע. הואיל ושתקתי, הוא הסיק מכך כהסכמה מצדי לנסוע. בערך בשעה 3 אחה״צ אנו מגיעים לטרושששטי וממתינים בתחנת הרכבת. לא חולף הרבה זמן וכ־30 קצינים גבוהים עולים לתוך האוטובוס. לפי הדרגות שנשאו קציני הצבא הרומני, הבנתי שגם הקלגסים של היטלר הם בדרגה גבוהה. בעוד שהקצינים הרומנים היו שמנים וכבדים, היו קציניו של היטלר דקי־גזרה וזריזים. הגענו לראש הגבעה בכניסה לשטפנשטי. וכולם ירדו מן האוטובוס, עלו על תל וכאן פרשו מפות ורשמו בהן ציונים שונים, תוך הסתייעות בקצין רומני דובר גרמנית. משם נסענו לכיוון הפרוט. כקילומטר מהפרוט עצר הנהג ליד שורת עצים גבוהים. אותי לא צירפו לסיור הרגלי, כשקצין רומני מעיר לי: ״סטרול, תישאר — כאן ליד המכונית, כי מי יודע אם לא תראה מהצד השני של הנהר את איציק, חברך״.

שתקתי, וכי מה יכולתי לענות לו? תמיד החזקתי בכיסי עתון או ספרון, כך שקראתי עד שובם. חזרנו לטרושששטי ובערך בשעה 10.00 בלילה הגעתי הביתה בריא ושלם וסיפרתי קורות אותו יום לבני ביתי.

לאחר שובנו מבוטושני חידשנו את הרחצה בפרוט, אולם לא הרחקנו לשחות כקודם, אלא רק כ־10 מטרים מהחוף. כך נהגתי עד שנת 1947, מועד עלייתי לישראל.

עיירה יהודית בקרב עשרות אלפי גויים

שטפנשטי שכנה במרכזו של אזור חקלאי דשן, מוקפת עשרות כפרים **ועשרות אלפי** גויים. רובם הגדול היו ילידי האזור — מולדובנים מקדמת דנא. חלק קטן מוצאם מבוקובינה, שהתיישבו באזור בראשית המאה, בעקבות חלוקת הקרקעות לאחר שהופקעו מבעלי־האחוזות, אחרי מרד איכרים ב־1907. בשכנות עם היהודים, באזור הדרומי לנו, שכן הכפר בדיאוצי, שכלל שכונה מאוכלסת בצוענים שהתפרנסו בדוחק מעבודות מזדמנות ומסחיבות, רוטנים שמוצאם מאוקראינה, ליפובנים שמוצאם מבסרביה, שגידלו זקנים והיו ידועים באדיקותם הנוצרית, ובודדים ממוצא יווני (**פוטופ**) ופולני (**פיטקובסקי**).

המשכילים שבהם שירתו כעורכי־דין, ראשי המועצות המקומיות, פקידים ומורים. ברמה נמוכה יותר היו בעלי בתי־מרזח ומסעדות, בעלי איטליזים של **מוצרי בשר** (לא כשר), חייטים, נגרים, סנדלרים (המומחה שבהם **ויאֶרשו**). הנחותים שבהם שירתו כסבלים, עגלונים, מנקי רחובות ומשרתות.

היחסים בינינו לבינם היו תקינים ולא אחת נוצרו אף יחסים של עזרה הדדית. עד כמה שזכור לי, תדירות יותר היו המריבות בין יהודים לבין עצמם, מאשר המריבות בין הגויים ליהודים. נוצרו גם שותפויות בין יהודים לגויים (**פטרוצה בלן** עם **איציק פוניס** ובשלב שני, עם **שמואל סטולרו**) הלא־יהודים שבקרבנו היו בדרך־כלל עובדים חרוצים ורבים מהם למדו לדבר יידיש, כך שלא אחת, כשנכנס גוי כזה לחנות היו מזהירים ״דער ערל איז מבין כל דיבור״ (הערל מבין כל דיבור).

היחסים השתבשו בתקופת השלטון האנטישמי הקוזיסטי (37-38) ובתקופת השלטון הנאצי־ (40-41). אולם בשטפנשטי לא נערכו פוגרומים כדוגמת הפוגרומים שהגויים עשו ביהודי יאסי, דורוהוי ומקומות אחרים.

גויה מיוחדת במינה היתה הגב׳ **פֶּטְקוּ** שגרה במרכז העיירה והתפרנסה ממסעדה ברמה הגיינית ירודה ביותר וגם קיבלה מונופול למכירה סיטונאית של טבק, סיגריות ובולים. בעלה היה איכר פשוט וגידל ירקות באזור המערבי של מגרש הכדורגל. אשה זו ״חוננה״ בתכונות מיוחדות של כושר הונאה ורמאות והיתה יכולה לשמש מורה להרבה רמאים. מעולם לא הרימה קולה ובסבלנות אין־קץ היתה סופגת כל העלבונות כאשר נתפסה בקלקלתה. בהיותי ילד נזדמנתי לחנותה, לקנות טבק וסיגריות עבור חנות הורי ואני עד לתופעה הבאה: רוכב נכנס ומבקש חבילת סיגריות. המדם **פטקו** נותנת לו את החבילה והוא אומר כי הכסף נמצא מתחת לאוכף של הסוס, העומד בחוץ. במיומנות הוא עולה על הסוס ומתחיל בדהירה לכיוון הכביש המוביל לבסרביה. היא הזעיקה את השוטר אך מה שנותר לו לשוטר לעשות זה רק לפזר לו מלח על הזנב... אודה כי ראיתי בכך גמול על מעלליה. יחד עם זאת עלי לציין כי ילדיה היו מוכשרים ביותר, פרט לבנה הקטן — **וסליקה**, שהיה ״מאבד קיץ״, כינוי רומני לבטלן. הבת היתה נשואה לקצין העיר, בן אחד היה פקיד בכיר במשרדי מס־הכנסה ובן אחר היה רופא בדרגת רב־סרן בצבא הרומני.

רודף משפטים

סרול בַּרְד היה סוחר תבואה בשכנות עם החצר האחורית של **יונהויינר**. איש זה אהב לנהל משפטים. יתכן כי התאהב כך בעקבות משפט שניהל נגד **ניקולאי פודוצה**, גוי עשיר מטרוששטי, שרצה להיות אפטרופוס על אדמות בעלי האחוזה, שעליהן התנחלו יהודי העיירה. **סרול ברד** התייצב מולו וזכה במשפט. בתור ילד, זוכר אני את הפחד ששרר בעיירה כשגוי זה, **פודוצה** היה נכנס לעיירה בכרכרה ונוהג כאילו ששטפנשטי היתה עיירתו שייכת לו.
משפט שני ניהל **סרול ברד** נגד **לייב לבר** בשל בעלות על מגרש בקצה העיירה, לא הרחק מביתו של **חיים־אידל שוורץ**. מי זכה משפט זה איני יודע, משום ש**לייב לבר** עבר לבסרביה ו**סרול ברד** נפטר. על מגרש זה נבנה בית ואחד מהאחים **זלמנוביץ** התגורר בו לאחר שובנו מבוטושני.

הצוענים בשטפנשטי

״זכינו״ לבוא במגע עם שני סוגים של צוענים: הקבועים — שהתישבו בכפר הדרומי לנו, בְּדִיאוּצִי ועם הצוענים הנוודים, שהיו פוקדים את עיירתנו מדי שנתיים או יותר. הראשונים, היו ביניהם גם עובדים בחקלאות, משרתים או עובדים זמניים אצל בעלי קרקעות בעונות הבוערות. כמובן שהיו גם ״שטרפליטורי״ — גנבים בכל הזדמנות הנקרית להם. זוג כזה היה **בוסויוק** ואשתו. בימי המסחר והירידים היו מהלכים כששק ריק מכסה את הידיים ועיניהם בולשות סביב. כשהבחינו בקורבן המתאים, היו מתקרבים אליו ותוך שניה, ארנק הכסף או הכסף שהוחזק בתוך מפית בד, היו ״מחליפים בעלות״.

הצוענים הקבועים התגוררו בבקתות קש או חימר או בסוכות עשויות מענפי עץ ומכוסים בקרשים או בפחים. נקיון, סדר ואיכות חיים היו דברים שמעולם לא הכירו.

הצוענים הנוודים, שמקורם כנראה מצפון־מזרח הודו היו מגיעים בעגלות המכוסות במחצלאות וניתן לומר עליהם בפרפראזה לביטוי האנגלי: ״העגלה שלי היא מבצרי״.

יש הסוברים כי לרומניה הגיעו הצוענים בתוך הזרם שהגיע לאירופה במאה ה־15. מונים אצלם שלושה שבטים, כשהגדול ביותר הוא השבט **הקלדרש**, שנדד ברחבי הבלקן ובין היתר גם ברומניה וגם לעיירתנו הגיעו. כל קבוצה כזו של צוענים כללה כעשר עגלות עם האנשים, נשים וטף. ראש הקבוצה היה ה״בוליבשי״ שפירושו בתורכית מנהיג כנופיה. בינם לבין עצמם הם קיימו משמעת חמורה והיו נשמעים למועצת הזקנים שהיתה דנה ומחליטה בכל הבעיות החברתיות והכספיות, מועד וכיוון הנדידה, ובכל הקשור עם המוסדות הממשלתיים והמקומיים. הנשים צייתו לזקנות, לעתים ציות מיסטי.

כשהצוענים היו מגיעים לשטפנשטי, היו תוקעים יתד על המאידן — מגרש השוק ומיד החלו בהתארגנותם. כאן נעלמה תרנגולת, שם "בלעה האדמה" כבשה או חזיר וידי המשטרה היו מלאות עבודה. בלילות היו שוחטים את השלל והמאחל היה זולל, שר ורוקד, כשהכל עטוף עשן מצליית הבשר שלא הם עמלו לגדל את בעלי־החיים.

מלאכתם הרשמית היתה ציפוי הדוודים וסירי האמאיל. הם קנו ומכרו כסף וזהב, היו ביניהם שעסקו בצורפות ולעתים מכרו גם זהב מזויף. הצועניות הזקנות היו יוצאות למרכז העיירה כשקונכיות לבנות רועשות בידיהן ומתחילות לנחש עתידן של נשות העיירה התמימות. הבנות הצעירות היו ארוכות שער, שחרחרות ובעלות עיניים מפתות. לבושן ססגוני ולאורך הצמות הבהיקו מטבעות כסף וזהב. הגברים לבשו מכנסים רחבים מקורדרוי, חולצות לבנות עם שרוולים ארוכים עם ריקמה. המכנסים שלהם הצטיינו בכיסים עמוקים במיוחד וזאת כדי לשלשל לתוכם את הפדיון היומי. גם הגברים גידלו שער ארוך ומעליו חבשו כובעים עם תיתורות רחבות.

השכנים של המאידן הודו לאלהים כשהצוענים היו עוזבים את העיירה כשהם מפנים סוסיהם לעיירה הסמוכה — הקורבן הבא.

הבחירות "ההגונות" בשטפנשטי

הבחירות בשטפנשטי התיימרו להיות דמוקרטיות, הגונות וישרות. זכורות לי הבחירות תחת השלטון הפסאודו־דמוקרטי של מפלגת הליברלים והאיכרים־הלאומיים והבחירות "הנאורות" תחת המשטר הקומוניסטי־סוציאליסטי ב־1947. השליטים הרומנים הנאצים לא קיימו בחירות, אלא רק משאלי־עם.

הבחירות נערכו מדי כמה שנים, אם לא היה משבר או איזו שחיתות שנחשפה. הבחירות הזכורות לי, נערכו בחורף קשה של שנת 1934, כשנה לאחר הרצחו של **דוקה**, ראש ממשלת רומניה דאז. הרוצחים היו אנשי "משמר־הברזל", אנשי **קורנליו — זלאה — קודריאנו.** מפקדת חטיבה 37 ששכנה בבוטושני, שלחה גדוד לשמור על הסדר בשטפנשטי ביום הבחירות. אסור היה, — באופן רשמי — למכור משקאות חריפים (נו, ואם אסרו, לא מכרו?). הבחירות נערכו בבנין בית־המשפט. ליד חנות הסיגריות של הורי ניצבו שני חיילים ששמרו על הסדר, כשהם לבושים מדים דקים, והם רעדו ממש מקור. אמי ז"ל היתה מכניסה אותם מדי פעם לביתנו ומכבדת אותם בכוס תה חם. בחורף של 30 מעלות מתחת לאפס היה החייל הרומני לבוש במדים מרופטים ודקים. בקיץ ובחורף חבש אותו כובע,כל זה בזמן שמנהיגיהם המושחתים של המפלגות היו לבושים במעילים וכובעי פרווה חמים, שוכנים בדירות מחוממות ומשגיחים על הבחירות תוך שתיה ואכילה בבתי־המרזח האסורים ל"עמך".

בתום הבחירות ספרו את הקולות והזוכה הרכיב את הממשלה ובכך הבטיח גם את ראשות העיריה לנציג המפלגה המנצחת.

הבחירות ב־1947 נערכו תחת שלטון הקואליציה של **פטרו גרוזה** — נציג האיכרים הסוציאליסטים, **טטָרֶסקו** — הליברל שבגד בעמיתיו, והקומוניסטים **לוּקְרֶציו פְּטְרַשְקָנוּ, וַסִילֶה לוּקָה וְאַנָה פָּאוּקר** (היהודיה). הגויים משטפנשטי ומהסביבה שנאו את הקומוניסטים ואת השלטון החדש שהם הקימו ורובם הגדול הזדהו עם המפלגה הלאומית־איכרית של **מַניו ומִיחַלָקֶה** שנציגיה המקומיים היו העו״ד **ז׳ן סְנְדוּלַקֶה**, המורה **נִיקוֹלַאי בְּדיוּצֶאָנוּ** וסטודנט אחד — **זַכָרְיָה.** רבים מחברי מפלגה זו היו אנטישמים, שמצאו מקומם במפלגה זו כמסווה פוליטי ״הגון״ לדעותיהם הגזעניות. ביסודה, מפלגה זו לא היתה אנטישמית. לפני המלחמה הציבה יהודי בתפקיד סגן ראש העיריה — **לייזר מרקוביץ׳.** בשבוע שלפני הבחירות הורגש מתח קשה בעיירה והתהלכה שמועה כי הנגר **לזר** יצא לכמה כפרים כדי לגייס פורעים נגד היהודים. בתיאום עם המשטרה התגייסנו אנו, הנוער הציוני יחד עם הנוער הקומוניסטי ושמרנו כמה לילות עד יעבור זעם.

הבחירות נערכו ועברו בסדר אולם הפתעה גדולה ציפתה לתושבי המקום עם ספירת הקולות. ציינתי כי רוב תושבי המקום והאזור היו שייכים למפלגה הלאומית־איכרית (כ־10,000 קולות) והיהודים, כ־500 במספר הצביעו עבור המפלגות הקומוניסטית והסוציאליסטית, שהיו עדיפות בעיניהם, לפחות מבחינה בטחונית. כשקראנו את התוצאות בעתון — ראה זה נס — התהפכו היוצרות. 10,000 קולות ניתנו לבלוק המפלגות הקומוניסטית־סוציאליסטית ו־500 בלבד — למפלגה הלאומית־איכרית. ״נס״ קרה כאן...

זכור לי סיפור ששמעתי מפי **ניקולאי קַדינוּ**, ידיד של סבא שלי, חקלאי מבוסס, שכיהן כחבר במועצת העיר. פעם אחת נערכו הבחירות בבית שבו התקרה לא היתה שלמה. הממונים על הבחירות דאגו כי הפרגוד יימצא בדיוק במקום שהתקרה היתה סדוקה וניתן היה לראות דרכה מה מתרחש למטה. הציבו אדם בעליית הגג וציידו אותו בסיר מלא קמח. הנכנס להצביע לא ידע כי העין הצופיה של מפלגת השלטון מפקחת עליו. אם הוא הצביע עבור מפלגת השלטון, הוא יצא נקי. מי שהצביע אחרת, היה האיש מעלית הגג מפזר מעט קמח על ראשו וכשיצא החוצה, החוליגנים היו מכבדים אותו במכות רצח... בחירות ״הגונות״ לעילא ולעילא.

טיפוסים מוזרים

אין לך עיירה שלא יהיו לה הטיפוסים המוזרים שלה. יש משהו מעוות באופיינו, בכך שנהנינו ללעוג לטיפוסים מוזרים ויוצאי דופן אלה.

שלושה הזכורים לי, יתכן כי הם עצמם לא היו מודעים למצבם. הראשון — ד״ר **טרלצקי**, רופא מבסרביה, שהיה פוקד את עיירתנו, אחת לכמה חודשים. רופא זה נחשב לאחד המאבחנים המעולים, אולם חיבתו היתרה לטיפה המרה גרמה לכך, שלרוב לא תיפקד כרופא, אלא ביקר בבתי־המרזח.

הוא לבש תמיד טוניקה מוזרה, סבל ממאניה לקנות כובעים חדשים ולחלק **אותם** לכל מזדמן ולרוב חבש כובעים בסגנון **לנין**.

חולצתו לא ראתה כביסה זמן רב. הזקוקים לו היו ממתינים לו בבוקר מוקדם במקום אכסנייתו או שהיו מלינים אותו בביתם, כדי להבטיח את טיפולו הרפואי בשעות הבוקר המוקדמות, בטרם ייצא לפקוד את בתי־המרזח והאלכוהול יטשטש אותו. עם כיבוש בסרביה עבר לשם ושמענו כי בליל חורף אחד מצאו אותו קפוא על שפת הפרוט. חבל על מר גורלו.

הדמות המוזרה השניה היתה של **מִיחַאי** — המשרת של זוג המורים **בלטה.** מיחאי תיפקד על תקן של משרת ומשרתת כאחת וכנ״ל היה גם לבושו: נעלים **נשיות,** מכנסים גבריים וכובע נשי־גברי. פניו העידו על סבלו הרב, קולו צרם את האוזן וקשה היה להבין את דבריו. לבושו ואופן דיבורו הפכוהו למוקיון העיירה. כשרק היה מופיע ברחובותינו, היינו נטפלים אליו, מכנים אותו במלות גנאי ומציקים לו. לבסוף הוא הצטייד במקל שבעזרתו הצליח להרחיק אותנו.

הדמות השלישית היתה של צועניה צעירה מבדיאוצי, ששרתה בבתי־היהודים ודיברה אידיש. **דוּקִיצָה** היה שמה. רוב ימי שרותיה עשתה אצל **אברום פוילישר** — האופה. בשלב מסוים השתבש דבר־מה אצלה והיתה יוצאת לרחובות כשסיעת ילדים רצה אחריה וצועקים: ״דוקיצה קרע — קרע״ ומשמיעים קול עורב. אז, לפני כ־60 שנה כבר יישמה דוקיצה את עקרונות הסטריפטיז...

דמויות אלו העניקו נופך של בידור לילדים שהשתעממו ולא הבינו כמה מציקים אנו לאנשים שהגורל התאכזר להם.

״השעונים המעוררים״ של העיירה

הקולות הראשונים שבקעו מרחובות העיר בבקרים והעירו אותנו היו קולותיהם של מוכרי הכעכים. כל מוכר כזה היה מתפרנס ממכירת הבייגיולֶך, אבל גם מפרנסות מזדמנות נוספות:
לייב לוּבְּצִ׳יק היה מוכר כעכים בכל ימות השנה, אך בהלוויות היה מהלך לפני מלווי הנפטר עם קופסת פח וקורא בקול: ״סדוקה תוֹסִיל מִמוֶּת״ (צדקה תציל ממוות).

אברום, שרגליו קפאו והיה מהלך בקושי רב, התפרנס ממכירת כעכים ובאותו סל שהיה מחזיק את הכעכים, היה אוסף גם את ערדלי הגומי שהיה מתקן. הוא התגורר עם אשתו **רוחל** וגיסתו **רבקה** במרתף לח מול מפעל הבשר של **אִיזִידוֹר בֶּרְנִישְׁטֶאנוּ.**

אופי הכעכים היו **משה** ו**נחמה כהן**, **אִידל קוֹבְּרְגָרוֹ**, מול המסעדה של **דרנגה** ואביו של **מוֹינֶה**, שתום העין, שגר ליד ביתו של **אידל קוגלר**. הכעכים של פעם היו גם אבות־אבותיהם של הכריכים דהיום.

שבת אחרי הקוגל

שבת אחר־הצהרים ללא פיצוחי גרעינים נחשבה כמפתח ללא מנעול. הגרעינים היו משלושה סוגים: חמניות אפורות, קצרות וארוכות, חמניות לבנות ארוכות, וגרעיני דלעת. הגרעינים היו קלויים בתנורי האופים, לאחר אפיית הלחם.

מי היו מפיצי סחורה חיונית זו? הנערץ שביניהם היה **משה מטוס**, עיוור, ששימש גם כחזן בבית־הכנסת של החייטים, כי ידע את התפילות בעל־פה. הוא היה מגיע עם סחורתו (באמצע השבוע) בתוך שקית נקיה למופת, עם פחית למדידה ומוכר רק גרעיני דלעת שהיו טעימים וקלויים היטב. הייתי מסתכל ורואה כיצד הוא ממשש כל מטבע וידע להבחין את ערכה, לפי הגודל ובליטות ההטבעה. איש זה גר בדירה

צנועה לא הרחק מביתו של **בֶנינוֹביץ.** ר׳ **משה** הקים משפחה טובה עם ילדים טובים. אחת מנכדותיו גרה היום בנצרת עם בעלה **ליפא לייבוביץ׳**, גם הוא שטפנשטאי.

שלוש הדמויות האחרות היו מפלנטה אחרת. הראשונה — **פֶסֶל**, ששירתה את האוכלוסיה המקומית במוצר זה בכל ימות השנה, פרט לימים הנוראים. היא התמקמה בפאתי בית־הקפה של **ליברמן**, הניחה שני השקים לפניה וקיץ וחורף היתה מוכרת את גרעיניה, מדודים בפחית. אשה זו התגוררה יחד עם אמה הזקנה בבקתה עלובה על שפת נחל בשאו ויש אומרים כי נתנה מחסה בביתה לבנות גויות חסרות **גג.** לץ אחד מקומי, (אני משער שזה היה **חיים קלימבר**) חיבר שיר על אודות האכסניה שנתנה לשיקסס:

״אצל הדודה פסל
מהרחוב הצדדי
היכן שגברים נחפזים
מתנות משגרים.
אוי ואבוי לי...״

בשבתות, המונופול היה נשבר ובזירה היו מופיעים שני המתחרים הנצחיים: **פסיה** השניה, אשתו של **חסקל** העיוור, שהיה הקבצן ״הרשמי״ של העיירה **ופייביש שרייער** (הכרוז־באידיש). פסיה היתה אשה נמרצת והביאה לשוק גרעינים קלויים היטב ובאיכות טובה. כנ״ל **פייביש** הכרוז, שכל ימות השנה היה משרת את האוכלוסיה בכך שהיה מבשר על כל הופעת תיאטרון. גם אצלו הגרעינים היו באיכות טובה **פייביש** מכר גם כעכים. שניהם הופיעו עם סלים מלאי גרעינים ושניהם רצו לתפוס את המקום העיקרי במרכז העיירה, כדי שכל היוצאים לטייל לגן הציבורי ולהר יקנו הגרעינים שלהם אבל זה שתפס את המקום קודם, טען כמובן לחזקה ולא אחת הענין הסתיים במריבות ובמהלומות, שסופם סלים הפוכים והסחורה מפוזרת לכל עבר או שני הניצים מתפלשים בעפר.
למחרת יום השבת היתה תעסוקה למנקים — עובדי העיריה, לאחר שבני עיירתנו הצליחו לטחון בשיניהם מאות פחיות של גרעינים וכיסו המדרכות והכבישים, עד שיכולת לחשוב שבני ישראל נמצאים במדבר והמן נופל מהשמיים ומכסה הכל.
אנשים צנועים אלה ״סיפקו״ תעסוקה בפנאי שלנו, בשעות אחרי־הצהריים בשבתות ובחגים וגם להם תודה על כך.

עיירה ללא כינויים כחתונה לא כליזמרים

העיירה היהודית בגולה לא חסרה מתחים שנבעו מחיים בצפיפות רבה, כשאחד מציץ אל תוך סירו של השני, מעמדתם העויינת של המוסדות, שלא היו חסרים פניות אנטישמיות, רוויי שנאה ליהודי. היהודי, עם אמונה בלב באל הטוב, ששיחתו מטובלת בביטויים ״אם ירצה השם״ ו״בעזרת השם״, מחפש את פורקנו הנפשי בתוך הקהילה. הואיל והערכים המוסריים־ההלכתיים מנעו בעדנו מלהתאכזר לזולת, נמצא התחליף בכינויים שהודבקו לאיש זה או אחר בקהילה. לפעמים, הכינוי נובע משם פרטי או

משפחתי או בשל תכונות אישיות או אחרות. שמי בגלות היה **אידל**, נו אז למה לא להדביק לו את החרוז **"אידל מיטן פידל."** אידל עם הכינור... כפתיחת השיר העממי הידוע.

בעיירתנו היתה אשה בעלת ידים ברוכות. היא ידעה להחזיר כל אבר ועצם שיצאו ממקומם. מאחר והיא היתה מצויה תמיד בכל מקום שנדרשה נוכחותה, הדביקו לה את השם **מלכה סְפּוֹדִיק** (כעין "כל־בו").

בסביבות שנות השלושים התיישבה אצלנו משפחה שלמה שבאה מעיירה סמוכה — פרוּמוּשִיקָה — משפחת **איצקוביץ'**. בני משפחה זו היו שחרחרים. הם עסקו במסחר (מכולת, פרוות, חנות בדים). **חיים קלימבר** — הליצן המקומי הדביק להם את הכינוי "שמול — פסטה" הפירמה של משחת הנעלים הידועה באותם הימים.

בית דפוס אמנם היה בשטפנשטי, זה של **מילר** אולם הוא העדיף את בוקרסט והותיר אותנו ללא בית דפוס. **פייביש** היה הכָּרוֹז שבישר לבני העיירה על הצגות התיאטרון האידי, הזמנה הקהל לשמוע נאום ציוני, הזמנה לנשף או הודעה על משחקי הכדורגל. מכאן הכינוי **"פייביש דער שרייער"** — (פייביש הצועק). כרוז נוסף לפניו היה **לייב לובציק**.

בעיירה היה **גרשון** העגלון — הקוטיוגיניק. הדביקו לו את הכינוי **"קלפון"** שפירושו תרנגול מסורס ומפוטם. בנו בכורו **איציק** לא רצה ללכת בעקבות אביו כעגלון ורצה להיות נער שליח בחנות של יוסל **קלקנר**. פעם התרגז עליו אביו ואמר לו. "שמע **איציק**, או שתעבוד אתי על העגלה או שתלך לעזאזל לחנות של **קלקנר**."

לאלו שבאו ממקומות ישוב אחרים הדביקו בדרך־כלל את הכינוי של המקום שממנו באו. לאלה שבאו מדרבני **"דער דורובונר פעלץ"** (הפרווה הדורובנית), **"אברהם פוילישער"** (הפולני), "ביבולארער בעקער" (האופים על־פי מקום מוצאם).

לאחד ששבר את הכוס תחת החופה בתוספת הקריאה "אופאי" הדביקו את הכינוי **"מקס, אופאי"**. בביקורי בבוטושני ב־1969 פגשתי אותו שם. היה מתפרנס מאמירת "אל מלא רחמים" בבית־העלמין.

האנשים שליצנים הדביקו להם כינויים, לא חשו עצמם פגועים או נעלבים בשל כך. יתכן שרבים מבעלי הכינוים מצאו נחמה בכך כי הם ניחנו בתכונות וסגולות חיוביות יותר מאלו חסרי הכינויים.

המצעד היומי של עדר הפרות

היו מתושבי העיירה היהודים, שכדי להשלים את פרנסתם, קנו פרה או שתים לתצרוכת המשפחתית והעודף היו מוכרים לתושבי העיירה. מספוא לא השתלם לקנות, כך שרובם

של בעלי הפרות היו מביאים כל בוקר את פרותיהם לכר המרעה של העיירה, מעבר לנחל בשאו, בואכה בסרביה. הצעדות היומיות של הפרות ברחובות העיירה הותירו עקבות לא אסתטיים ביותר. לפנות ערב היה הרועה משחרר את הפרות הביתה, ואלה היו מטילות את פרשם ברחובות עיירה. ממש חיי טבע. העיריה, שהכשירה את השטח למרעה, העסיקה גם את הרועים והחזיקה על חשבונה פר להרבעה, היתה גובה מס שנתי מבעלי הבקר. לא תמיד בעלי הפרות שילמו המס שהוטל עליהם, למרות הודעתו של הכרוז **בסרב**, כי מי שלא ישלם את המס עד תאריך מסויים, תיכלא הפרה שלו וכך אמנם נעשה. בחצר סגורה ליד ביתו של **פוטופ** רוכזו כל הפרות וכל בעל פרה חייב היה לבוא ולשלם את המס. על כל זה ניצח הפקיד הוותיק של העיירה **בְּדִיאוּצָאנוּ**. מהפדיון שגבה, נהנו גם בעלי בתי־המרזח.

קנינו חלב מבעלי פרות אלו, שלעתים מהלו אותו במעט מים, למניעת השמנת יתר... בבוטושני חשנו לא אחת כי שם זה להפך: מהלו את המים בחלב...

בַּסָרָב המתופף

העיירה לא נהגה לפרסם מודעות בכתב. לצורך זה קנתה את שירותיו של **בסרב** המתופף. הוא היה מופיע ברחוב, מתופף כמה דקות, עד שהתושבים התכנסו מסביבו והוא היה מתחיל לקרוא: "אנחנו... ראש העיר מודיעים". כך היה מתחיל וממשיך עם המסר. פעם — שכל התושבים חייבים להתייצב בבית־החולים, לקבל זריקה נגד טיפוס, פעם — שיש לשלם את המסים, או כל הודעה אחרת מטעם העיריה.
בסרב היה צועני שגר בבדיאוצי. האיש היה אלמן משתי נשים. השלישית, ביודעה את מעלליו תפסה את השלטון בבית. נזכר אני שהוא נכנס פעם לבית־המרזח של **רשלה לייבוביץ** "להרטיב את הגרון" והנה רעייתו ה"חסודה" נכנסת ובלי לומר מלה הקימה אותו על רגליו ונתנה לו חבטת אגרוף שמאלית, ש"ראה כוכבים ירוקים" כביטוי הרומני. הוא לא פלט אפילו קריאת אוי, קם והלך אחריה כילד טוב.

הגדנ"עים היהודים נקראים ל"דגל"

ברומניה של שנות ה־30 הוקמה מסגרת טרום־צבאית כדי להכשיר את בני הנוער לשרות צבאי, אך בעיקר — כדי לבצע עבודות קהילתיות. האימונים נערכו ברובי־דֶמֶה מעץ, שמרחוק נראו כרובים אמיתיים. מפקד המסגרת הזו בעיירתנו היה "הגאון" **גיוֹרְגֶה קוֹמְפְּטָה**. הוא שימש גם כמנהל בית־הספר, שכמה מבני עמנו למדו שם.

זכורה לו שבת סגרירית אחת כשגדוד ה"גדנעים" נוסח רומניה קיבל אימון על־ידי אותו

"גדנ"עים" בשרות ה"מולדת" הרומנית. במרכז — הקצין אקסנטי.
שוכבים — משמאל לימין: סרול קרוץ' ומתֶטִי רוטֶרוּ. בשורה השניה — משמאל: השני: שמחה צוקרמן
והשלישי מימין: אורן צרנו. עומדים: החמישי מימין: יעקב־הרש קִיטְרָרוּ והשמיני: אליעזר פיינשטיין

גאון. האימונים נערכו בקרבת בנין "האוֹבְשְׁטֶה" (בנין הוועד החקלאי). הייתי אז ילד וחשבתי לחובה לעצמי להמצא בכל מקום שבו מתרחש משהו מענין. השתרכתי אחרי הגדוד וצפיתי באימונים המבוצעים על־ידי מחנך אנטישמי זה. כנראה שהמעמסה הזו שהוטלה עליו לא היתה לרוחו כי חשתי שהיה מרוגז מאוד. אחד החניכים, **משה אידלסון** לא ביצע בדיוק את ההוראות של **קומפטה** וזה התנפל על משה והכה אותו מכות נמרצות. הייתי אז ילד בן 9 או 10 ולא יכולתי לשאת כי מכים סתם יהודי. התחלתי להתרחק מהמקום בכיוון לעיירה וכשהייתי במרחק של 20-30 מטר ממקום הארוע, צעקתי במלוא כוחי: "אדון קומפטה, אתה מכה אותו משום שהוא יהודי" ורצתי ככל שרגלי נשאו אותי. שנים לאחר־מכן, כשהייתי רואה "גאון" זה במדרכה אחת, הייתי עובר למדרכה שמנגד.

בדיחות ותעלולים "תוצרת שטפנשטי" וכאלו שהילכו ברחובותינו

חודשי הקיץ הלוהטים היוו את העונה המתה בפעילות המסחרית. בחודשים אלה האיכרים היו טרודים במלאכתם מהנץ החמה ועד שקיעתה: קציר החציר, זריעת התירס, קציר הדגנים והדיש, איסוף הקש, עידור הכרמים, קציר החמניות, התירס, הבציר והמלחת הגבינות דרשו מהאיכר ובני ביתו להשאר ולעבוד בכפריהם. העיירה היתה ריקה והשעמום שלט בכיפה. נו, מה עושים בזמן הזה?

אנסה לתאר כמה מעשים ליצניים שהתרחשו בעיירה ושנחרתו בזכרוני.

חבילת הכסף

חיים קְלִימְבֶּר כעין "הרשלה מאוסטרופולי" מקומי, היה מתפרנס מ"לופט געשעפטן" (עסקי אוויר). יום אחד הוא מוכר עגבניות ומצהיר עליהן "נשים אדומות" ולמחרתו מוכר מלפפונים ומכנה אותם "גברים ירוקים". כל זאת בעגלה וסוסון שכולו עור ועצמות. הוא עצמו היה כבן 30, גבוה ומעט כפוף ובעל קול טנור. היה ידוע בשטפנשטי במעשי הליצנות שלו. באחד מימי הקיץ המשעממים, נטל קלח־תירס, גלגל אותו בנייר לבן, קיפל את הקצוות ורשם עליו 500 לֵיי (המטבע הרומני). מקובל היה להכין חבילות כאלו של מטבעות. לאחר שנוכח לדעת כי אין אדם ברחוב, הניח את החבילה באמצע הרחוב וחזר לשבת על כסא בקונדיטוריה של **פוטופ**. לא עובר זמן רב וה"קרבן" הופיע. האיש שעבר, ראה את החבילה, כשהסכום בסך 500 ליי בולט לעין. האיש מביט כה וכה ורוצה להרים את החבילה. **חיים** מזנק תוך שניה, כשכל אחד מהם אומר כולה שלי. (שוטר המקום נעלם, כי ידע שאם התרגיל יצליח, יקבל גם הוא עצם). לאחר משא־ומתן מייגע הסכים **חיים קלימבר** "לוותר" על החבילה, תמורת 200 ליי. הכניס את הסכום לכיס, נכנס לקונדיטוריה של **פוטופ** ויצא בדלת האחורית — ולך תחפש אותו. ה"מאושר" שמצא את ה"כסף", כשגילה את התרמית, חזר וחיפש את **חיים**, אך זה נעלם, כאילו בלעה אותו האדמה.

חבית גבינת הכבשים

בעל עדר כבשים הביא לעיירה חבית גבינת כבשים מלוחה שטעמה כטעם גן־עדן — ועם ממליגה היתה נחשבת למעדן ממש. סוחר מקומי עומד אתו על המקח ולאחר שמסכימים על המחיר, שוקל הסוחר את החבית. החבית המלאה שקלה 18 קילו. הסוחר מרוקן את הגבינה ולאחר־מכן שוקלים את החבית הריקה והנה נס גדול קרה כאן. החבית המלאה שקלה 18 קילו ואילו לאחר שרוקנו אותה, שקלה החבית הריקה... — 19 קילו...
עומד מוכר הגבינה נבוך כולו, מסיט את הכובע אל אחורי ראשו ואומר: "תגיד לי אדוני הסוחר, לפני שהבאתי לך את הגבינה, הייתי חייב לך דבר מה?"
סוחר כזה לא איפיין את סוחרי העיירה.

אלקה בואי, אמך קוראת לך

לאחר ש**אלקה** התחתנה עם בחיר ליבה, נפטרה אמה. כחדשיים לאחר פטירתה, מחליטים כמה בחורים משועממים להבהיל את הזוג הטרי. באמצע לילה חשוך אחד

התעטפו בסדינים לבנים, נכנסו לחצר ביתם של הזוג הישן, התקרבו לחלון חדר השינה שלהם, דפקו בחלון ובקול בכייני קראו: "אלקה בואי, בואי, אני אמך הקוראת לך". יש אומרים כי בני הזוג לקו בהלם ואכן, כמעט הצטרפו אל האם המנוחה.

מחירה של תרנגולת

ברל בקול ניגש לגויה שהביאה תרנגולת למכירה.

— כמה את רוצה עבור הפרגית? שואל **ברל**.

— אני רואה שאתה אדם מבוגר, מצאת לך ממי לצחוק, — משיבה הגויה.

— נו, את לא רואה כי בנשיפה אחת היא עפה? נו טוב, כמה את רוצה עבורה? ממשיך **ברל**.

— 100 ליי — עונה המוכרת.

מגרד **ברל** בפדחתו ועושה לו חשבון: 100 ליי היא מבקשת, 75 ליי היא מתכוונת, 50 ליי היא שווה.

— תגידי, אישה, את מוכנה למכור אותה ב־25 ליי?

המחלה של דְרָנְגֵה

דרנגה היה שיכור כלוט. הוא מתקרב ל**שלמה קוניס**, יהודי שנון ואומר לו: "אדון שלוימה, יש לי מחלה להכות אותך (ברומנית למלה מחלה גם המשמעות של חשק) עונה לו שלמה קוניס: **דרנגה,** כל המחלות שיהיו לך, רק לא מחלה זו.

תכנית העבודה השבועית של ר' יענקל בקול

יענקל בקול היה ידוע ביושרו ובמוסריותו. זה לא הפך אותו לרוטשילד, אבל האיש היה שמח בחלקו ולא איבד את האופטימיות והאמונה באל. בשבת, בבית־הכנסת הוא מספר לחברו על עבודתו בשבוע האחרון: "ביום ראשון חשבתי לנסוע לעיירה הסמוכה סְבֶני, ביום שני. ביום שלישי הייתי כבר מוכן לנסיעה ביום רביעי, אולם אם למחרת יום חמישי, ומיד אחריו יום שישי, תגיד אתה, בערב שבת כדאי לצאת מן הבית?"

רווח של עשרת אלפים ליי ביום

יענקל בקול נכנס בבוקר אצל **איציק ציפורס** ואומר לו: "ר' איציק, הבוקר הרווחתי 10,000 ליי. **איציק** ידע כי **יענקל בקול** מסוגל להרוויח 10,000 כמו שהוא, איציק, יכול להרוויח מיליון ליי...

"נו, תגיד ר' **יענקל**, איך הרווחת סכום כה מכובד?"

עונה לו יענקל: "יהודי שבא מאמריקה כדי לקבל את ברכתו של רבנו הצדיק, נסיעתו אורכת כחודשיים, שבהם איננו עובד. הוא קונה כרטיס באניה הלוך ושוב, מעיר הנמל ועד לשטפנשטי הוא מוציא כסף רב נוסף. לרבי הוא חייב להשאיר פדיון, לאט לאט זה מגיע ל־10,000 ליי. הבוקר נכנסתי לרבי וזכיתי לברכתו. אז תגיד לי ר' איציק, האם לא הרווחתי הבוקר 10,000 ליי?"

מיהו גנב?

חיים קלימבר פוגש את **משה גנב.** אומר **משה**:
— חיים, שמעתי כי אמרת עלי שאני גנב.
עונה חיים:
משה, זה שאתה גנב זה נכון,אבל אני נשבע לך כי אני לא אמרתי.

מצבה לאדם חי

יוסל אלפרין היה רווק זקן, שרוב הזמן גר בביתו של **טימן** — קרובו. האיש התקרב לגיל זקנה והחליט לא ליפול למעמסה על הקרובים. הוא קנה לו חלקת קבר ואף הקים לעצמו מצבה וחרט עליה את שמו: **יוסל אלפרין.** "כך לא אטריח את הקרובים לאחר מותי" — הסביר.
יוסל וקסלר עבד כל ימות השבוע בטחנת הקמח בצ'וצ'וליה והיה בא הביתה רק בשבתות. פעם נשאר בעיר למחרת השבת והלך לבית העלמין ביום האזכרה להוריו והנה בין היתר רואה הוא מצבה שעליה היה כתוב "יוסל אלפרין". הוא הניח כי בזמן שהיה **בצ'וצ'וליה,** נפטר כנראה **יוסל אלפרין.** הדבר לא היה מקובל אז שיהודים חיים מכינים לעצמם מצבות. והנה באחד מימי הסתיו הגשומים הולך **יוסל וקסלר** לתומו ברחוב ריק מאדם ומי בא לקראתו? **יוסל אלפרין** — החי־המת. הצעקה שצעק **יוסל וקסלר** החרידה והבהילה חצי עיירה. היו צריכים להביא לו אשה מגרשת שדים שתוציא אותו מן ההלם.

תרופה מועילה

סיפור מפיו של ד"ר **טרלצקי** כפי שסיפרה לי **אתל פינשטיין־דונאייבסקי.**
בחורה נאה נכנסת לבית המרקחת ומבקשת מהרוקח תרופה לשפתיה הסדוקות.
מתבדח הרוקח: "גבירתי, רק נשיקה טובה תרפא אותך".
בצד עמד אדם זקן שסבל מטחורים. בקול תחנונים הוא פונה לרוקח: "אדוני הרוקח, אולי התרופה הזו יכולה לעזור גם למחלתי?"

זה לא אבטיח...

בוריך (ברוך) ריבנס היה חייט בעיירתנו. לא היה שני לו בתעלוליו. פעם הוא לקח מידות מבריון רומני בגובה של שני מטר, כשהוא משכיב אותו על השולחן וכל השכנים באים וצופים חינם בקרקס.

תעלול כמעט אכזרי עולל ל**איציקוביץ'** — "שמול פסטה".

איציקוביץ' זה סבל משבר בולט מאוד. האיש התקרב לעגלת אבטיחים בכוונה לקנות אבטיח. למזלו הרע, ליד העגלה נמצא מיודענו **בוריך ריבנס.** זה ניגש לגוי ולחש לו באוזן כי היהודי — הכוונה ל**איציקוביץ'** — גנב אבטיח והחביא אותו במכנסיים. הגוי התרגז, ונזף ב**איציקוביץ'**: איך זה אדם זקן כמוך מסוגל לגנוב אבטיח, שכה הרבה עמל השקעתי בו? היהודי מנסה להסביר לו כי הוא חולה. בינתיים **בוריך ריבנס** נעלם והישועה באה מהשוטר **אַקְסִינְטֶה** שניגש לגוי ואומר לו: "אינך רואה כי האיש סובל ממחלה? זה לא אבטיח — זה שבר".

*

סרול־הרש מלווה בדרכו האחרונה את רעייתו **פייגה־רוחל**. בשובו הביתה, **בהליכתו** העצובה, ברחוב הצר בין הבתים המטים לנפול, ניתקת אחת הלבנים ונופלת **לפניו**. מביט **סרול־הרש** למעלה ואומר: **פייגה־רוחל**, את כבר למעלה?!״

*

יוסל־בער לקח גמילת חסד **משלמה־לייב**. ביום המובטח הוא מביא לו **את הכסף** שקיבל. סופר **שלמה־לייב** את הכסף, ואכן, הסכום מדויק. נותן לאשתו ולשני בניו לספור ולאחר שכ״א מהם סופר בנפרד ונוכחו כי הסכום מדויק, אומר **שלמה־לייב**: ״מ**יוסל ־בער** לא צריך לספור״.

*

השדכן מציע בת מהעיירה הסמוכה לבנו של הסוחר העשיר. הסוחר שולח איש אמונו לעיירה לקבל מידע על הגינותה של הבת. הנאמן שומע כי הבת היתה ״נדיבה״ **עם** רוב בני העיירה. הנאמן מביא את הבשורות לאב. האחרון שולח לקרוא לשדכן ומספר לו מה שהנאמן בישר לו. לא מתבלבל השדכן ואומר: ״נו, כמה כבר גדולה עיירה זו..״

*

— מה עושה בת כשרה כדי לשמור על ידיה הרכות?
— לא כלום!

*

כומר נכנס לחנות עם אשתו ומבקש לקנות בד לחליפה. הכומר משלם את הסכום שהסוחר ביקש. כשיוצאים מהחנות, אומרת אשתו של הכומר: ״אינך יודע שיש לעמוד על המקח, כי הסוחרים נוהגים לבקש יותר, כדי שיהיה להם מאיפה להוריד״. ״שיצטער שלא ביקש יותר״, עונה הכומר.

*

חיים הפסיד בעסקה, **רעייתו** יורדת לחייו ואומרת לו כיצד היה עליו לנהוג. אומר **חיים**: ״אילו היה לי השכל של אשתי, שלאחר מעשה...״

*

הקלפן האופטימיסט: — כשהמשיח יבוא, יהיו הקלפים עשויים מזכוכית.

*

"מה היה בינך ובין **ברל**"? שואלת האם את בתה.
"אמא, אני יכולה להשבע לך שאפילו לא כותונת".

*

בבוקר שואלת הבת את האם, האם הרעש שעשו היא והחבר שלה, לא הפריע לה לישון.
"לא בתי", עונה האם, "דווקא השקט לא נתן לי מנוח".

*

חתונה בעיירה. החתן, גנב ידוע, הכלה — לא צנועה ביותר. אחד המחותנים מרים את הכוס ואומר למחותנו: "מהעסקה הזו, שנינו לא יצאנו מרומים".

*

השדכן מציע לבחור קטן־קומה, כלה — שהיא הר־אדם. המיועד לוקח את השדכן הצידה ושואל, "תגיד לי היא כל כולה, רק בשבילי"?

*

— למה אתה מכה את אשתך?
— אני מכה אותה? לשונה מכה אותה.

*

הבעל מסביר לאשתו שיש חידושים גם במנהגי הקבורה. וכי לאחרונה נוהגים לשרוף את הגוויות.
— "ששונאינו יישרפו, אצלי תיקבר עמוק־עמוק באדמה", אומרת לו אשתו הנאמנה.

*

כיצד בוחנים חוזקו של גשר שזה־עתה נבנה?
— שמים עליו אלף חותנות ואם הוא מחזיק מעמד, סימן שהוא חזק.
— ואם לאו? — אז האסון גם־כן, אינו גדול.

*

האם מבקרת את בנה בבית הסוהר.
— כאן תלך לאיבוד, בני, אומרת האם.
— לא, אמא, סופרים אותנו שלוש פעמים ביממה —
עונה הבן

*

בבית האבל עורכים תפילה. חסר העשירי למניין. האלמנה פונה אל עובר־ושב ברחובות ושואלת:

— האם תרצה להיות העשירי?

— אצלך, גבירתי, אפילו הראשון אינני רוצה להיות, משיב החלך.

*

כתוב: "אל תרבה שיחה עם האשה"
ליצני הדור מפרשים כך: מה יש לדבר הרבה? כן־כן, לא־לא.

*

— מהי סיבת מחלתי? — שואל החולה את הרופא.

— 70 האביבים שלך.

*

הרופא שואל את הפציאנטית לגילה.

— נותנים לי 40, דוקטור משיבה היא.

— קחי מהר כי זו מציאה גדולה, מייעץ לה הרופא.

*

— **איציקל**, אתה ממשיך לשתות?

— יותר לא!

— באמת?

— כן, אבל גם לא פחות.

*

— מדוע אתה רזה כל־כך, רק עור ועצמות?

— מה נטרפה דעתי, לאגור בשר ושומן עבור התולעים? שיאכלו עצמות.

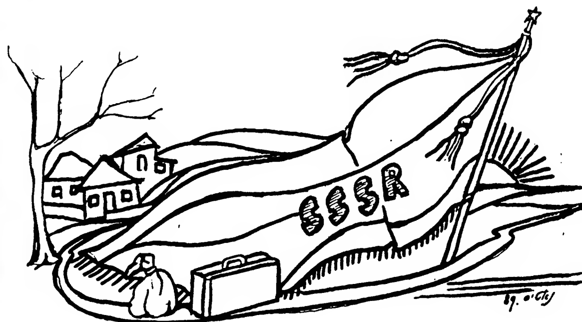
בני העיירה שנמלטו לרוסיה

בהתאם להסכם הידוע לשמצה שנחתם בין **מולוטוב** ל**ריבנטרופ** עוברות בסרביה ובוקובינה הצפונית לרוסיה בקיץ 1940. באותה שנה מתחלף השלטון ברומניה, כשהשליטים החדשים הם אנשי "משמר־הברזל", האנטישמים הלאומנים, מתלמידי **קוזה** ו**קודריאנו**, בראשותו של הגנרל **יון אנטוֹנֶסְקוּ**.

מאות מבני העיירה שרבים מהם מהווים האליטה האינטלקטואלית של העיירה עוזבים את שטפנשטי ושמים פעמיהם לרוסיה הגדולה. הראשונים שלקחו מקל נדודיהם היו תושבי המקום ממוצא בסרבאי ורוסי, שהיו קשורים למשפחותיהם מעבר לגבול. הקבוצה השניה היתה של המשכילים, שהאמינו באידיאולוגיה השוויונית־הקומוניסטית, שחשו את המתח האנטישמי וקיוו כי ברוסיה יימצא צדק לכל בני האומות, כולל היהודים. הקבוצה השלישית היתה של ההורים שהלכו בעקבות ילדיהם שלא רצו להפרד מהם. כך לפחות אני מעריך את יציאתן של המשפחות **פיינשטיין** **ויוינה** ו**צפורה לרר** ואחרים.

שטפנשטי מאבדת את השְעוֹר האנושי שלה. רבים מבנינו השטפנשטאים נספו בשדותיה הקפואים של רוסיה. קבלת הפנים מצד "אמא רוסיה" לא היתה לבבית. בהרבה מקרים נחשדו בחוסר נאמנות למשטר. המלחמה שבאה כשנה לאחר מכן, עשתה שמות ברבים מהם. חלק גורשו למחנות בטרנסניסטריה וחלק נדדו יחד עם ההמונים לאסיה הקטנה ומצאו שם הצלה עד יעבור זעם המלחמה.

אליעזר פיינשטיין כקצין בצבא האדום

קרבנות המלחמה והאנטישמיות

הקרבן הראשון שעיירתנו נתנה במלחמת העולם השניה ה־II היה **מקס לייבוביץ'** ז״ל, שהחיילים הרומנים בנסיגתם מבסרביה ב־1940 הכוהו קשות בראשו ולאחר מספר חודשים נפטר.
הקרבן השני היה **משה פרידמן** ז״ל — בעל האטליז שנפטר בליל הפינוי משטפנשטי ביוני 1941, כשהגיע תשוש לסוליצה. השלישי היה ד״ר **אוזיאס בינדר** ז״ל, שהובל למחנות ההשמדה במשלוח הראשון של יהודי צרפת לשלזיה.

מוני דונאייבסקי.
נפצע בשערי ברלין ונפטר ב־9.5.45,
יום כניעתה של גרמניה

בני עיירתנו שמתו ואבדו במלחמה:
ברקו סוליצאנו, ז״ל
מוינה סוליצאנו, ז״ל
נותה גרינברג, ז״ל
וולוול קרוצ'רו, ז״ל
ינקו קרוצ'רו, ז״ל
לייבולה שכטר, ז״ל
דודולה קוז'וקרו, ז״ל
ינקו צרנו, ז״ל
אהרון גלאוברג, ז״ל
משפחת חסקל, ז״ל
חיים קלימבר, ז״ל
האחים פרץ־לייב, ז״ל
אלי צ'אושו, (הבן של אושר) ז״ל
מוטל דחאס, ז״ל
ליאון גולדשטיין ז״ל, שנרצח בפוגרום ביאסי ב־1941.
מוני דונאייבסקי ז״ל, שנפצע בשערי ברלין ונפטר ביום ההיסטורי (9.5.1945) יום כניעתה של גרמניה הנאצית.
סנדר צ'ובוטרו ז״ל (הבן של **יונה** האופה)
אידל צ'ובוטרו ז״ל (הבן של **יונה** האופה)
משפחת ד״ר ולודי צפלמן ז״ל, ששמו קץ לחייהם בטרנסניסטריה, כי לא יכלו לשאת את הסבל הנורא
חלק ממשפחת הבנים של **ציפורה לרר**.
סולומון סגל ז״ל, הבן של **איציק סגל**, שנרצח ביאסי על־ידי הנאצים הרומנים ביום שהשתחרר מהכלא הנאצי, ביום כניעתה של רומניה 23.8.1944.
ינוחו בשלום על משכבם וינקום ה' את דמם.

קורבנות מבני עיירתנו בארצנו
(הידועים לי)

שלמה צוקרמן ז״ל שנפל במלחמת השחרור בקב' ניר־עם
קוני נדלר ז״ל (הנכד של פרויקה נדלר) שנפל מכדורי מסתננים בשנות החמישים.
קופצ'יק פנחס (אחיו של **סימון שוורץ**) שנהרג ממטען חבלה שהוטמן בקרבת ביתו בנתניה ב־1982.

יהי זכרם ברוך לנצח וה' ינקום דמם.

ביקורים בעיירה הרוסה (1969 ו־1979)

פעמיים ביקרתי בשטפנשטי בעשרים השנים האחרונות: פעם ראשונה בגפי, ב־1969 ובפעם השניה עם רעייתי **דבורה**, (שטפנשטאית במוצאה, הבת של **סמי** ו**גולדה לרר**) ועם הבת שלנו **לימור**.

הביקור הראשון (1969)

בפעם הראשונה הגעתי לרומניה לאחר שסיירתי באנגליה, צרפת וגרמניה. בוקרסט עצמה נראתה כעיר פרובינציאלית, לעומת לונדון ופאריס. עם זאת נהניתי לחזור לנופים שבהם גדלתי, להפגש עם מכרים מבני עיירתי. החלם הראשון ספגתי כשטיילתי ברחובות עיירתי, בה גדלתי וחייתי כ־20 שנה. הרחובות והבתים שפעם שקקו בהם חיים, נמחקו כלא היו. רק כמה בתים נותרו על כנם, ביניהם בית־הכנסת היחיד, "החברה ג"ח". במקום הבתים שהיו בנויים לתפארת, היו חלקות של חמניות, תירס והרבה עשבים רעים. במספר בתים ברחוב המכונה "הסמטה העקומה" התגוררו כמה צוענים.

החל מביתו של **הרמן גולדנברג** ועד ביתו של **גולדמן** נהרסו כל הבתים בפקודתו של ראש העיריה "**בוקשה**", כדי שיוכל למכור את הלבנים, העץ, הפח והזכוכית למרבה במחיר. האיש שליווה אותי בסיור זה סיפר לי, כי הענין נתגלה לשלטונות ועבור מעשה זה ישב "משרת הציבור ההגון" בבית־הסוהר. עמל של דורות נהרס. בית־הספר "נרקיס לבן" המשיך לשרת את הילדים המקומיים. הבנינים של חצר הרבי ובית־הכנסת היו הרוסים ועל המגרש גידלו גידולים חקלאיים שונים. המקום היחיד שנותר שלם היה בית־העלמין וידם של ה"בוקשים" החמסנים לא הגיע אליו. זאת בזכותו של הרב הד"ר **משה רוזן**, רבה הראשי של רומניה. בצעדים מהססים אני מתקרב ל"אוהל" שפעם נח בו רבנו הצדיק, אבל ביוזמת בני העיירה כשנה לפני כן הועברו עצמותיו של הצדיק לאדמת הקודש ונטמנו בבית העלמין נחלת יצחק, ליד קברותיהם של צדיקים משושלת רוז'ין ואחרים.

השתטחתי על קבר אבי ז"ל ועל קברותיהם של סבתי הצדקת **בלה אוישיוביץ'**, וסבי **משה** ז"ל. ליווה אותי בסיור זה **סרול חרבג'יו**, ששתי בנותיו עלו לארץ והתאכסנתי בביתם של **שרה** ו**לייב בראונשטיין**.
למחרת בבוקר חזרתי באוטובוס לבוטושני.
נזכרתי בתקופת ילדותי, כשהגויים היו מכנים אותנו בכל כינוי הגנאי האפשריים, על כך שתרמנו את חלקנו ופיתחנו עיירה שהקרינה עושר, וחיים טובים בכל הסביבה. כמה עלובה העיירה בלעדינו, היהודים. באוטובוס נסע אתי בן של משפחה חקלאית שהכרתי אותה כמבוססת ביותר. צעיר זה סיפר לי כי בבוא הסתיו, הם נכנסים בלילות לשדות התירס וגונבים תירס, שיהיה להם מספיק ממליגה (דיסה מקמח תירס, הלחם של האיכרים) לחודשים הארוכים של החורף. כמה עצוב לראות כי המשטר האמור לקדם הכל, גרם לכך כי גם הממליגה חסרה!

הביקור השני (1979)

אם הביקור הראשון לווה בסקרנות ובגעגועים לקרובים ולחברים מבני עיירתי, הרי בביקורי השני רציתי לסייר ברומניה כולה ולהכיר את אזוריה השונים. הפעם הצטרפו לטיול רעייתי ובתי. הביקור בשטפנשטי באמצע חודש אוגוסט לווה בגשם זלעפות שהחל מהכפר דרַסלֶיאָה ונמשך עד לכפר קוקוּטֶנִי. הגענו באוטובוס שנוסע מבוטושני ליאסי, דרך שטפנשטי. הגענו לשטפנשטי בשעה 10 בבוקר ומצאנו מחסה ליד ביתו של **סוצֶ'בֶאנוּ**. עיקר מטרתי היתה להגיע לבית הקברות לפקוד את קבר יקירי. בוץ סמיך אינו מאפשר לך לעשות צעד אחד. האוטובוס הבא שהיה צריך להסיע אותנו ליאסי, אמור להגיע בשעה 3 אחה״צ. רק בסביבות השעה 12 מגיע חצרן הקמונה (בנו של הדוור **בּוּבּוּלִישטיאַנוּ**) שנאות להסיע אותנו לבית־הקברות והביא אותנו בחזרה, למרכז העיירה וחנה על המגרש שפעם עמד עליו ביתנו. הנסיעה בעגלה נעשתה תחת גשם שוטף. ברחוב שגרנו פעם נותרו בתים בודדים. בית חדש נבנה במקום הבית של **שמואל קָטִיַס־רוֹטרו** המשמש כעין בּוֹדֶגָה, הבתים של **שלמה** ו**ברל קוניס** עומדים על תלם. בית־הכנסת ״החברה ג״ח״ כבר לא היה, — וכן רוב הבתים ברחוב העקום נהרסו כליל. נותרו רק הבית של **שרף** ועוד בית אחד שקשה היה לזהות של מי היה. נותרו שלמים עוד הבתים של **יוקָלַש, בּרַאוּן שִׁילוֹבְסְקִי**, וכן הבתים של **לַצְרֶס, אלי שפירא ושמואל סטולרו**, ששימש בית־מרזח. במקום שורת הבתים **מִבּוֹרכוֹבִיץ** עד **אוֹרִינג** יש היום מגרש ובו כלי עבודה חקלאיים. הנחל בשאו הצטמק מאוד ומעבר לו, מה ששימש פעם שדה מרעה לפרות, זרוע סורגום — צמח להפקת שמן, שהניב יפה.

שבנו לגן הציבורי והמתנו לאוטובוס. כאן היינו עדים לשני מחזות. מהבית של **אַקְסִינְטֶה** יצאה אשה עם מטאטא ארוך וגרשה ילדים צוענים שבאו לגנוב תפוחים מהעץ. המחזה השני היה כשראיתי בתוך העשב העשיר בגן — שוכב גוי שתוי. הילדים הצוענים, מאחר שלא הצליחו במשימתם הראשונה, ניגשו לגוי הישן, הוציאו מכיסו את הארנק והסתלקו. כל זה ארך שניות ספורות בלבד.

שטפנשטי עיירתי — ידעת תקופות טובות ופחות טובות בחייך. נראה לי כי את חיה היום את התקופה השפלה ביותר שלך. ישנם הסוברים כי השליט **שטפן הגדול** ייסד אותך, דורות רבים של יהודים ולא־יהודים פיתחו ובנו אותך, אולם הדור הנוכחי הפשיט אותך מכל נכסיך ואין בך שום דבר העשוי למשוך אנשים לבוא ולבקר אותך. אולי העתיד יצמיח בשטפנשטי בן נאמן, שיקח על עצמו את המשימה להחזיר העטרה ליושנה, הלוואי!

תרומתם של בני עיירתנו לבנין הארץ

ניתן למצוא שטפנשטאים וצאצאיהם בכל פינות הארץ וברוב הענפים ותחומי העשייה: ברפואה ובמסחר; בהנדסה ובמלאכות השונות; במשרות ממשלתיות ובתעשיה; בתפקידי פיקוד בצה״ל ובמשטרה; בפקידות ובבנין; בהוראה וברוקחות; במשפט ובמוסדות דת; בשרות הדיפלומטי ובפוליטיקה; במסחר ובבנקאות; בשיווק סיטונאי של בשר ובהנהלת חשבונות; במכס ובאמנות; בהובלות־נוסעים ומשא — ובשרותי הדואר; באוניברסיטאות ובמשרד החינוך והתרבות; במשרד החוץ ובמשרד הקליטה; בעמידר ובעתונות; בביטוח ובכלכלה; בתיאטרון; בצורפות ובתכשיטאות ובקולנוע ובעצם — כמעט בכל תחום מתחומי החיים והפעילות בארצנו.

מבחינה גיאוגרפית נמצאים שטפנשטאים בישובים שונים, מקרית־שמונה בצפון ועד אילת בדרום ובכל צורות ההתיישבות ויישוב הארץ: בקיבוץ ובמושב; בעיירות פיתוח ובמצפים; בעיירות ובערים הגדולות. יש ובמקומות מסוימים יימצאו בודדים וישנם ישובים שהתגבשו בהם גרעינים של שטפנשטאים, כדוגמת באר־שבע, חיפה, חולון, רמת־גן, ראשון־לציון, ירושלים, נצרת־עילית, עפולה ומקומות אחרים.

קהילתנו נתנה גם חבר כנסת וכוונתי ל**אברהם לבנבראון** שעלה ארצה כחבר השומר־הצעיר ונמנה עם הגרעין שהקים את רוחמה ולאחר־מכן הצטרף למק״י.

ברוכה עיירתנו שהעשירה את ארצנו בבנים נאמנים, אשר כל אחד בתחומו העניק ומעניק ככל יכולתו וכמוהם בניהם. מי יתן ונזכה לראות בשגשוגה של ארצנו ובהגשמת החלום של כולנו, שלום לנצח בארצנו.

אלי גרינברג, רעייתו רחל ובתו טובה

מלים נוגות לפרידה

היתה פעם עיר ואם בישראל, **שטפנשטי** שמה. קהילה חמה וחרוצה, ששירתה את האזור ואת הבאים בשעריה, כ־350 שנה. קהילה שהצטיינה בפעילותה הכלכלית העניפה, בחיי תרבות תוססים, בפעילות ציונית נאמנה ובלימוד שפתנו העתיקה. כיום אין עוד יהודים בעיירתנו ומה שנשאר משטפנשטי הוא זכר עלוב לעיירה שהיתה פעם. כל מה שכתבתי, אכן היה במציאות, כשרוב הדברים חוויתי אותם אישית. לא פיארתי שמה וכל מה שתיארתי וכתבתי, לא מתוך ליקוטי קריאה אספתי. הכל ממה שזכרתי וראיתי בעיני — עיני ילד ונער האוהב את ביתו, מקום הולדתו ובני קהילתו, על כך סיפרתי. ללא מחשבות מעמיקות, החומר שטף וזרם בעורקי ונשפך על הנייר — ופרוש עתה לפני הקורא הישראלי.

מתברר כי לדמויות שונות הקדשתי שורות רבות יותר מאשר לאחרות — וזאת לא לפי היררכיה מעמדית, כלכלית או מעמדם החברתי, אלא כפי שנחרתו בזכרוני.

הנחמה היחידה באבדן העיירה שלנו בת 350 שנה היא בכך, כי רוב בני העיירה בונים את חייהם כאן, בארצנו, כשאנו הדור הראשון לגאולה במולדתו הישנה־החדשה וכל אחד מאתנו מוצא את דרכו בחיים ומסייע בבנייתה של המדינה, תוך בניית חייו־הוא.

מי יתן והרוח הטובה והסגולות שהבאנו מעיירתנו **שטפנשטי** יתפרסו ויטמעו בתוך המציאות החברתית והתרבותית של ארצנו, אמן! נתפלל כי בנינו ובני־בנינו יהיו ממשיכי קהילתנו, שהוציאה מתוכה בני־אדם, ראויים לשמם.

מרכז שטפנשטי דהיום — עמודי הטלפון, הכנסיה והתמרור שאינו משרת התחבורה סואנת במיוחד

משפחת השטפנשטאים

הנשואים מופיעים לראשונה בשמם הנוכחי, כשהשם הקודם מופיע בסוגריים.
אלה שעיברתו את שמם, מופיע השם החדש בסוגריים (פרט למקרים שלא יכולתי ליצור קשר)

אבידור חיה (ריינס)	ארה"ב	
אברהם שלמה ואסתר (פרידמן)	רח' רימון 635/44, נצרת־עלית	06־570191
אברמוביץ' יטי (צ'וררו)	רח' חטיבת כרמלי 44, חיפה	04־222463
אברמוביץ' קלרה (מוסקוביץ')	רח' בנימין 21/10, רחובות	08־450336
אברמוביץ' רוזיקה (ברקוביץ')	רח' התבור 30/9, נצרת־עלית	06־555551
אהרוני אשר	רח' בורלא 23, חיפה	
אהרוני גדעון	רח' משה סורוקה 30, חיפה	
אהרונוביץ' אנוצה (טִינְקִיגִ'יו)	רח' המלך חזקיהו 10א, נוה־דוד, חיפה	04־528165
אהרונוביץ' ז'נֶטה (קובליו)	רח' גדליהו 33, נוה־שאנן, חיפה	04־223987
אהרונש ברניקה (קרויטורו)	דרך נוה־שאנן 82, חיפה	
אונגר נטי (הייניק)	רח' שינקין 44, גבעתיים	03־313785
אוֹלָרוּ אליעזר	רח' רופין 5, קרית־אתא	04־378551
אוֹלָרוּ יעקב	סמטת יאיר 4/9, קרית־אתא	04־443858
אורנשטיין טובה (מצנקו)	שמואל הנדיב 16/12, נתניה	
אידֶלְסוֹו משה	רח' יאנוש קורציק 3/2, שכ' נורדאו, נתניה	053־59578
אידלסון מרוסיה	רח' אהבת ציון 6/18, קרית־ים	04־713397
אִיטֶר זהבה (פרץ)	רח' ברל 17, נוה־שאנן, חיפה	04־238159
ד"ר אִילוֹבִיץ' שרה (וינר)	רח' ששת הימים 2, ירושלים	02־814970
אִיסֶרְסון בנריסה (גרינפלד)	רח' סאלד 10, נהריה	04־922928
איציקוביץ' קלרה	רח' רמב"ם 50, פתח־תקוה	
איצקוביץ' רבקוצה (מאירוביץ')	רמת־הנשיא	רמת־גן
אלי חיים סינלי (סולומונוביץ')	רח' בורוכוב 24/5, רמלה	08־230358
אליה מוני־מרים	באר־שבע	057־34505
ד"ר אליהו ריקו	באר־שבע	057־
אלתר רחל (ברקוביץ')	רח' יצחק שדה 9, פתח תקוה	
אנצ'לוביץ' קרול ובטי (פיטרו)		
ארגמן רחל (זלמן)	רח' חניתה 25ב, נוה־שאנן, חיפה	04־231841
אלתרוביץ' אסתר	רח' קדיש לוז 64, קרית־מוצקין	04־704276
בודו יעקב (בּוֹדוֹאַגְה)	רח' הכליף 21, תל־אביב	03־222573
בּוֹדוֹאַגְה גיזלה	רח' דורות 1, קרית־מוצקין	04־723647
בודואגה לאה	שיכון ממשלתי 166, נהריה	04־822537
בודואגה מרצ'ל	רח' וולפזון 25, נהריה	04־925850
בוֹטְקוב פרידה (ברקוביץ')	רח' כצנלסון 21, ק. מוצקין	
בויאנג'ו־מאירוביץ' אלי ואדלה (לייבוביץ')	מגדל העמק	06־540629
בויגליק בנו	באר־שבע	057־39422
בויום אליעזר	רח' נוה־שאנן 14, תל־אביב	03־370350

בויום יוסף (בן־עמי)	רח׳ הנשיא 43, אשקלון	051-33945
בולדור חיים	רח׳ ויצמן 32/5, רחובות	08-470424
בוץ ארתור	ניו־יורק ארה״ב	
בוץ יוסף	רח׳ רש״י 14, קרית־מלאכי	08-586631
עו״ד בוץ לילי	ניו־יורק, ארה״ב	
בורוכוביץ׳ ברכה (רוטרו)	שד׳ אורנים 36, רמת אפעל, תל־אביב	03-356224
בוריכוביץ׳ אנוצה	פריס, צרפת	
בוריכוביץ׳ דוצה ופנציו (מרקוביץ׳)	ארה״ב	
בוריכוביץ׳ חנה (כהן)	רח׳ התפוז 10/2, כפר־סבא	052-29884
ביוגליק בנו	באר־שבע	057-39422
בינס קרול	רח׳ בן־ציון 24, ירושלים	02-534824
ביץ יטי (ברקוביץ׳)	רח׳ אח״י אילת 14, קרית־מוצקין	
בלוטל ברכה (ברקוביץ׳)	נתיב חן 34, נוה־שאנן, חיפה	
בלן אווה	רח׳ אצ״ל 101, נס־ציונה	08-474885
בלן ברקו	רח׳ ניקרגואה, בלוק 3, כניסה ג׳, ק. מנחם, ירושלים	02-433420
בלן ינקו	רח׳ דבורה בארון 3, ראשון לציון	03-999455
בלן מלכה (שוורץ)	רח׳ ארלוזורוב 32, חיפה	04-641649
בלן מריקה	נתיב השומרון 3/4, קרית־אתא	04-447001
בלן נח	רח׳ ארלוזורוב 24, בת־ים	03-863684
בלן נח	רח׳ יצחק שדה 45, חיפה	04-529392
בלנק אנוצה	רח׳ איבנר 42, כפר־גנים, פתח־תקוה	
בן אורי לידיה (סגל)	תלפיות 24/6 ירושלים	02-712461
ד״ר בנדיקט סולומון	רח׳ קדושי קהיר 8, חולון	03-843837
בקלו אברהם	רח׳ גולומב 22, קרית־טבעון	04-832894
בר בלה (נכברג)	רח׳ עליה 19, בת־גלים, חיפה	04-512490
בראון מקס־מרדכי	אלי כהן 13/6/2, אפרידר, אשקלון	051-37733
בראונשטיין בלה	רח׳ רבקה 22/49, ירושלים	02-724345
ברברמן שושנה	רח׳ שפינוזה 29, רחובות	08-461135
בראונשטין גילה (אלתרוביץ׳)	קנדה	
בראונשטיין צבי	רח׳ אחד העם 24, חדרה	06-338791
בראונשטיין שרה (קרוצ׳רו)	רח׳ הגפן 5, קרית־מוצקין	04-763651
ד״ר ברייאר מנחם־מנדל	1808 Ave K. Brooklyn, N.Y. 11230, U.S.A.	
ד״ר ברייאר מאיר	רח׳ אשכול 46, ירושלים	02-815192
ברוקר מלי (ריינס)	רח׳ רוטשילד 30, קרית־אליעזר, חיפה	04-515178
ברזילי ציפורה (קובליו)	רח׳ מעין 4, חיפה	04-380421
בריט (מרקוביץ׳) אנוצה	שכון אזורים 26, דויה 20, נתניה	
בריל משה	רמת־גן	03-413845
ברמן גיטל (מוסקוביץ)	באר־שבע	
ברנשטיין נתן	שער ציון 16/2, חולון	03-802375
ברנשטיין אליעזר	מונטריאול, קנדה	
ברקו יעקב וצביה (פרץ)	יהודה הלוי 11, נתניה	05-321821
ברקו צ׳רל	רח׳ יודפת 72/11, נצרת־עלית	
ברקוביץ׳ לאון	רח׳ פעפר, בלוק 11, צורה 11, פתח־תקוה	03-934328
בראונשטין לייב		

ברקוביץ' נתן	רח' אוסישקין 3, ראשון לציון	03-945779
ברקוביץ' פרימה (פורמן)	רח' אסף שמחוני 16, קרית אתא	04-445104

גוטמן זלמן-ליובה וגיטל (רוטרו)	רח' מונטיפיורי 9, קרית־אונו	03-352671
גוטמן מלך ורבקה (מוסקוביץ')	גילה א. שבתאי הנגבי, בלוק 63/23, ירושלים	02-766235
גולדמן אברהם,	תל־אביב	
גולדנברג ליקה	רח' פנחס לבון 1/18, שכ' נורדאו, נתניה	053-51263
גולדנברג משה	שכון יוספטל 4/17, חדרה	06-326287
גולדשטיין לאה	רח' אלי כהן 23, רעננה	052-445612
גל גיזלה (רבינוביץ')	קנדה	
גולדשטיין שמעון	חיפה	
גלאוברג יעקב	מושב היוגב, ד.נ. מגידו	04-891279
גלברט יחזקאל	קרית־עשור 501/20, רח' חנה סנש, נהריה	04-821812
ג'ינח יונה (סוליצאנו)	רח' דיזנגוף 11, נתניה	053-349722
גְרָא חנה (דמידאנו)	קב' מגן, הנגב	057-83268
גרוסמן דב	רמת־שאול	04-335793
גרינברג אלי ורחל (סוליצאנו)	רח' מבצע חירם 8, באר־שבע	057-417408
גרינברג גיזלה (צ'ורו)	רח' כנרת 4, חיפה	04-662417
גרינברג משה	רח' ביאליק 139, באר־שבע	057-75928
ד"ר גרינפלד הרש־לייב (סונקו)	רח' הבנים 14/5, כפר־סבא	052-27824
גריסרו אברהם	מונטריאול, קנדה, 5450, King Edward Av Motreol causaes	
גריסרו ברניקה (מנס)	רח' גלבוע 41, נוה־שאנן, חיפה	04-233832
גריסרו ג'ני (שוורץ)	ראשון־לציון	
גריסרו חיים (גרשוני)	שד' עוזיהו 9/16, ת.ד. 8104, אזור ג', אשדוד	08-534864
גריסרו יעקב	רח' ברוך הירש 13, ראשון לציון	03-958253
גריסרו משה (גרשוני)	רח' שפרינצק 21, קרית־מוצקין	04-711347
גריסרו שיקה (ישעיה)	רח' העצמאות 7, קרית־מוצקין	04-731644
גרץ אביב	רח' עוזיאל 10, רמת־גן	03-783838
גרץ רחל הבת של נפתולי שוחט (שכטר) ואלמנתו של מוטל גרץ	רח' עוזיאל 10, רמת־גן	03-783838

דובריש־מוסקוביץ' חיים־בר	פתח־תקוה	
דובריש־מוסקוביץ' דודל	קנדה	
דון ברל (רביב דן)	מילווקי, ארה"ב	
דמידאנו איקה	רח' תל־חי 46, רמת־גן	03-768474
דרוגושנסקי בטי (בלן)	רח' האשל 9, רמת־גן	03-728479
דרישפון רייזה (מילר)	רח' מנשה מאירוביץ' 5, ראשון לציון	

הוכמן רחל (וולף)	רח' שדה בוקר 3, גבעתיים	
הייניק ברונו	רח' סירקין 33, הרצליה	052-540688
הפנר יוסף (מנדרו)	ההסתדרות 13, פתח־תקוה	03-907567
הרמן נח	רח' קרן קימת לישראל 103, באר־שבע	057-36293
הרשקוביץ' אידל	רח' גדליהו 21/8, נוה שאנן, חיפה	04-223904
הרשקוביץ' גיזלה (פרידמן)		
הרשקוביץ' יצחק	רח' יציאת אירופה 6, נס ציונה	

הרשקוביץ' מלבינה (לייבוביץ')	פרדס חנה	06-379082
הרשקוביץ' נתן	רח' ברדיצ'בסקי 33, גבעתיים	03-315455
הרשקוביץ' סנדו	רח' רמז בלוק 7/9, בית־דגן	03-984306
הרשקוביץ' קוקה (דמידאנו)	רח' דבורה 16, קרית־מוצקין	04-711706
הרשקוביץ' רייזה־לאה (קרוצ'רו)		
הרשקוביץ' שאול	רח' דרור 4, (כניסה ב'), ראשון לציון	03-998514
הרשקוביץ' שלום	רח' נגבה 18, נס ציונה	08-403263
הרשקוביץ' שמעון	רחובות	08-481407
וורניק אסתר (שוורץ)	שד' בנימין 56 קומה ה', דירה 24, נתניה	
ויטנר מלכה (וינר)	רח' המגינים 4, נהריה	04-923646
וינר אהרון	רח' רופין 12, קרית־אתא	
וינר אורצה	בוקרסט, רומניה	
וינר יוסף	רח' חרמון 1, נצרת־עלית	
וינר לייב	דרך נוה־שאנן 83, חיפה	04-212302
וינר ליקה־ישראל	רח' סרלין 36, חולון	03-841049
ד"ר וינר נשקו	רח' הציונות 9/3, ירושלים	02-412391
ד"ר וינר קרול	רח' החשמונאים 10, רמת גן	03-727564
ווינר שייקה	רח' מבצע קדש 1, קרית־חיים	04-726368
וקסלר ברכה (ריינס)	יצחק שדה 11/7, באר־שבע	057-75267
וקסלר טילי (קופצ'ק)	שד' יהודית 21, תל־אביב	03-5616735
וקסלר משה — מוריץ	רח' שפרינצק 4, חולון	03-5051423
ד"ר וכסלר מוריץ	מונטריאול, קנדה	
וייס אמה (שרף)	רח' החצב 10/27, נצרת־עלית	06-55842
וייס יונה (לבון)	רח' היובל 17/5, רעננה	052-446847
וייס ישראל	רח' שחל 36, באר־שבע	057-77606 ,34758
וייס מוקי	רח' עולי הגרדום 24, ראשון לציון	
וכסלר ברכה (ריינס)	רח' יצחק שדה 11/17, באר־שבע	057-75267
וכסלר מוריץ	חולון	
ד"ר וכסלר מוריץ'	מונטריאול, קנדה	
וולף מנחם־מנדל	רח' אשי 1, נוה־אביבים	03-423729
וולף נתן	רח' הרצל 159, רחובות	08-450185
וולפזון חיים	שד' יהודית 11, תל־אביב	
וולפזון לופו		
וסרמן־קרפט	תל־אביב	
זוננשטיין אידה	רח' משעול חיפה, באר־שבע	057-43046
זיסמן דבורה (מצנקו)	רח' לכיש 49, קרית־ים ד'	04-756374
זיסמן נתה ומיכאל	רח' ז'בוטינסקי 9, חולון	03-888883
זיסמן (פוני), עליזה	רח' חורגין 52, רמת־יצחק	03-743578
זכטר רבקה (אלתרוביץ')	94/7, קיראון, (זמנית בארה"ב)	
זלמן יהודית	שדרות בן ציון 9, נוה שאנן, חיפה	04-232832
זלמנוביץ' טוביה	ככר וייצמן 9/3, חולון	03-5033410
זלמנוביץ' יצחק	רח' שאול 33, נוה שאנן חיפה	04-224051
זלמנוביץ' צבי	רח' המעפילים 62/1, אשדוד,	08-521027

זלמנוביץ׳ זכריה	רח׳ בילינסון 23, חולון	03־844936
זלמנוביץ׳ מלכה (זכריס)	עפולה־עלית	
חיילובסקי שושנה (מרקוביץ׳־בלן)	מושבת גבעת־עדה	06־388032
חייקס אדלה (טימן)	רח׳ הזית 5, ק. אליעזר, חיפה	04־539453
טימן מוטי	גן רש״ל 21, הבריגדה היהודית 2, הרצליה	052־860772
טיניקיג׳יו הרשקו	רח׳ החיד״א 89/65, באר־שבע	057־432388
טיניקיג׳יו נחום	רח׳ בן־צבי 26, קרית־חיים	04־725816
טננבוים קלרה (ינקוביץ׳)	המתמיד 2, נתניה	053־38513
טסלרו ז׳ק	רח׳ החשמל 16, חיפה	04־221978
טסלרו יוליוס	רח׳ החשמל 14, חיפה	04־231481
יוסף ציפורה (אולרו)	מושב משמרת, שרון	
יוקלש רנה	רח׳ יעב״ץ 15, רחובות	08־475272
ינקו ישראל	רח׳ שבטי ישראל 47, קרית ביאליק	04־715688
ינקוביץ׳ משה	רח׳ ביאליק 6, נתניה	
ירוביץ׳ סימון ושפרה (וייס)	רח׳ ביאליק 49/18, באר־שבע	057־79224
ישאנו אהרון	ארה״ב	
כהן אבא	סן פאולו, ברזיל	
כהן אליעזר	ראשון לציון	
כהן בוג׳ו וגיטה (דרורי ויקטור)	רח׳ תל־חי 30, ראשון לציון	03־958432
כהן בוצו	רח׳ הרצל 18, תל־אביב	
כהן בטי (וייס)	רח׳ גולומב 19, חיפה	04־371749
כהן גדליהו	רח׳ בנימין פיין, ראשון לציון	
כהן גיטה (ויינר)	רח׳ קריניצי, 62, רמת־גן	
כהן חיים	רח׳ אחד־העם 25, נהריה	04־921308
כהן חנה	רח׳ התנ״ך 4/5, נוה־יוסף, חיפה	
כהן טובה (מרקוביץ׳־בלן)	גבעת־עדה	063־89126
כהן ישעיהו	רח׳ פינס 31/5, פתח־תקוה	
כהן ישראל	רח׳ וולפסון 29, פתח־תקוה	
כהן מלכה (מיחאילנר)	רח׳ אז״ר 1, ראשון לציון	
כהן משה — מקס	גרמניה המערבית Karlsruha, Kadser Alee W. Germany	
כהן משה	רח׳ יהודה הלוי 17, פתח תקוה	
כהן מרים (בולדור)	מושב ערוגות, השפלה	08־582372
כהן רבקה (קרויטורו)	רח׳ הרצל 30, טירת־הכרמל	04־571589
כהן שיינדל (גלברט)	רח׳ קיבוץ גלויות 3, נהריה	04־822960
כספי מינה	עתיקות ג 251/4, אשקלון	
לבקוביץ׳ טובה (סוליצאנו)	רח׳ שילה 21, רמת־גן	03־728629
לבר הרש	רח׳ בני־אור 11/24, באר־שבע	057־416134
לובלינרמן פני (וולף)	רח׳ הלבנון 31, יד אליהו, תל־אביב	
לוטן שרה (וויס)	רח׳ וייצמן 9, נהריה	04־922073

לונדון דבורה (פייביש)	רח' החלוץ 65, חיפה	04-661304
לייב אסתר (סינלי)	רח' הגפן 5א, קרית־טבעון	04-836313
לייבוביץ' אברהם	רח' מוריה 11/4, באר־שבע	057-30035
לייבוביץ' אידל (הרשקוביץ')	מושב בצת, ד.נ. גליל מערבי	04-808178
לייבוביץ' ליפא וגיטה (רובין)	רח' גלבוע 8, נצרת־עלית	06-571485
לייבוביץ' חיים	צ'רניחובסקי 33א', חיפה	04-338441
לייבוביץ' יצחק	רח' בר־כוכבא 46, פתח תקוה	03-930017
לייבוביץ' יוסף־לייב	רח' הכרמל 32/12, נהריה	04-922096
לייבוביץ' מנדל	רח' התשבי 24, חיפה	04-331150
ד"ר לייבוביץ' מריקה (שוורץ)	רח' סמילנסקי 68, נתניה	053-340257
לייבוביץ' עליזה וינקו	628/11, ת.ד. 13089, נצרת־עלית	06-571485
ליברמן מישו (משה)		
ליברמן ליקה (ישראל)		
ליוסקי עדנה (ברקוביץ' אוטיליה)	רח' אבו שדיד 3, נתניה	05-611570
ליבע טובה (צוקרמן)	רח' רחל המשוררת 8, בית־הכרם י־ם,	02-532561
ליפשיץ ברכה (גרוסמן)	רח' חביבה רייך 78, חיפה	04-235308
ליב ליקה וריקה (לביא ישראל)	רח' אדמית 9, גבעתיים	03-5712314
עו"ד לצרס משה	רח' המעגל 12, רמת גן	03-736184
לנדסמן טנצה (קוגלר)	רח' פרנק פורטר, 27	פתח־תקוה
לרנר יוסף	רחבת השקד 20, קרית־אונו	03-353747
לרר ינקו	ראשון לציון	
לרר מרדכי (לביא)	עדי, ישוב קהילתי, ד.נ. יזרעאל	04-869348
מאור ברכה (קוגלר)	פטיו 1042, אילת	059-727220
מאירוביץ' אברהם (מאירי)	רח' קויפמן 28, חיפה	04-246614
מאירוביץ' (הרמן) צבי	רח' העליה 20/5, שכ' ונטורה, נצרת־עלית	06-578086
מאירוביץ' ינקו	מושב אמץ, עמק חפר	
מדיני אהרון (דמידאנו)	קב' גבעת־חיים איחוד	06-369280
מוזס חנה (שפירא)	רח' גיורא יוספטל 12/34, צור שלום	04-732536
ד"ר מוזס חיים (קרול)	רח' רב הון 6, קרית אונו	03-349808
מוזס שמואל וליוקה (ברקוביץ')	רח' אבא הלל סילבר 113/20, חיפה	04-228294
מוזס שמעון	רח' בילו 20, חיפה	04-673637
מוסקוביץ' ברוריה	רח' אחד העם 9, חיפה	04-667108
מוסקוביץ' וילי		
מוסקוביץ' משה	רח' קראוזה 31, חולון	03-5059373
מוסקוביץ' אניטה (מנדרו)	רח' גולן 15/58, נצרת־עלית	06-573512
מורגנשטרן חנה (שוומר)	רח' ביאליק 3, חולון	03-5050616
מיטלמן צילה (אלתרוביץ')	רח' דובנוב 23, ראשון לציון	03-991772
מייזלס צופיה (לרר סופיקה)	דרך עכו 116, קרית־ביאליק	04-701558
מיכאל ציפורה וחיים	אשקלון	
מירון בנימין (בום)	קב' רשפים, ד.נ. בקעת בית־שאן	06-583111
מירון דב (מרקוביץ')	קב' רוחמה, הנגב, ד.נ. חוף אשקלון	051-80711
מלי לאה (דמידאנו)	רח' מצדה 17, רמת־גן	03-764917
מליק צ'רנה (בודואגה)	רח' בלפור 11, פתח־תקוה	
מנדלוביץ' ברוך (בובי) ולורה (אורינג)	רח' הס 5, פתח תקוה	03-910645

מנדלוביץ׳ לוני	ניו־ג׳רסי, ארה״ב	
מנדלוביץ׳ מוריץ	ניו־יורק, ארה״ב	
מנס לייב	רח׳ בורוכוב 26, רעננה	052-21548
מנס מוריץ	רח׳ סוקולוב 10, הרצליה	052-83167
ד״ר מקסים אנוצה (פיינשטיין)	רח׳ צה״ל 79, כרמיאל	04-984222
מרגלית אברהם־מלו	רח׳ אורבך חיים 3/2, רחובות	08-467220
מרגלית מרדכי — מרצ׳ל	רח׳ מונטיפיורי 20/3, אשקלון	051-32310
מרכוס יטי	שכון המזרח 14, ראשון לציון	
מררו יעקב	רח׳ גולומב 22, חיפה	04-382962
מרקוביץ׳ (דוצה) דוד	רח׳ כ״ט בנובמבר 50, דירה 7, רמת־הנשיא	
מרקוביץ׳ יחזקאל	רח׳ יחיאל 3, שכ׳ דורה, נתניה	
מרקוביץ׳ משה	רח׳ ראש־פינה 3, הרצליה	03-981785
מרקוביץ׳ מקס ופרל	רח׳ יוספטל 9/1, קרית אתא	04-440179
מרקוביץ׳ סוסי	רח׳ המלכים 31, רמת־השרון	03-475765
נדלר יעקב		
נדלר ירחמיאל	רח׳ סוקולוב 2, בת־ים,	03-860104
נדלר רוזה (הייניק)	שכון חסכון ג׳, רח׳ שרה אלתר 7, לוד	08-227175
נוימן לאה	שד׳ וייצמן 29, קרית־מוצקין	04-701555
נוסבכר אתי	מושבת אבן־יהודה	
נחום רבקה (קרויץ׳)	נהריה	
נכברג אידל ודוריקה		
(עברון יהודה ודבורה לבית לרר)	רח׳ הירקון 41, חיפה	04-245543
נכברג קלרה	רח׳ מעין 2, הכרמל, חיפה	04-387339
נסתר טובה (אלתרוביץ׳)	רח׳ בורוכוב 5, ראשון לציון	03-942490
נסתר מירה	רח׳ איסלנד 38, ירושלים	02-401707
סגל אוסקר	פתח־תקוה	
סגל חיים	רח׳ רזיאל 24, חיפה	04-225687
סגל לופו	רח׳ קיבוץ גלויות 519, קרית־מלאכי	08-586639
סגל מיקו	עכו	
סגל משה־יוסל	רח׳ הגפן 717, נצרת־עלית	
סגל סלי (צ׳ורו)	רח׳ ברכה חבס 1/12, חיפה	
סגל צ׳יליקוצה (ברקוביץ׳)	רח׳ סוקולוב 29, פתח־תקוה	03-901518
סנד לוטי (גריסרו)	פתח־תקוה	
סגל קלרוצה (בובולסקו)	רח׳ גד מכנס 17/3, פתח־תקוה	
סולומון סורנה (גרינפלד)	תל־אביב	
סטולרו סרוליקה (ישראל)	רח׳ הנשיא 80, חדרה	063-337809
סטולרו רודולף (ראובן)	רח׳ יגאל 15, בית אליעזר, חדרה	06-25821
סטרול אלקה (מרקוביץ׳)	רח׳ ראש־פינה 1/3, חולון	03-5591116
סטרול סופיה (בלן)	רח׳ מסדה 38, חיפה	04-664549
סין־אברהם דוד (וולף)	אזור	
סין ברוך זלדה	רח׳ ברבור 88, קרית־שמואל, חיפה	04-759037
סינלי יוסף (שגב)	רח׳ ליאון רייך 8 דירה 2, שיכון מכנס, נתניה	053-92516
עו״ד סינלי יעקב (שגב)	רח׳ יהונתן 21, רמת־גן	03-726651

עמישי פני (גרוסמן)	רח׳ חביבה רייך 56, חיפה	04-236646
פוגלמן אדלה (גריסרו)	רח׳ הרצל 75, קרית־אתא	04-440163
פוני משה (צ׳לו)	רח׳ חיסין 24א, תל־אביב	03-289726
פוניס יוסל	רח׳ תל־חי 33, טרומפלדור נהריה	04-822498
פוניס משה	מושב בצת, ד.נ. גליל־מערבי	04-968407
פוקס וילי	רח׳ כצנלסון 9-11, תל־אביב	
פורמן אליעזר	רח׳ בורוכוב 26, רעננה	052-450748
פורמן זלמן	רח׳ השרון 4/5, רעננה	052-449765
פורמן מנדל וזלדה (רויטמן)	רח׳ יצחק שדה 47, הרצליה	052-556864
פורמן סטלה (פוצינטלו)	נהריה	
פורמן פפי ובנימין	רח׳ בן־גוריון 45, הוד־השרון	
פורמן צבי	רח׳ אידר 13, חיפה	
פורמן שלמה וסויה	רח׳ חזון איש 18/2, ראשון לציון	03-991774
פטררו יעקב־הרש וטובה	רח׳ רמב״ם 46, באר־שבע	057-71105
פיזיק אברהם	רח׳ השומר 13, רעננה	052-35535
פיזיק אורקי (אהרון)	רח׳ דגניה 3, רעננה	052-22052
פיזיק יחזקאל	רח׳ כנרת 1, רעננה	052-447955
פיטרו יהודית (חיימוביץ׳)	רח׳ רמז 34, נהריה	04-926121
פייביש אליעזר	רח׳ יגאל אלון 5/3, קרית־מוצקין	04-763895
פייביש חיה	רח׳ התיכון 20, נוה־שאנן, חיפה	04-226766
פייביש חיים (מרקו)	רח׳ 2 בנובמבר 8/9 חיפה	04-674910
פייביש לייב ומינצה (צ׳אושו)	רח׳ גולומב 9א, נהריה	04-927923
פייביש קלמן	העוגן 8, עין־הים, חיפה	04-534242
פייביש מלבינה ושמואל	רח׳ מח״ל 3/5, קרית חיים	
ד״ר פינקו מרטין	רח׳ עמק־יזרעאל 9, חולון	03-80887
פינקלשטיין דוצה	רח׳ צה״ל 2, קרית־אליעזר, חיפה	04-530774
פינשטיין אליעזר ואטל (דונאייבסקי)	רח׳ קדיש לוז 29/14, קרית־מוצקין	04-763132
פינשטיין זאב	רח׳ סאלד 29ג׳, קרית־חיים	04-732981
אינג׳ פינשטיין יצחק	רח׳ יפה נוף 34, נשר־תל־חנן	
פינשטיין מרצ׳ל	רח׳ יעל 29, קרית־מוצקין	04-718036
ד״ר פינשטיין סוקה (רוסין)	רח׳ המרגלית 303, ירושלים	02-765335
פישל אליעזר	הנריאטה סאלד א/1, ראשון לציון	
פישמן משה	סן־פאולו, ברזיל	
פלד גיזלה־לוצה	רח׳ טרומפלדור 9, נוה־שאנן, חיפה	04-236848
פלדמן רינה (ישאנו)	רח׳ איינשטיין 4, עפולה	06-523230
ד״ר פלנר פני (כהן)	רח׳ גורדון 55, רחובות	08-472186
פסקל חנא ואדלה (צ׳אושו)	רח׳ אלנבי 16, חיפה	04-512632
פסקל רבקה (פייביש)	רח׳ יד לבנים 178/29, חיפה	04-232547
פקלר ז׳נטה	רח׳ ד״ר כהן 6, רמת־גן	03-734723
פקלר זיגו	רח׳ ד״ר כהן 6, רמת־גן	03-734723
פקלר מוריץ׳	רח׳ טבריה 12, דירה 7, תל־אביב	03-298485
פקלר סימוניקה־שמעון	רח׳ ד״ר כהן 6, רמת־גן	03-734723

פרוימוביץ' בטי (סוליצאנו)	רח' אנילביץ' 18, באר־שבע	057-76297
ד"ר פרידריך אברהם־ארתור	ככר מאירוף 8, חיפה	04-535944
פרנקל רבקה (אלתרוביץ')	רח' הערבה 14, חולון	03-847312
פרץ (בראונשטיין) פרידה	רח' ארלזורוב 6, ראשון לציון	
פרידמן גיזלה		
פרידמן פני		
פרידריך בטי (אלברכט)	פריס, צרפת	
פרידריך מרצ'ל	פריס, צרפת	
פרידריך נלי	פריס, צרפת	
פרידריך שרה	רח' רקנטה 4 רמת־אביב, תל־אביב	
פרקש ריטה (וינר)	רח' השופטים 11, קרית־מוצקין	
צ'אושו אלי (צור)	רח' אנילביץ' 18א, חיפה	04-532039
צ'אושו יצחק ושיינדולה (צור וחרבג'יו)	רח' אוסישקין 16, כפר סבא	052-45777
צ'אושו קלמן (צור)	רח' הזית 6, חיפה	04-510452
צביון חווה (קורנישטאנו)	רח' טרומפלדור 11/12, חולון	03-881451
צוקרמן (הרשקו־שמעון) שמחה	שדרות דגניה 15/4 קרית־חיים	04-721993
צ'וררו אברהם	רח' אילנות 10/3, חיפה	04-388255
צ'וררו אלי	רח' הגיבורים 25א, חיפה	04-669922
צ'וררו (שוכר) דני	רח' משה שרת 110/26, קרית־מלאכי	08-581369
צ'וררו־מנדרו טובה ודוד	רח' מונטיפיורי 21, פתח תקוה	03-908288
ציחון אידל	רח' סוקולוב 9, נתניה	053-335205
צרנו אורן (צ'רני אורן)	רח' קרן היסוד 37/12, נהריה	04-929618
צרנו פרל (פנינה)	רח' רוטשילד 28, קרית אליעזר, חיפה	04-526354
קובליו אליהו (קורן)	לבונטין 16, חיפה	04-539487
קובליו גדליהו ויטי (קלמנוביץ')	רח' יפה־נוף 51, נהריה	04-922626
קובליו זלמן וציפי (כהן)	מושב בצת, ד.נ. גליל מערבי	04-968202
קובליו יוסל ואנוצה (בלומנפלד)	רח' דוד ישראל 8/8, רחובות	
קובליו צבי (ישראלי)	רח' פועה 2א, חיפה	04-535143
קוגלר שמעון (בן־יהודה)	רח' דבורה 26, קרית־מוצקין	04-716651
קוטר גיטל		03-5058585
קולישניוק איטה (קופצ'יק)	רח' סוקולוב 46, חולון	
קוז'וקרו אברהם	רח' הגליל 2, נוה־שאנן, חיפה	04-236488
קוז'וקרו יצחק	הגיא 12, נצרת־עלית,	065-56242
אינג' קורנישטאנו לופו	רח' יצחק שדה 11/17, באר־שבע	057-75267
קיגלי חיי־אטל (קרוצ'רו)	רח' נויפלד 15, קרית־הרצוג, בני־ברק	03-704679
קיטלרו שלמה וסוזנה (בובולסקו)	רחבת לח"י 60/1, באר־שבע	057-420087
קלמן מינה	רח' וולפזון 48, פתח־תקוה	03-902851
קלמן מינה (גריסרו)	רח' שרת 32, עפולה	065-93246
קלמנוביץ' לילי (בוץ)	בלוק 18, דירה 18, יקנעם	04-893834
קלמנוביץ' סימון	יפה נוף 15א, נהריה	04-923414
קיגלמן יהושע	רח' רבינוביץ 7, בית־הכרם, ירושלים	02-532274
קניאק ינקו (טובצירי קה),	נצרת־עלית	

קרויטורו אהרון־יצחק וגיטל (בודואגה)	הנדיב 5, ראשון לציון	03־990913
קרויטורו גדליהו	רח׳ רוטשילד 85, כפר־סבא	052־442363
קרויטורו זיגו (קרן)	רח׳ החשמל 14א׳ חיפה	04־233296
קרויטורו חווה	סמילנסקי 20, ראשון לציון	03־951491
קרויטורו לייב־אריה	שד׳ בן־עמי 24/12, נתניה	
קרויטורו לייב־אריה (קרן) וסבינה (פייביש)	רח׳ השקדים 9, קרית־ביאליק,	04־718889
קרויטורו ירחמיאל ויפה (צ׳וררו)	מגדל־העמק	
קרויטורו מנשה ואתי (קובליו)	קנדה	
קרויטורו חנה	רח׳ רוטשילד 84/2, כפר־סבא	052־442363
קרויטורו מיכאל וגיזלה (אידלסון)	רח׳ ההסתדרות 7, גבעתיים	03־766736
קרופרו דב	הולנד 20, נתניה	053־613472
קרוץ׳ ישראל	ש״י עגנון 25, נהריה	04־928815
קרן סנדו	רח׳ רש״י 6, תל־אביב	03־281283
קרני (מילי) מרים (איזנשטיין)	רח׳ שילה 13, רמת־גן	03־723865
קרני מינה (קורנישטאנו)	רח׳ עין־גדי 6, חולון	03־5034550
קרפט משה		
ראובן מנדל	רח׳ קרן היסוד 36/10, תל־חנן — נשר	
רוזנצוייג מלכה	רח׳ רמב״ם 3, נס ציונה	
רבינוביץ הרשקו	קנדה	
רבינוביץ זיגו	כפר־יוסף 18, חיפה	
ד״ר רבינוביץ׳ בלה (גרינברג)	חולון	
ד״ר רבינוביץ׳ ישראל	רח׳ הרצוג 4/4, חולון	03־5563615
רובין מרדכי ורוזה (וינר)	רח׳ חרמון 1, נצרת־עלית	06־571896
רוזן קלרוצה (שפינר)	דרך צרפת 33, חיפה	
רוזנברג בויזיה־דב	רח׳ הללס, גבעתיים	03־5322531
רוטרו אייזיק ומרין	רח׳ צפורי, נצרת־עלית	
רוטרו סילביה	רח׳ גאולה 5/27, כפר סבא	052־456101
רוטרו ריבה (קוזיוקרו)	רח׳ אברבנאל 40, בני־ברק	03־782364
רושו קלרה (פיזיק)	רח׳ בורוכוב 26, רעננה	052־23063
רייך ריזה (מילר)	רח׳ מנשה מאירוביץ׳ 5, ראשון לציון	03־999893
ריינס ברוך	רח׳ עמק ברכה 15, תל־אביב	03־251697
ריינס שמואל	רח׳ הנוטר 21/1, קרית־חיים	04־723633
ריבנזון חנה (בולדור)	הורדים 67 אפרידר, אשקלון	051־31150
רפאילוביץ׳ אביגדור	רח׳ דגניה 73, קרית־חיים	04־721959
רפאל משה	רח׳ אריה בן־אליעזר 8, חולון	03־845246
רפפורט ציונה (גרינברג)	רח׳ לכיש 8, באר־שבע	057־78659
ריבנזון אליקה		
ריבנזון הרמן־צבי	חיפה	
שוומר אברהם	רח׳ מנורה 20, גבעתיים	03־5712245
שוומר לוזר	בוקרסט, רומניה	
שוורץ הרש		

שוורץ חיים	נהריה	
שוורץ ישראל	רח' קרן היסוד 61, קרית־מוצקין	04-733442
שוורץ סימון ומלבינה (מררו)	רח' אלנבי 135 א', חיפה	04-514344
שוורץ פנחס	משה בצת, ד.נ. גליל־מערבי	
שוורץ ציפורה (אורינג)	מושב עדנים, השרון	
שוורץ רות (גרינברג)	רח' כ"ט בנובמבר 50, רמת־הנשיא, בת־ים	
ד"ר שור דורל	רח' עמיר 10, נתניה	053-52242
שורגי גדליה ובקה (בולדור)	רח' נחל ערוגות 4, אשדוד	08-552858
שורגי ליקה		
שטיין לורה		
שטייר שינצ (פישל)	רח' סירקין 5, הרצליה	052-558876
שטיינר יעקב־מאיר ושוריקה (קיטלרו)	רח' שליט 6, ראשון־לציון	03-991440
שטרן ישראל	רח' אוסישקין 16, קרית־מוצקין	
שיפטר לילי (מילשטיין)	אחד העם 26, כניסה ב', דירה 4, רמת־גן	03-742826
שכטר דדי	רח' משה שרת 22, תל־אביב	03-267881
שכטר זליג	שד' רוטשילד 114, פתח־תקוה	03-912492
שכטר יחיאל	באר־יעקב	
ד"ר שוורצנברג נשקו	ירושלים	
ד"ר שוורצנברג פויו	ירושלים	
שטרבנברג אברהם ואסתר	רח' דפנה 42/7 קרית־ביאליק	04-717969
שפינר אוסקר	דרך הים 175ב, חיפה	04-377279
שפירא לוני (וולפזון)	רח' פנקס 50, תל־אביב	03-456948
שפירא (לייבוביץ') קלרה	רח' הגפן 45א	04-534727
ד"ר יוסף שרף	פיאטרה ניאמץ רומניה	
שרמן שרה (מנדרו)	רח' המאבק 43 א', גבעתיים	04-764039
תמיר אברהם (מררו)	דרך יד לבנים 80, חיפה	04-239430
תמיר רחל (בודואגה)	מושב היוגב, ד.נ. מגידו	04-891473

רשימה משלימה

אפטר מינה (צ׳ובוטרו)		
אינג׳ גנץ לוטי (גריסרו)	רח׳ בלפור 22/א, בת־ים	03־586512
גריסרו אוסקר	בי״ח ליכטנשטטר, שד׳ החייל 4, יד אליהו, תל־אביב	
סגל אנוצה (קוטר)	ניו־ג׳רסי ארה״ב	
צ׳ובוטרו יצחק	ראשון לציון	
קוז׳וקרו זלמן	חולון	
קוז׳וקרו קרול	מונטריאול, קנדה	
קוטר דוצה	לוס אנג׳לס, ארה״ב	
אינג׳ קוטר ליקה	ראשון־לציון	
קוטר מריקה	לוס אנג׳לס, ארה״ב	
ד״ר שוורצנברג איסנדי	רח׳ קובובי 60, ירושלים	02־413250
ד״ר שוורצנברג ברנדין	רח׳ אוסישקין 20/12, נתניה	053־341010
אינג׳ שוורצנברג מרינל	רח׳ הנטקה 60, חיפה	04־245330

אברהם מענדל פרידמאן זצללה״ה